

Ragadics Tamás

Közösségek és helyi társadalom az ormánsági
kistelepüléseken

Ragadics Tamás

**KÖZÖSSÉGEK
ÉS HELYI TÁRSADALOM
AZ ORMÁNSÁGI
KISTELEPÜLÉSEKEN**

INSTITUTO

Kiadja az
Institutio Könyvkiadó
7624 Pécs, Kóczián Sándor u. 1.
www.institutio.hu

Lektor: Prof. Dr. Kovács Teréz

Műszaki szerkesztő: Vértesi Lázár
Nyomdai kivitelezés: Virágmandula Kft.
Felelős: a Kft. ügyvezetője
www.mandulavirag.hu

ISBN 978 963 467 051 3

© Ragadics Tamás
© Institutio Könyvkiadó

Pécs, 2019

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
1. Kérdések és hipotézisek	8
2. Kutatások, módszerek	9
2.1. A vizsgált térség területi lehatárolása	10
3. A kötet szerkezete	11
I. ORMÁNSÁGI KÖZÖSSÉGEK – SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	13
1. Közösség, lokális közösségek	13
1.1. Hagyományos közösségek – a klasszikus szociológiai elméletek tükrében	13
1.2. Modern közösségek – definíciós kísérletek	15
1.3. Közösségek az információs társadalom korában	18
1.4. Vidéki közösség a modern társadalomban (fogalmi áttekintés)	20
1.5. Lokális vidéki közösségek a globális világban	22
1.6. Közösségfejlesztés, közösségi részvétel a rurális térségekben	24
1.7. Közösségépítő erők és tényezők a vidéki Magyarországon	28
2. Ormánsági falvak – a helyi társadalmak, hagyományos közösségek átalakulása	31
2.1. Hagyomány és változás – Ormánsági közösségek a második	
világháború előtti időszakban	32
2.2. Gazdasági és demográfiai változások az Ormánságban a második	
világháborút követő időszakban	41
2.3. Az ormánsági települések helyzete a rendszerváltozást követő	
időszakban	44
2.4. Ormánsági kistelepülések a falutípológiák tükrében	56
2.5. Helyi problémák és lokális fejlesztési célok a térséget érintő	
fejlesztési projektek tükrében	59
II. ORMÁNSÁGI KULCSSZEREPLŐK –	
AZ INTERJÚS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI	66
1. Az interjú vizsgálat bemutatása	66
1.1. Az ormánsági kistelepülések kulcsszereplőivel készített interjúk	
szempontrendszere, az interjúalanyok csoportjai – adatfelvételek,	
vizsgálatok	68
2. Az interjú kutatás eredményei	74

2.1. Ormánsági falvak – a polgármesterekkel készített interjúk alapján	74
2.2. Civil szféra	91
2.3. Pedagógusok	95
2.4. Vállalkozók	101
2.5. Egyházak	107
2.6. Helyi társadalom – a tekintélyszemélyek, kulcsemberek nézőpontjából ...	118
3. Községi kezdeményezések, útkeresés az Ormánságban	121
3. 1. Hagyományos közösségképző erők	122
3.2. Újabb községi kezdeményezések	122
3.3. A községi programok szervezői	123
3.4. Stratégiák, kezdeményezések a helyi gazdaság és életminőség fejlesztése terén	124
3.5. Egyéb programok, kezdeményezések	126
3.6. Összegzés – kezdeményezések, útkeresés	130
4. Helyi társadalmak az Ormánságban – SWOT-analízis	136
ÖSSZEGZÉS – HELYI KÖZÖSSÉGEK, HELYI TÁRSADALOM	
AZ ORMÁNSÁGBAN	140
A vizsgálat legfontosabb tapasztalatai – javaslatok	143
IRODALOM	145
MELLÉKLETEK	157

BEVEZETÉS

A rendszerváltozást követő időszakban az állami redisztribúció rendszerének leépülésével és a gazdasági térstruktúra átalakulásával a rurális térségeket érintő negatív folyamatok erősödtek meg. Csökkent a munkalehetőségek száma, fokozódott az fiatalok és képzettebbek elvándorlása, romlott a közbiztonság és a helyben igénybe vehető szolgáltatások mennyisége és minősége. Az urbánus centrumoktól, város-térségektől távol fekvő településeken nőtt a hátrányos helyzetű, a munkaerő-piacról tartósan kiszoruló, alulképzett, rossz egészségi állapotú, a szociális ellátórendszerből élő népesség aránya. A fenti változások következtében erodálódik azoknak a vidéki kistelepüléseknek a társadalm szerkezete, amelyek előnytelen pozíciót töltenek be az ország gazdasági térstruktúrájában. Csökken a lakosság szervezethez, érdekérvényesítő képessége, visszaszorul a helyi konfliktusok önerőből való kezelésének lehetősége. A monográfia¹ a magyarországi vidéki térségek problémáinak elemzéséhez járul hozzá a hátrányos helyzetű Ormánság helyi közösségeinek bemutatásán keresztül.

Jelen írás kiindulópontját azok a kutatások képezik, melyek szerint települések helyi társadalmának struktúrája, szervezethez és integritása – a gazdasági térszerkezetben betöltött hely mellett – jelentősen befolyásolja a lakosság életminőségét, életesélyeit és az adott település fejlődésének lehetőségeit (Varga A. – Vercseg 1998, Bódi – Bóhm 2000, Váradi 2008, Ludescher 2010). A fentiek alapján *„a helyi erőkre, adottságokra és a polgári öntevékenységre építő közösségi cselekvés döntő eleme a településfejlesztési folyamatoknak.”* (Farkas 2005:187)

A kérdéskör bonyolult összefüggérendszerére mutat rá Utasi Ágnes – a kistelepülések lokális társadalmait fokozottan érintő – megállapítása, mely szerint *„... az elmúlt évtizedekben meggyengült a magyar társadalom integrációja, bizalomhiányosak az emberi kapcsolatok, kevesen kötődnek a családjukon kívül bármely más közösséghez.”* (2009: 7) A közösségek válságjelenségeinek és hiányának problémaköre (vö. Hankiss 1983) kiemelten jellemző, súlyos problémaként nehezedik a hátrányos helyzetű, leszakadó térségek kistelepüléseiben élő magyarországi népességre.

A települések sikerességével foglalkozó írásokhoz kapcsolódnak azok a szerzők, akik a falvakban aktivizálható társadalmi tőkét helyezik a középpontba. A Coleman

¹ A kötet a szerző *„Helyi társadalom, lokális közösségek az ormánsági kistelepüléseken”* című doktori értekezésének (Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktoriskola, Politikatudományi Program – 2016) szerkesztett változata.

(1988) és Putnam (1993) elmélete alapján szerveződő munkák előnye, hogy a helyi társadalomban aktivizálható erőforrásokra és a kapcsolati tőkére, társadalmi hálózatokra helyezik a hangsúlyt (vö. Megyesi 2011: 69-83; Messing 2006: 37-54), segítve a lokális közösség működésének megértését.

A kötet – témájában és módszerében – szorosan kapcsolódik a vidéki térségek átalakulását a kistelepülési helyi társadalmak kulcsszereplőinek nézőpontjából vizsgáló munkákhoz (vö. Csurgó 2011, Váradi 2008), ugyanakkor a hátrányos helyzetű térségek problémáinak kvalitatív vizsgálatát célzó kutatásokhoz is (Ladányi – Szelényi 2004; Virág 2006).

A munka ugyanakkor – speciális nézőpontú településszociológiai megközelítéssel – csatlakozik az Ormánság helyi társadalmainak problémáival foglalkozó írásokhoz (vö. Elek – Gunda 1936; Kiss 1937; Kodolányi 1960; Kovács T. 2005; Virág 2008; Reményi – Tóth 2009). Ez a perem-térség a 20. század eleje óta áll a társadalomtudományos érdeklődés középpontjában sajátos válságjelenségei miatt, állatorvosi lóként prezentálva a hátrányos helyzetű térségek tipikus tüneteit.

Az írás célja, hogy a közösségelmélettel, helyi közösségekkel és a magyarországi vidék társadalmával foglalkozó mértékadó szakirodalom felhasználásával árnyalja a kistelepülési társadalmakról kialakult képet, történeti kontextusban vázolja fel a vidéki társadalom problémáit, illetve a fejlesztés lehetőségeit. Az anyag második része félig strukturált interjúk segítségével az Ormánságban végzett empirikus kutatás eredményeit mutatja be a helyi közösségekre és lokális életminőségre fókuszálva. Az ormánsági falvak kulcsszereplőinek látószögéből világítja meg a térségre jellemző problémákat és konfliktusokat, középpontba állítva a vidéki zárványtársadalmak felzárkózásának nehézségeit. A munka néhány olyan lokális kezdeményezésre is rámutat, amelyek hatékonyan segíthetik az ott lakó emberek életminőségének fejlesztését és a helyi társadalom kohéziójának erősítését.

1. Kérdések és hipotézisek

Az ormánsági kistelepülések közösségeinek vizsgálata során felmerülő számos kérdés körül a legfontosabbak a következők: Milyen tényezők erősítik, s melyek gyengítik a helyi társadalom életképességét? Melyek azok a központi szereplők (illetve intézmények, szervezetek, csoportok, és pozíciók), amelyek integrátorként funkcionálhatnak a leszakadó falvakban? Milyen problémákkal szembesülnek a falusi társadalom kulcsszereplői tevékenységük során? Milyen a jövőképük? Milyen lehetőségeket látnak a helyi problémák kezelésére, a településen élők életminőségének emelésére?

A monográfia célja továbbá, hogy bemutassa a hátrányos helyzetű kistelepüléseken körvonalazódó terveket és problémakezelési stratégiákat: azokat a tevékenységeket és

technikákat, amelyek segítségével a helyi társadalom aktív tagjai próbálnak választ adni leszakadó falvakban élő népesség nehézségeivel, életminőségének romlásával kapcsolatos kihívásokra. A sikeres lépések – a helyi sajátságok figyelembevételével – példaként, mintaként szolgálhatnak más, hasonló helyzetben lévő települések számára is.

Kutatói kérdések; az interjú vizsgálat hipotézisei:

1. A kistelepüléseket érintő migrációs trendek (az aktív, fiatal népesség elvándorlása, szegényebb rétegek beáramlása) miatt feltételezhető a vizsgált falvak közösségi életének esetlegessége. Milyen tényezők teremtenek egységet, együttműködést a lokális népesség tagjai között? A gyűjtött információk értékes szempontokat nyújthatnak a helyi társadalom kohéziós erőinek elemzéséhez és a helyi közösségek fejlesztéséhez.
2. A kistelepülési társadalmakban az erőforrások szűkössége és a bevonható segítők alacsony száma miatt a falvak fejlődése szempontjából nagy jelentősége van a kulcspozíciókat betöltő személyek kvalitásának, együttműködésének és jövőképének.
3. Fontos kérdés, hogy a vizsgálatba bevont helyi szereplők problémaérzékelése megegyezik-e a külső nézőpontból – elsősorban a településre jellemző mutatószámok alapján – megfogalmazott problémáktól (pl. munkanélküliség, aluliskolázottság, lokális szolgáltatások szűkössége, stb.). Amennyiben nem, akkor átgondolásra szorulnak, új szempontokkal gazdagodhatnak a hátrányos helyzetű falvakra vonatkozó ismereteink.
4. A helyben született problémakezelési módok a megvalósítók pontosabb helyismeretére és valósabb konfliktusérzékelésére támaszkodhatnak, viszont a lokális cselekvők rendszerint szűkösebb anyagi eszközökkel gazdálkodhatnak. Pótolhatja-e a helyi társadalom szereplőinek kreativitása a forráshiányt, körvonalazódnak-e (s amennyiben igen) működőképesebb-e a lokális stratégiák?

2. Kutatások, módszerek

A leszakadó vidéki térségekkel foglalkozó korábbi kutatások középpontjában a népesség szociális problémái, munkaerő-piaci nehézségei, az oktatási rendszer működéséből fakadó hátrányai állnak. Jelen vizsgálat eltérő típusú – a helyi közösség szervezettségére, közösségeire (illetve ezek hiányára), illetve a helyi kulcsemberek problémaérzékenységére fókuszáló – bemutatását adja egy válságtérség kistelepülési társadalmainak.

Az alkalmazott félig strukturált interjúk alanyai a helyi színterek kulcsszereplői (polgármesterek, önkormányzat képviselők, kisebbségi vezetők, civil szervezetek

munkatársai, vállalkozók, pedagógusok és egyházi munkatársak) Az ő látószögükből tárulnak fel a lokális közösségek integrációs problémái és konfliktusai. Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy egy térség hatékony fejlesztése során csak a helyi erőforrásokra és tapasztalatokra, a helyi társadalom közösségeire szervesen építő², azok céljaival konvergáló beavatkozások lehetnek gazdaságosak, hatékonyak és sikeresek (vö. Varga A. – Vercseg 1998), akkor kiemelt szerepet kell tulajdonítanunk a lokális társadalmak integrációjával, szervezethez kapcsolatos vizsgálatoknak, különösen a külső segítségnyújtást igénylő, hátrányos helyzetű térségek esetében.

Az írás empirikus anyagát megalapozó kvalitatív vizsgálatokra 2008 és 2012 között került sor ormánsági kistelepüléseken. Munkámat a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia Tanszékének hallgatói és a Pécsi Hittudományi Főiskola hallgatói is segítették. 2008-ban az ormánsági térségben tevékenykedő egyházi szereplőkkel készültek félig strukturált interjúk (néhány interjút a szerző már 2006-ban rögzített), majd 2009 és 2011 között polgármesterekkel, 2010-2011-ben helyi vállalkozókkal és civil szervezeti vezetőkkel, 2011-12-ben pedig helyi oktatási intézmények vezetőivel vettünk fel félig strukturált interjúkat.

A kutatás során – a betöltött pozícióhoz kapcsolódó kérdések mellett – elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezettek hogyan viszonyulnak saját településükhöz, milyen problémákkal szembesülnek, illetve milyen (pozíciójukból adódó, vagy attól független) munkát végeznek a helyi közösség fejlődése érdekében.

2.1. A vizsgált térség területi lehatárolása

A kutatási mintába az Ormánság gerincét alkotó Sellyei statisztikai kistérség települései kerültek, összesen 54 település (tehát nem csak a történeti Ormánsághoz tartozó, református gyökerű községek) – kiegészítve más, főként a Siklói kistérséghez tartozó, hagyományosan ormánsági falvak adataival. Ez a területi lehatárolás – és a vizsgált térségre az Ormánság megjelölés használata – több szempontból is indokolt és célszerű:

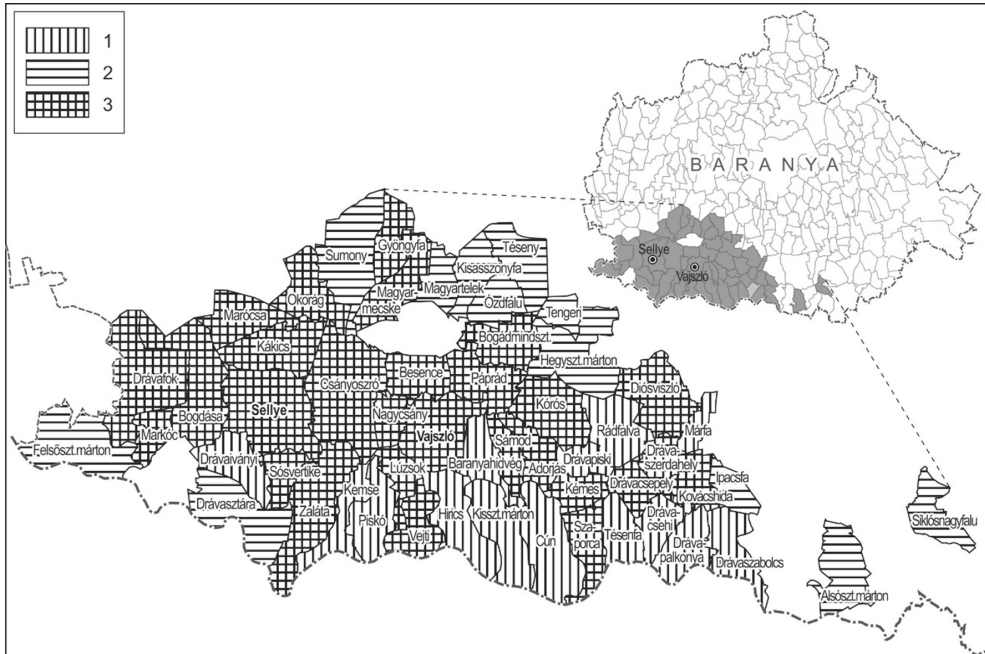
1. A rendszerváltozást követő időszakban a legtöbb (települési szint feletti) összehasonlításra alkalmas adat kistérségi, illetve járási szinten áll rendelkezésre, ezért – és a települések közötti kapcsolódások miatt – fontos az ormánsági falvak többségét integráló Sellyei járás bevonása az elemzésbe.
2. Lényeges a Siklói járás egyes településeinek bekapcsolása, mivel a nyugati részén található kistelepülések a történeti Ormánság részeit képezik, míg a keleti terüle-

² Az Európai Unió egyik fontos alapelve a szubszidiaritás, mely alapján minden feladatot és hatáskört a megfelelő szinten, az adott problémához minél közelebb szükséges kijelölni és kezelni (Lisszaboni szerződés 2007).

tek már eltérő gazdasági és demográfiai sajátosságokkal rendelkeznek (pl. Villányi borvidék települései, nagyobb arányú magyarországi németiség stb.)

3. A tradicionális Ormánságot övező horvát és magyar települések vizsgálatát indokolja, hogy helyzetük nem különbözik a régi ormánsági falvakétól, ugyanazon hatások, trendek és problémák határozzák meg fejlődésüket.

ORMÁNSÁG

1. sz. ábra (saját szerkesztés)

Jelmagyarázat: 1 – A történelmi Ormánság települései (Kiss Géza 1937);
2 – A vizsgálatba bevont települések; 3 – A történelmi Ormánság települései és a vizsgálatba bevont települések

3. A kötet szerkezete

Jelen írás két fő részből áll: az első a témával kapcsolatos szakirodalmi összegzést tartalmazza, a másik a szerző kutatási eredményeit foglalja össze.

Az első rész első fejezete elméleti kereteket nyújt, a klasszikus szociológia közösségfogalmától jut el a modern hálózatos közösségekig, követve a terminus jelentéstartalmának változásait. A második fejezet az Ormánság helyzetének megértését segíti.

A falvak helyi társadalmait, közösségeit a középpontba helyezve nyújt történeti áttekintést a 19. század második felétől napjainkig lezajlott folyamatokról. A változások értelmezését az alfejezetek elején elhelyezett rövid európai és magyarországi kitekintés segíti. A települések sorsát meghatározó trendek komplexitásának bemutatására falutípológiákon keresztül adódik lehetőség, majd a hátrányos helyzetű térség felzárkóztatására irányuló fejlesztési projektek elemzésével zárjuk az Ormánság jelenlegi problémáinak áttekintését.

A kötet második része az interjúk kutatás eredményeit mutatja be. Az első fejezet módszertani áttekintést tartalmaz, a második pedig az interjúalanyok csoportjai szerint (polgármesterek, pedagógusok, vállalkozók, civil vezetők, egyházi munkatársak) tárgyalja a helyi kulcsszereplők helyzetértékelését. A harmadik fejezet célja az interjúk során felmerülő pozitív példák és jó gyakorlatok bemutatása, valamint a fejlődés és problémakezelés lehetséges útjainak felvázolása. Az 4. fejezet egy SWOT-analízis keretei között összegzi az ormánsági helyi társadalmak helyzetét a feldolgozott irodalom és az elemzett interjúk alapján.

I. ORMÁNSÁGI KÖZÖSSÉGEK – SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A kötet egy leszakadó, aprófalvas térség, az Ormánság helyi társadalmaira fókuszál. A következő fejezetekben – a mértékadó szakirodalom tükrében – megjelennek a hagyományos helyi közösségek felbomlásában szerepet játszó külső és belső tényezők és folyamatok, illetve azok a problémák, amelyek gyengítik a lokális kohéziót, illetve aláássák az ormánsági falvak lakosságának életminőségét.

1. Közösség, lokális közösségek

A *lokális közösség* definíciójának meghatározása, a *közösség* fogalmának és tárgykörének értelmezése azért kiemelten fontos feladat, mert a számos kutató által felhasznált kifejezéshez olyan eltérő jelentéstartalmak tapadnak, amelyek egy része ellentmondásos, más részük pedig nem alkalmazható a jelenleg működő közösségi formációk leírásához. A továbbiakban a társadalomtudományos gondolkodás látószögéből, elsősorban a szociológia teoretikusai által kimunkált meghatározások segítségével – a teljesség igénye nélkül – tekintjük át a helyi közösség fogalmának rétegeit.

1.1. Hagományos közösségek – a klasszikus szociológiai elméletek tükrében

A települési közösségekkel kapcsolatos elméletek és vizsgálatok a szociológia tudományának központi problémaköréhez tartoznak. A diszciplína megszületése szorosan kapcsolódik ahhoz a diskurzushoz, amelyet az ipari forradalom, a tőkés termelési mód és az urbanizáció hatásai váltottak ki a 19. században. A hagyományos kötelekek felbomlása, az emberi mentalitás és viselkedés átalakulása, a tradíciók elvesztése, a települési környezet drasztikus megváltozása során létrejött új rend elemzése számos gondolkodó munkáiban kap központi szerepet (vö. Marx 1978, Weber 1979, Tönnies 1983). A közösségelmélettel foglalkozó szerzők írásaiban kirajzolódnak a közösség fogalmának lényeges elemei.

A változásokat a társadalmi egységek transzformációjában megragadó elméletek közül kiemelkedik Ferdinand Tönnies *Közösség és társadalom* c. munkája. Tönnies

értelmezésében a közösség „az együttélés valódi és szerves formája” bizalmas, ott-honos, kizárólagos, „eleven organizmus” (Tönnies 1983: 9-11). A közösséget három, szorosan összekapcsolódó és egymás után kiépülő típussal jellemzi a szerző: a rokonságot eredményező „vér közössége”, a közös lakóhelyet és munkahelyet (pl. szántóföldek) jelentő szomszédság „hely közössége” és a barátságként definiált, a közös szent helyeket és isteneket magában foglaló „szellem közössége”. A közös nyelv, a közös szokások és hitek erősítik ezt a szerves együttélést, melynek módosulatai a falu (mellette a közös szellem által összetartott hagyományos város), a vidék és az ország. A közösségi élet közös javak birtoklását és élvezetét is jelenti (im. 23-56). Tönnies a közösséget az újonnan kialakuló társadalommal szemben határozza meg. A társadalmat szintén békés, egymás mellett élő emberek alkotják, ugyanakkor a társadalom tagjai között nincsenek lényegi kapcsolatok: nyugalmi állapotban is a negatív (tartózkodó) magatartás a normális és alapvető viselkedés. A piacon alapul, ellenszolgáltatások rendszere tartja össze, s állandó változás jellemzi (im. 57-72). A közösség fogalmával kapcsolatban Tönnies fogalmazza meg a kifejezéshez kötődő pozitív nyelvi viszonyulást (im. 9-10). A közösség valamilyen módon értéket hordoz az egyén és a társadalom számára, jellemzően pozitív jelzőként használatos (Csepeli 2000: 80-81).

A Tönnies által kidolgozott közösség-társadalom dichotómia jelenik meg – más interpretációban – Durkheim szolidaritás-elméletében. Az embereket a „közös tudat”, „közös hiedelmek és érzések rendszere” kapcsolja a társadalomhoz (Durkheim 2001: 85-121). A vallási jellegű mechanikus szolidaritás esetében a társadalom tagjai között ez a közös tudat teremt kohéziót, a közös érzelmek és a feltétlen tekintély által erősítve, a törvényszegéseket keményen szankcionálva. A szakszerűség, a munkamegosztás, az individualizáció terjedésével meggyengül a mechanikus szolidaritás, s az egyént a speciális funkciók rendszerét jelentő társadalomhoz az organikus szolidaritás kapcsolja közvetett módon (Némedi 1996: 56-63).

Max Weber cselekvéseméletének bázisán, a társadalmi kapcsolatok tipizálása során megkülönböztette a közösséget és a társulást. A közösség esetében a társadalmi cselekvés aktorait érzelmi-indulati, illetve tradicionális beállítottság jellemzi. Érték- és célracionális motiváció esetén társulásról beszélünk (Weber 1987: 66-67). A közösségre jellemző cselekvésformákat tehát indulati és érzelmi állapotok, illetve a hagyományokhoz, szokásokhoz, bevett szabályokhoz, konvenciókhoz való ragaszkodás határozza meg (vö. Bertalan L. 2001: 113-136).

A hagyományos közösségek viszonyainak ösztönös, érzelmi meghatározottságát emeli ki a 20. század elején publikált tanulmányában Georg Simmel is (1973: 251-266). A nagyvárosi lét racionalitását és intellektualitását állítja szembe a kistelepülések világának „hangulatokra és érzelmi kapcsolatokra beállított létezésével.” Ezek a kötelékek Simmel szerint „a lélek tudattalanabb rétegeiben gyökereznek, és leggyakrabban a folyamatos megszokások nyugodt egyenletessége alapján alakulnak ki.” (252-253)

A településszociológiai irodalomban így kerül szembe egymással a vidéki térségekre és a kistelepülésekre jellemző nyugodt közösségi lét a nagyvárosok tömegtársadalmával. A városi embert kiégés, eltompulás, elmagányosodás, kiüresedés fenyegeti (vö. Simmel 1973, Wirth 1973). A Chicagói iskola teoretikusa, Louis Wirth szerint a városi élet nem biztosítja a személyiség integratív fejlődését, visszaszorítja a gyermekvállalást és a családi értékeket. A rokonsági kötelékek helyett érdekcsoportok fogják össze az embereket, erős és átláthatatlan függőségek rendszerében (Wirth 1973: 41-63). A fenti ellentétet élezi tovább az amerikai antropológus, Robert Redfield „folk society” elméletével, amelyben felvázolja a hagyományos népi közösségek tiszta ideáltípusát, szembeállítva az urbánus társadalommal. A „folk society” kicsi és izolált homogén közösség, ahol erős a családi, rokonsági alapokon nyugvó csoportszolidaritás, fontos a vallásosság. Az emberek viselkedése a hagyományok által meghatározott, spontán és személyes (Redfield 1947: 293-308).

A klasszikus szociológiai irodalom a közösségről, mint az emberi együttélés hagyományos, természetes keretéről beszél, amely a preindusziális és prekapitalista struktúrákhoz kapcsolódik. A hagyományok, szokások meghatározó szerepe mellett jellemző rá az ösztönösség, a stabilitás és az állandóság. A modernitás megtöri ezeket a tradicionális közösségeket, háttérbe szorulnak a munkamegosztáson, gazdasági racionalitáson és piaci logikán alapuló új, társadalmi jellegű képződményekkel szemben.

1.2. Modern közösségek – definíciós kísérletek

A fentebb tárgyalt jellemzők értelemben a mai fejlett államokban nem beszélhetünk közösségekről. Louis Wirth megfogalmazása szerint a „folk community”, a népi közösség és életmód átadja a helyét a technológiai civilizációnak. A család helyett az állam válik a társadalmi szerveződés uralkodó formájává, az önellátást és lokális kereskedelmet felváltja a világpiac, ugyanakkor azonban a közös érdekérvényesítés szükségessége a társadalmi integráció új formáit alakítja ki, s kiszélesednek a közösség területi határai. A területi lehatárolásban új tényezők játszanak szerepet: az adminisztratív körzetek mellett az ingázás és kiskereskedelem által kijelölt határok is fontosak. A közösség intézmények együtteseként (iskolák, üzletházak, kulturális központok, klubok, szomszédsági szervezetek stb.) is felfogható (Wirth 1997: 21-23). A közösség a földrajzi terület és a társadalmi kohézió közötti kapcsolatot jelöli MacIver és Page bevezető írásában (1997: 19-20). A lokalitást még a vándorló népcsoportok esetében is kiemelten fontosnak tartják, hiszen a tagok egyszerre tartózkodnak ugyanabban a (változó) földrajzi térben. A modernitás nem a területiséget, hanem a csoportkohéziót biztosító közösségi érzést gyengíti: nem formálódnak személyes kapcsolatok, nem tudatosulnak a közös érdekek.

Amíg a fenti gondolkodók számára a lokalitás a közösség fogalmának lényegi eleme, s a modernitás csupán a területiség új formáit hozza létre, addig pl. Melvin Webber szerint a térbeli közelség egyre inkább leértékelődik. Sokkal fontosabb az elérhetőség (accessibility), az interakció, hiszen a földrajzi mobilitás és a technológiai fejlődés újszerű kapcsolódási lehetőségeket teremt. Az emberek alapvetően érdekeik mentén kapcsolódnak egymáshoz, s a lokalitás csak egy az érdekgeneráló tényezők közül. Így az egymáshoz közel élők (place-community) számára a helyi szolgáltatások megfelelő szintjének biztosítása jelentheti a közösség alapjául szolgáló integrációs alapot. Ez a bázisa a települési önkormányzatok működésének is. Webber interpretációjában a közösségeket hasonló érdekekkel jellemezhető, s egymással rendszeresen interakcióba³ lépő egyének alkotják (Webber 1964: 108-111).

A közösséghez szorosan kapcsolódó, annak funkcionalitását hangsúlyozó fogalom Talcott Parsons társadalomelméletében a „kollektivitás”, amely egységes interakciós rendszert jelent, s amely alakzat közös (vagyis sokak számára fontos) célokkal és kollektív (vagyis többek előrejutását segítő) célokkal, valamint szolidaritással jellemezhető; ez utóbbi közös értékminták elfogadásában nyilvánul meg (Parsons - Shils 1988: 7-9).

A hagyományos, zárt közösségekkel szemben a lakóhely megválasztásának szabadságára hívja fel a figyelmet J. Bensman és A. J. Vidich tanulmánya (1997: 27-28). A lakóhely kiválasztása az egyén vagy család anyagi helyzete, preferenciái, fogyasztási szokásai, valamint a szomszédság ismert vagy vélt jellemzőin (osztály, kultúra, etnikai csoport) alapul. A modern világ közösségei tehát önkéntesek; az értékek, kultúrák és intézmények alapján meghozott döntések alapján formálódnak.

A társadalomtudományokban az aktuálisan működő és vizsgálható társas formációkra használt „közösség” kifejezés jelentéstartalma tovább módosult – többek között szociálpszichológiai értelmezéssel gazdagodva, így elsősorban az egyének közötti szoros kapcsolatokra, a társadalmi kohézió mértékére, az egymásrataltságra, illetve a közös ügyekhez való viszonyra vonatkoztatjuk (vö. Farkas P. 2005: 128-129). A közösség fontos jellemzője – a korábbi stabilitással szemben – a változás, a fejlődés lehetősége. Különböző személyiségtípusok alkotta egység kereteket biztosít a közös célok eléréséhez, ugyanakkor az egyéni személyiségfejlődéshez is. A közösség a motivációk, a megújulás, a közvetlen interakció terepe. A szociálpszichológiában a közösség olyan elsődleges kiscsoport, ahol lehetőség nyílik a személyes ismeretségre, a közvetlenségre, az informalitásra; tartós együttélési keretet biztosít. A csoport akkor működik közösségként, ha értékei és normái a tagság számára vonatkoztatási alapként funkcionálnak (Csepeli 2000: 81-83). A közös értékrend a közösséghez tartozás kiemelt kritériumát képezi.

³ Webber felhívja a figyelmet a community (közösség) és a communication (kommunikáció) kifejezés azonos szótövére.

Számos területen kimutatható a szociálpszichológiai nézőpont hozzájárulása a közösségek értelmezéséhez és elemzéséhez. Anthony Cohen a szociális konstruktivizmus elmélete alapján a közösséget konstruált jellegű entitásnak tekinti (vö. Szöllősi 2013: 42), amelyben a tagok szimbolikus kötelékek révén kapcsolódnak a kulturális jelenségnek tekintett alakzathoz. A közösség szimbolikus megkonstruálásában szerepet játszik a tér (lokálitás, geográfiai identitás), a tagok közös érdekei, egymás közötti interakciói és a közös cselekvés (vö. Mándi 2012: 75).⁴

Hankiss Elemér az emberek olyan együttélését nevezi közösségnek, „amelyet a következő négy tényező köt össze: közös érdek, közös cél, közös értékrend és a fenti három tényező meglétének tudata, vagy más szóval a „mi” tudat” (Hankiss 1983: 206). A közösség jellegét az egyes tényezők intenzitása határozza meg, erős jelenlétük a csoportkohézió alapja. A hagyományos közösségek megszűnése Magyarországon a szocialista időszak változásainak eredménye. Felbomlásuk – Hankiss szerint – együtt járt az urbanizációval, a gazdasági átalakulással, a tömegkommunikáció új formáinak terjedésével, de pusztulásukat döntően a szocialista időszak paternalista politikája segítette elő. Az esetlegesen létrejövő új közösségi típusú képződmények egyik problémája, hogy – a tradicionális struktúrákkal ellentétben – hiányzik az erő (a középkori védőszent alakja), amely a közösséget a világrend egészébe integrálja, az általános értékekhez kapcsolja (235-236). Hankiss felhívja a figyelmet: a személyiség egészséges kibontakozásának alapfeltétele a közösségi lét (1983: 238-239). Valódi közösségekhez tehát az értékek tudatos felvállalására és demokratikus intézményekre egyaránt szükség van.

A modern társadalom közösségei szempontjából fontos adalékokkal szolgál Warren megfogalmazása (1956: 9-11), mely szerint a közösség olyan társadalmi alakzat, amely szocializálja tagjait, kontrollt gyakorol felettük a közös értékekre vonatkozó szabályok szempontjából, segíti azok anyagi előrejutását, s a kölcsönös segítségnyújtás megvalósulásával olyan feladatokat valósít meg, amelyek egy személy számára elérhetetlenek (mivel vagy túl nagyok, vagy pedig sürgős megoldást igényelnek).

A fenti két definíció egyrészt konkrétan – Parsons „kollektivitás” fogalmához hasonlóan – funkcionalitásában ragadja meg a közösséget, másrészt kitágítja a határait: közösségként működhet pl. egy ország, egy nemzet, egy határokon átnyúló vállalási felekezet is. Elkülönül egymástól a személyes ismeretségen alapuló *közvetlen*, és a térben egymástól távolabb élő tagok által alkotott, nagyobb *eszmei* közösség (Hankiss 1983: 207-208). A magyar nemzet ebben az értelmezésben felfogható közös értékeken nyugvó, a közjóra irányuló, eszmei szolidaritásközösségként is.

⁴ Community exists in the minds of its members and should not be confused by geographic or sociographic assertions of the 'fact'. Similarly, the reality of their boundaries lies in the mind, in the meaning which people attach to them, not in their structural forms. This reality of community is expressed and embellished symbolically (Cohen 1985:98).

A fogalom jelentéstartalmának további rétegeként, a fejlett demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban a közösségek a civil társadalom alapvető intézményeiként funkcionálnak, az állampolgárok szabad, alulról szerveződő érdekcsoportjait jelölik. Ezek a társadalmi egységek a demokrácia megvalósulásának színterei, az érdekérvényesítés eszközei – állandó kommunikációban az emberekkel és a kormányzattal (Farkas 2005: 187); gyakran jelennek meg nonprofit szervezet formájában. A civil társadalom fogalmának meghatározása (vö. Mislivetz 1999: 178-193) túlmutat a közösség értelmezésének jelen keretein, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy közösség napjainkban – a civil társadalom sejtjeként – olyan autonóm, önkéntes társulást jelöl, amely jogokkal rendelkező és kötelességeik tudatában lévő állampolgárokat tömörít, s amely tagjainak a kötődés lehetőségét, az odatartozás érzését nyújtja, s egyben választási lehetőségeket (szabadság) is biztosít (vö. Dahrendorf 1997). Ez a közösség a kooperáció és a szolidaritás terepe, ahol az egyén lemond szuverenitásának egy részéről a közjó és saját előrelépése érdekében, alávetve magát az együttműködés szabályainak (vö. Alexander 1998).

1.3. *Közösségek az információs társadalom korában*

A modernitásban tehát a közösség értelmezése – a társadalmi változásokkal összefüggésben – átalakul. A közös tér, az egymás mellett élés helyett nagyobb hangsúlyt kap a tagok közti rendszeres interakció, a közös gyökerek és hagyományok helyett előtérbe kerülnek az adott csoport kohézióját megteremtő érdekek. A közösséghez való csatlakozás kapcsán felértékelődik az egyéni döntés, a szabad választás lehetősége. A modern közösség olyan szocializációs közeg, ahol az értékek és normák a csoportfejlődés folyamatai során formálódnak. A közösség szabályainak való alárendelődés segíti a csoportcélok elérését, a problémák megoldását, ezáltal elősegítik a közösség tagjainak boldogulását, előrelépését.

Az infokommunikációs technika fejlődése, a kommunikáció új formáinak térhódítása napjainkban is módosítja a közösség-fogalom korábbi tartalmát. „*Társadalmaink egyre inkább a Hálózat* (globális cserefolyamatok) és az *Én* (identitás) *bipoláris szembenállása körül szerveződnek*” (Castells 2005: 36). Az internet és mobiltelefon segítségével az egyének minden eddiginél hatékonyabban kapcsolódhatnak be az általuk fontosnak tartott közösségek életébe – akár nagy távolságról is. A többcsatornás kommunikáció váltakozó, sokrétű és flexibilis közösségi kötődést eredményezhet (Szécsi 2013: 7-10).

Vitányi Iván a társadalmi szerveződés szintjei kapcsán megkülönböztet primer, szekunder és terciér közösségeket (1995: 13-39). Az elsődleges csoportok a vérség, lakóhely, munkavégzés és kultúra alapján szerveződő természetes közösségek, amelyek

a klasszikus szociológia közösség-képének felelnek meg. A másodlagos csoportokban az ember már csak a személyiség egy részével vesz részt, elvész a primer közösségekre jellemző közvetlenség és bizalmasság, viszont megvalósul a személyiség autonómiája, a választás lehetősége és kötelezettsége. A harmadfokú közösségek a modern világ csoportosulásai, amelyben az egyének tudatosan, önkéntesen szerveződnek közösséggé – értékeik alapján. A tercier forma egyesíti tehát az elsőfokú közösségek otthonosságát és a szekunder csoportok magasabb szabadságfokával. A szerző szerint hosszabb távon a harmadfokú közösségek válhatnak meghatározóvá a társadalomban.

Szécsi Gábor az elektronikus kommunikáció elterjedésével a közösségek „mediatizálására” hívja fel a figyelmet: a közvetített kommunikáció hatására *„az ember mind gyakrabban és tudatosabban azonosul olyan csoportok értékrendjével és normáival is, amelyek tagjai között gyakorlatilag semmilyen közvetlen, face-to-face kommunikációs kapcsolat sem áll fenn”* (2013: 22). Az utóbbi időben egyre erősödő virtuális közösségek működése jelent új kihívást a közösségelmélet teoretikusai számára. Az internethasználat első időszakában a számos kritika érte az otthonosság és szolidaritás látszatát, illúzióját keltő viszonyokat, az elmúlt években azonban egyre erősebb elismertségük a közösségkutatók körében. A fizikai jelenlét alapuló csoportokhoz hasonlóan, az érdeklődési körök mentén szerveződő virtuális közösségek esetében is beszélhetünk az összetartozás érzéséről, közös normákról, célokról (vö. Rheingold 2000).

Az elmúlt időszakban a közösségi lét szempontjából – új aspektusként – lendületet kaptak a társadalmi tőkével kapcsolatos kutatások. Bourdieu fogalma azokra a mozgósítható erőforrásokra vonatkozik, amelyek bizonyos csoporthoz tartozáson, tartós hálózatokon, kölcsönös ismeretségeken alapulnak, s amelyek szövetségek, kötelezettségek, jogok és teljesítések formájában nyújtanak támaszt (Bourdieu 1978: 350-378).⁵ A virtuális közösségek kritikusi ezt az aspektust erősítik fel a valódi közösségek meghatározása kapcsán: a közösséghez tartozásból fakadó erőforrásokról csak fizikai közösségek esetében beszélhetünk (Szécsi 2013: 26). Ezt támasztja alá Coleman a társadalmi tőkét funkcionalitásában bemutató írásában (1988: 95-120). Szerinte a kötelezettségek és teljesítések, az információ átadása és a közösségi normák védelme bizonyos fokú zártságot feltételez. Ezzel szemben a virtuális közösségek az esetlegességen, az identitás elrejtésén, a felelősség hiányán alapuló álközösségek (vö. Szécsi 2013: 28.). Az internetes közösségek ugyanakkor – amint ezt más szerzők (Rheingold, Katz – Rice; idézi Szécsi 2013: 27-32) jelzik – ugyanúgy képesek a

⁵ A társadalmi tőke típusait minőségük és irányultságuk alapján különböztethetjük meg. Az összetartó társadalmi tőke erős kötést, szolidaritást, homogén csoporttudatot eredményez családon, rokonságon, etnikai csoporton belül. Az összekötő társadalmi tőke az egyes csoportok, rétegek közötti kapcsolódást biztosítja. Az összekapcsoló társadalmi tőke hierarchikus társadalmi intézmények, egységek (pl. civil szervezetek, önkormányzatok) között biztosít együttműködést (Füzér – Gerő – Sik – Zongor 2005: 22)

bizalom megteremtésére és a társadalmi tőke felhalmozására és aktivizálására, sőt a fizikai közösségekkel szemben kevésbé kötik őket az idő és tér korlátai. A virtuális csoportok esetében nagyobb nyitottság nyilvánul meg, szélesebb a bekapcsolódók lehetséges köre: elhalványulnak a közösség és társadalom határai. A hasonló érdeklődés erősebb motivációkat, aktívabb részvételt eredményez.

A fentiek alapján a valódi közösségek kialakulásának és működésének nem feltétele a közös lokalitás és a face-to-face interakció. A megvalósuló aktív hálózati kommunikáció a működő fizikai közösségek kohézióját is előnyösen befolyásolhatja, amennyiben az online és offline érintkezés kiegészíti egymást. A mediatizált hálózati társadalom közössége tehát *„hatékony információközvetítésre irányuló kommunikatív cselekvések szabályait egyöntetűen elfogadó és alkalmazó emberek közötti viszonyok összessége.”* (Szécsi 2013: 36)

Napjaink közösségei szempontjából tehát – a hagyományos közösségektől eltérő módon – kulcsfontosságú a közös interakció, az információáramlás új lehetőségeinek használata, az érdeklődés és érdekek hasonlósága, az önkéntesség és nyitottság. A lokalitás szerepe tovább gyengül, ugyanakkor – lényegi elemként – fennmarad a *társadalmi tőkéhez* kapcsolódó erőforrások akkumulációja és felhasználása.

1.4. Vidéki közösség a modern társadalomban (fogalmi áttekintés)

A kötet bevezetőjében jelzett alapvető probléma, hogy a leszakadó vidéki térségek fejlődésének komoly akadályát képezi a falusi társadalom helyi közösségeinek megroppanása, dezintegráltsága, ill. a társadalmi struktúra eróziója. A fenti definíciós kísérleteket követően ezért kiemelten fontos annak a tisztázása, hogy milyen szempontból beszélhetünk közösségekről a vizsgálatunk fókuszában álló, hagyományos életteret jelentő kistelepüléseken. A közösség fogalom mely elemei alkalmasak a falusi életterek hálózatainak értelmezéséhez?

A modernitással a Tönnies (1983) által felvázolt, kohéziót biztosító kötelékek jelentősen átalakultak: a rokoni szálak meggyengültek, a földrajzi mobilitás gyakran a családtagokat is eltávolítja egymástól. A tér használata is megváltozott: a helyi terelés csak a vidékiek töredéke számára jelent megélhetést, az önellátás helyébe lépő kiterjedt munkamegosztással teret nyert az „organikus szolidaritás” (Durkheim 2001); ugyanakkor megjelennek a munkaerő-piacon kívül rekedtek jelentős csoportjai. A szekularizáció és az értékek pluralitása a „közös szellem” integrációs erejét is aláás-ta. A hagyományok és szokások kötése felazultak, eltűnt az ösztönösség, természetesség és stabilitás. A „folk society” kulturális izoláltságát (Redfield 1947) – alternatív zártsgként – a hátrányos helyzetű településekre jellemző közlekedési nehézségek és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés gyengeségei váltják fel. Ugyanakkor a konzumtár-

sadalom kultúrája a média segítségével a legelszigeteltebb településre is eljut, egyénileg, a fogyasztás útján elérhető célokat jelölve ki az emberek számára.

Napjainkban a falvak – beleértve a vizsgált ormánsági településeket – helyi társadalmi leginkább Melvin Webber *területközösség* („place-community”) fogalmával jellemezhetőek (1964). A kistelepüléseken élő emberek értékei, érdekei és céljai sokfélék. Közösséggé formálódásuknak és összetartozásuk érzésének alapját tehát az adott lokalitáshoz való kötődésük jelentheti. A fizikai közelség közös érdekeket és célokat alapoz meg. Ilyenek pl. a helyi infrastruktúra fejlesztése, a szolgáltatások bővítése, a közös ünneplés alkalmainak megszervezése stb. Ezen – helyi szempontból fontos – közjavak elérése adja a modern települési közösség bázisát.

A fentiek alapján *települési közösség* alatt azoknak az aktoroknak, illetve hálózataiknak összességét értem, akiket a település fizikai tere köt össze (mint élettér), s akik érdekeltek a számukra adott természeti és épített környezet megóvásában és fejlesztésében, a helyi szolgáltatások és életminőség színvonalának emelésében, a helyi identitás formálásban, egymás kölcsönös támogatásban. Ezekért a célokért aktívan tenni is akarnak, ennek érdekében egymással rendszeresen interakcióra lépnek, s az együttműködés változatos kereteit építik ki.⁶

Ilyen értelemben nevezhetjük helyi közösségeknél településfejlesztő, faluszépítő, hagyományápoló, természetvédő, rendvédelmi stb. egyesületeket és csoportokat. Ezekben a közösségekben a közös célok érdekében megvalósuló kooperáció mellett adott a modern világ közösségeire jellemző nyitottság (szabad csatlakozás), valamint a rendszeres interakció révén a szocializáció és értékképzés lehetősége. Aktivitásuk fokozásával ezek a csoportok a civil társadalom élő alapsejtjeivé válhatnak (vö. Varga A. – Vercseg 1998). A helyi közösség kategóriája – fenti tág definíció alapján – magába foglalja a települési intézményeket, pozíciókat; kiemelten a nem piaci, hanem közösségi célú munkahelyeket (önkormányzat, oktatási, kulturális és szociális intézmények), mivel esetükben (működésük sajátosságai miatt) nem csak a fizikai közelség és rendszeres interakció, hanem a helyi társadalom céljai érdekében való tevékenység is megvalósul.

A helyi közösség tehát az adott lokalitáshoz kapcsolódó csoportok, szervezetek, intézmények, pozíciók és állampolgárok interakciós tere, konkrétan a helyi társadalom közügyek szempontjából mozgósítható, aktív csoportjainak érdekegyeztetési színtere.

A fenti definíciós kísérletekhez néhány további megjegyzés, kitétel is kapcsolódik:

a) Az önkéntesség, a lakóhelyválasztás szabadsága (Bensman – Vidich 1997: 27-28) csak megkötésekkel alkalmazható a települési közösségekre, mivel a jövedelmi

⁶ Az ormánsági térségben végzett interjúk kutatás alanyai – ebben az értelemben – mindannyian a helyi közösség tagjai közül kerültek ki.

viszonyok, az igények, az információval való ellátottság is meghatározó a döntésben (vö. Gans 1973: 64-87). A leszakadó településeken élők jelentős része számára az adott településen tartózkodás kevésbé a szabad választás, sokkal inkább gazdasági kényszerfolyamatok eredője.

b) A helyi csoportokhoz, szervezetekhez való kapcsolódás szabadsága a vidéki településeken a személyes viszonyok adottságaival együtt értelmezhető. A személyes kapcsolatok gyakran érzelmekkel, ellentétekkel, konfliktusokkal terheltek, ezért a kistelepülési közösségek jellemzői nem adekvátak a modern, virtuális, hálózatos közösségek átjárhatóságával és nyitottságával.

c) A vidékre jellemző negatív migrációs trendek miatt szerteágazóvá váltak a rokon kapcsolatok. Ez a tény, valamint a helyben elérhető szolgáltatások szükségessége és a közlekedési feltételek javulása a városi központok, illetve a településen kívüli desztinációk irányába tolja el a kistelepülési népesség kötődéseit, kapcsolatait.

d) A modern kommunikáció új csatornái, a média eszközei – sajtáságaiknál fogva – sokkal inkább a fogyasztói tömegtársadalomhoz kapcsolják a vidéki kistelepülések tagjait, mint saját helyi közösségeikhez.

e) A társadalmi tőke kistelepülési vizsgálata árnyalja a fenti képet: a kölcsönös kötelezettségek és teljesítések hálózatai és az információáramlás helyi csatornái nem minden esetben feleltethetők meg a közös célok mentén létrejövő közösségi formációknak. Különösen igaz ez a hátrányos helyzetű térségekben élők által működtetett, a segítségnyújtás és kölcsönadás/kapás, viszonzott támogatások rendszere által jellemezhető együttműködésekre. Míg a kistelepülési színterek központi, a civil társadalom közösségeihez aktívabban kapcsolódó szereplőire, cselekvőire és szervezeteire alkalmazható az összekapcsoló társadalmi tőke fogalma, addig a szegényebb csoportokra inkább az összetartó és az összekötő társadalmi tőke (vö. Füzér – Gerő – Sik – Zongor im). Az előbbi esetében a családi és rokon (falusi gettók esetében etnikai) kapcsolatok a döntőek, az utóbbinál az egyes rétegekhez tartozók közötti szolgáltatások és teljesítések (pl. napszámba járás, segítő munka a rászorulókról, jövedelem-kiegészítés biztosítása a helyi gazdálkodók részéről) dominálhatnak.

A társadalmi tőkével kapcsolatos vidékkutatások további előnye, hogy rámutatnak arra, hogy a rurális társadalmak fejlődése, a helyi közösségek helyzete nem értelmezhető a külső szereplőkkel épített kapcsolatrendszer elemzése nélkül (Megyesi 2011: 69-83).

1.5. Lokális vidéki közösségek a globális világban

A hely, a „locus” kulcsfontosságú tényező, mivel a jelenségek és folyamatok térben lokaláltak. A globalitás jelentése csak módosítja, de nem szünteti meg a lokalitás szere-

pét (Tóth J. 2007: 57-66). Mai világunkban ugyanakkor a helyi közösségek fejlődése, sajátosságainak átalakulása csak a globalizációs trendek összefüggéseiben értelmezhető. A világgazdaság folyamatai, a tömegkommunikációban bekövetkezett változások elemi erővel fejtik ki hatásukat a lokális társadalmakban.

Beszélhetünk a vidéki színterek (fentebb jelzett) hálózatosodásáról, komplexitásának erősödéséről, az együttműködések és partnerségek újabb formáiról, a helyi politika, gazdaság és társadalom szövetségeit értve alatta (Kovách 2012: 130-131). Az információs technológia a rurális térségekben is terjed, sok helyütt javult a közlekedés minősége is, csökkent pl. a magyarországi falvak és városok közötti „digitális szakadék” is, erősödött a média befolyása (vö. Csígyó 2006: 311-346).

A globális gazdaság keretei között a vidék javai (tisztta környezet, friss levegő, nyugalom, hagyományok, adalékok nélkül készülő helyi élelmiszerek stb.) árucikké válnak, nő az irántuk való kereslet. Erősödik a felfogható, átlátható, megélhető életér utáni nosztalgia (Csurgó 2014). A fejlett társadalmakban jelentős a jobb életfeltételeket kereső városiak vidékre irányuló migrációja, valamint a falusi turizmus szerepe. A kiköltözők és turisták jelenléte és az általuk képviselt értékrend átalakítja a kistelepülések helyi társadalmait. A transzformáció – a vizsgált problémák szintjén – leginkább a tradicionális, komplex közösségek megszűnésében és az új típusú, partikuláris célok megvalósítására törekvő hálózatok, érdekközösségek kialakulásában ragadható meg.⁷ (Kovách 2012: 133-134).

A gazdasági globalizáció eredményeként átalakul a térszerkezet. Kiemelkednek a nagyobb tőkeabszorpciók képességgel jellemezhető, dinamikusan fejlődő központok a hozzájuk kapcsolódó, jó közlekedési helyzetű agglomerációs településekkel; ugyanakkor leszakadnak gyorsforgalmi utaktól távolabb fekvő, a prosperáló centrumoktól elzárt térségek (Enyedi 2004). Az eltérő jövedelemszerzési és fogyasztási lehetőségek által meghatározott migráció heterogén helyi társadalmakat eredményez, amelyek különböző feltételeket teremtenek a közösségfejlődés szempontjából.

A globalizáció másik – a gazdasági változásokhoz szorosan kapcsolódó – jele a lokális terek sebezhetőségének fokozódása, a bizonytalanság erősödése (vö. Hankiss 2012). Ennek a változásnak legmarkánsabb megnyilvánulása a környezeti veszélyek és problémák globalizálódása, a kockázatok feletti kontroll elvesztése, a mögöttes összefüggések rendszerének átláthatatlansága. „...a döntéshozatal társadalmi színtere és társadalmi felelőssége elválik azoktól a helyektől és időpontoktól, ahol más, idegen népesség válik lehetséges fizikai és társadalmi sérelmek elszenvedőjévé.” (Beck 2008: 197). A globális világhoz való kapcsolódással a kistelepülések népessége számára csökken a helyi konfliktusok önerőből való kezelésének lehetősége (a prob-

⁷ Pl.: A hagyományos területhasználattal szemben a vidék esztétikai minősége értékelődik fel (Kovách 2012:134)

lémák háttérben lévő okok egy része általában túlmutat a települési és a nemzeti szinteken), s nő a kiszolgáltatottság érzése.

A kultúranropológus Arjun Appandurai a lokalitás kapcsolatokat és kontextusokat (kevésbé a térbeliséget) kifejező komplex fogalmának konkrét megvalósulásként a *szomszédság*⁸ terminusát alkalmazza, amely reálisan megragadható, társadalmi reprodukcióra képes közösséget jelöl (2001: 3-4). A lokalitás fent jelzett megvalósítását a globális világ több folyamata is akadályozza. A modern állam intézményeivel, az állampolgári viszonyrendszer erősítésével, az ellenőrzés struktúráival homogenizálja a kontrollja alatt tartott területet. Nő a szakadék a területiség, a szubjektum és a kollektív mozgalmak között. A szomszédsági kötelekeket az elektronikus média megerősödése is jelentősen erodálja (im. 14-27).

A globalizáció ugyanakkor serkenti és erősíti a lokális szintű közösségi szerveződések. Egyrészt kinyitja a teret: elősegíti a hálózatosodást, az új típusú gazdasági, társadalmi és politikai kapcsolatok kialakulását (Castells 2005), másrészt meggyengíti a korábban stabilnak tűnő nemzetállami kereteket. Az állami szint egyre kevésbé képes biztonságot nyújtani a világgazdasági válságok, pénzügyi hatalmak, környezeti katasztrófák ellenében. A mindennapi élet feletti kontroll kikerül a hagyományok szabályozó védelméből (Giddens 2005). Az egyének és csoportok helyi szerveződéseit éppen az instabilitás, a hiányzó védelem motiválja: megszervezni, megvalósítani, biztosítani mindazt, amire a felsőbb szintek képtelenek; kielégíteni a valós szükségleteket megélve az egyéni és közösségi autonómiát, megvalósítva szubszidiaritás elvét.

1.6. Közösségfejlesztés, közösségi részvétel a rurális térségekben

A gazdasági központoktól távolabb fekvő vidéki térségekben (Magyarországon és Európa rurális területein egyaránt) előrehaladt a társadalmi erózió folyamata. Jelentős az elvándorlás, s meggyengülnek a hagyományos helyi közösségek alapját jelentő tényezők (pl. munkahelyek, munkaalkalmak, intézmények és szolgáltatások). A lakosság jelentős része az országos átlagnál alacsonyabb életszínvonalon él, s rossz érdekérvényesítő képességgel bír. A társadalmilag elvárt lehetőségek kiszélesítése érdekében a motivált népesség jelentős része elköltözik a térségből, illetve a központi települések felé orientálódik (migráció, szolgáltatások igénybevétele, fogyasztás, térhasználat szempontjából). Ez a folyamat aláássa a helyi társadalmak szervezettségét. A tradicionális közösségek meggyengülését és eltűnését követően visszaszorulnak az újabb típusú érdekközösségek formálódásának esélyei; kevés az aktív állampolgár, illetve erősek a lokális csoportok kialakulásával szemben ható

⁸ A szomszédsággal, mint funkcionális közösséggel kapcsolatban lásd: Vercseg 1992.

tényezők (közösségi és információs pontok hiánya, településen kívüli kapcsolódások erőssége stb.).

A vidéki térségek fejlesztése szempontjából nagy jelentőséggel bír a helyi társadalom szervezettsége, illetve a rendelkezésre álló lokális erőforrások felhasználásának képessége és hatékonysága. A terület- és településfejlesztésben illetve tervezésben használt, a gazdasági növekedés alapját képező „területi tőke” komplex fogalmának részét képezik a fizikai tényezők (pl. környezeti erőforrások) és anyagi javak mellett az immateriális faktorok is (vö. Jóna 2013: 30-51). Ez utóbbiak között kiemelt szerepet kapnak a szolidaritás, a kapcsolatok, a kölcsönös segítségnyújtás és a közösségi együttműködés értékei, melyeknek hiányában a fejlesztési források jelentős koncentrációja esetén is csak mérsékelt eredményeket érhetünk el.

Az Európai Unió támogatási rendszerének fontos alapelvei a partnerség és az addicionalitás (European Commission: Regionális politika). Az első elv értelmében a fejlesztési folyamatban alapvető a közös tervezés, a rendszeres visszacsatolás és kommunikáció biztosítása, horizontális és vertikális szereplők bevonása. A helyi társadalom megszólítása és involválása csak együttműködő, érdekeit szem előtt tartó és cselekedni képes helyi közösségek esetében valósulhat meg. Az addicionalitás elve alapján elengedhetetlen, hogy a nemzeti, regionális és helyi szereplők is egyesítsék a rendelkezésükre álló erőforrásokat a fejlesztésre szánt uniós támogatással. Az előrelépést és magasabb életminőséget eredményező fejlesztéshez való hozzájárulásra, az adekvát önerő (a területi tőke összetett értelmezésében) biztosítására csak egy megfelelően szervezett helyi társadalom képes.

Kovács Teréz (2012: 79) a vidékfejlesztés magyarországi problémáinak tárgyalása kapcsán emeli ki a fejlesztési célkitűzések széles körű társadalmi egyeztetésének hiányát. A kormányzati tervek erős civil szektor hiányában nem kapcsolódhatnak szervesen a helyi társadalmak mindennapi életéhez. Nincs olyan tárgyalóképes, komoly társadalmi bázissal rendelkező országos hálózat, amelynek célja a vidéken élő emberek életminőségének javítása, önszervező mozgalmainak felkarolása. A működő civil szervezetek gyakran átpolitizáltak, kiszolgáltatottak, nem egyenrangú partnerei a többszintű kormányzás intézményeinek (Kákai 2004). A külső segítséggel megvalósuló fejlesztések hatékonysága és fenntarthatósága tehát összekapcsolódik az adott projekt társadalmi beágyazottságával. A hosszú távú eredményességre garancia lehet, ha sikerül elérni azt, hogy a település aktív lakói magukénak érezzék az adott programot, s a tervezéstől a megvalósításig bekapcsolódjanak a munkába (Vercseg 2013).

A terület- és településfejlesztés módszerei kapcsán Kovács Teréz (2012: 72-75) megkülönbözteti a felülről irányított (top-down) és az alulról vezérelt (bottom-up) stratégiákat. Annak ellenére, hogy a lokális szinthez kapcsolódó *bottom-up* fejlesztések anyagi mutatók szempontjából gyakran veszteségesek, a humán erőforrások és a környezeti érték növekedése, valamint egyéb mutatók (bűnözés, rongálások csök-

kenése, segélyekre, egészségügyi kiadásokra fordított összegek stb.) bevonásával alakulhat a helyi projektekről alkotott kép. Az alulról vezérelt, a helyi erőforrásokra és széles körű kooperációra épülő programok nem a gazdasági növekedésre, hanem elsősorban az életminőség fejlesztésére irányulnak, és közösségi részvételt igényelnek a tervezés és a megvalósítás során.

Mivel a hátrányos helyzetű térségekben fekvő kistelepülések elveszítették aktív, a közösségért tenni tudó és akaró lakóik jelentős részét, s magas a motiválatlan, kiábrándult és pesszimista népesség aránya (Bognár – Csizmady 2005: 36-41), jelentős szerep hárul a leszakadó falvak helyi társadalmainak integrációját célzó tevékenységekre, a közösségfejlesztés terén megvalósuló aktivitásra és segítségnyújtásra.

Közösségfejlesztés alatt azt a tevékenységet értjük, amely képessé tesz egy lokális (szomszédsági, települési, kistérségi stb.) társadalmat arra, hogy meghatározza önmaga fejlődési irányait, alkalmassá tegye a kezdeményezésekre és arra, hogy cselekvő módon vegyen részt problémáinak megoldásában, saját jövője építésében (Vercseg 2004). A közösségfejlesztés tehát a közösség demokratikus, önmaga által való fejlesztését jelenti. Ez a gyakorlat a 19-20. század fordulóján intézményesült szakmává (*community development*) az Egyesült Államokban lezajlott gyors településrobbanással kapcsolatos konfliktusok hatására. A nyugati országokban a közösségfejlesztés alapvetően a társadalmi-szociális problémák közösségi feltárására és megoldására irányul, így a gyakorlati szociális munka egyik ágaként tartják számon. Már az 20. század közepére nyilvánvalóvá váltak az elszegényedő, elnéptelenedő vidék problémái és konfliktusai a segítő szakmák képviselői számára. A gazdasági szerkezetváltozás és a mezőgazdaság és a bányászat visszaszorulása számos fejlett országban vezetett a rurális térségek meggyengüléséhez. A vidéki közösségfejlesztés terén megvalósuló külső segítségnyújtás elsődleges célja a bevonható emberek szemléletmódjának megváltoztatása: a negatív változások passzív elszenvédőiből a helyi problémák megoldása érdekében aktivizálható, felelős döntéshozók formálása (Biddle – Biddle 1988: 20-55).

A kistelepüléseken végzett közösségi munka fontos kiindulópontja, hogy a helyi társadalom tagjai ismerik egymást, s már eleve rendelkeznek az életük fenntartása és szervezése szempontjából kulcsfontosságú kapcsolati hálóval, együttműködések rendszerével. A segítő feladata, hogy ezen hálózatokat megerősítsék, és problémamegoldó közösségekké formálják (Martinez-Brawley 1999: 187-200). A vidéki élet problémáit a szakemberek gyakran hozzák összefüggésbe a korábban vidéken meglévő „öngyógyító erők” meggyengülésével, a problémák gyakori tabusítával (pl. családi élet zavarai, erőszak) és elfojtásával (a férfiak többnyire alkohollal, a nők gyógyszerekkel). A kirekesztettség és magány sokkal erősebben jelentkezhet egy család vagy egyén számára egy elzárt vidéki térségben, mint az intézményekkel és segítő szervezetekkel jobban ellátott városokban (Gängler 1999: 210-213).

A közösségfejlesztés a nyugati államokban az önkormányzatokat, a településfejlesztést és (esetenként) a szociális munkát segítő önálló szakmává vált, támogatva és erősítve a helyi társadalom már működő szerveződéseit, a gazdaságfejlesztést és az érdekérvényesítést.

A keleti államokban ez a tevékenység csak esetleges, s bár fontosságát egyre többen felismerik, jellemzően elmarad közösségi munka alkalmazása az infrastruktúra és gazdaságfejlesztő projektek előtt. A pénzhiány mellett ennek elsősorban szemléletbeli okai vannak: továbbra is erős a paternalista nézőpont, és jellemző a hosszabb távú következményekkel nem számoló, minél gyorsabb eredményt felmutatni kívánó fejlesztési stratégiák előnyben részesítése. Az ott élő állampolgárok bevonása – bár segíti az adott projekt fenntarthatóságát és sikerességét – problémás és időigényes munka. Sem a vezetők, sem az alkalmazott szakértők nem látják értelmét, s a lakók sincsenek felkészülve arra, hogy kompetens módon döntsenek a településüket, környezetüket érintő kérdésekben. A szakma magyar gyökerei az 1970-es évek végéig nyúlnak vissza, főként a közművelődés, népművelés berkeibe (Varga A. – Vercseg 1998). A rendszerváltást követő időszakban azonban – az új kihívásokra adott válaszként – erősödött a szociális irányultság a magyarországi közösségfejlesztésben, így a tevékenység nagyobb jelentőséget kapott a gazdaság prosperáló centrumaitól távol fekvő kistélepüléseken.

A közösségfejlesztés vagy közösségszervezés alapvetően a lokális tereken élők kezdeményező- és cselekvőképességének fejlesztését jelenti. A folyamatban kiemelt szerepe van a helyi polgároknak, csoportjaiknak, szervezeteiknek, közösségeiknek és azok hálózatainak, valamint a külső közösségfejlesztőknek is, természetesen a helyi szükségletek mértékében. A közösségfejlesztő ösztönző, információs ill. kapcsolatszervező munkával támogathatja, egészítheti ki és erősítheti a meglévő közösségi erőforrásokat. A segítő beavatkozás legfontosabb célja a lakosság alkalmazkodóképességének és kreativitásának aktivizálása, valamint hosszabb távon a település népességmegtartó erejének növelése. (Varga A. – Vercseg 1998)

A helyi társadalom életfolyamataiba való külső beavatkozás több etikai dilemmát is felvet. A külső fejlesztő tevékenységet a kistélepülési lakosság hátrányos helyzete, cselekvésképtelensége, szervezetlensége és a helyi erőforrások hiánya indokolja, megalapozza továbbá a fejlesztők szakértelme és törekvése, hogy a változások a lokális társadalom aktív közreműködésével valósuljanak meg.

A településfejlesztés projektjeinek közösségi elfogadottságával és támogatottságával kapcsolatban számos kérdés merülhet fel: Miért vonjunk be a település sorsát érintő döntésekbe a döntési folyamatot lassítva új érdekcsoportokat? Nem gyengíti-e a képviselői demokrácia erejét a lakosság szélesebb csoportjainak bevonása? Dönthetnek-e racionálisan megfelelő szakértelem hiányában az emberek? Kiküszöbölhe-

tő-e, hogy különböző lokális csoportok gyakran szűk látókörű és parciális érdekeiket hangoztatva tereljék tévútra a fejlesztést szolgáló projekteket? Érdemes-e a lakosság apátiája és passzivitása ellenére is kitartani a közösségi részvétel elve mellett?

A fenti kérdésekkel és aggályokkal szemben fontos leszögeznünk: a közösségi részvétel (a helyi közösség bevonása a lokális társadalom életét meghatározó döntésekbe) értékes, és a falu vagy településrész hosszú távú fejlődése szempontjából előnyös kormányzási forma. Hozzájárul a demokratikus légkör kialakulásához, erősíti a helyi társadalom stabilitását. Az egyetlen biztosítéka annak, hogy a település sorsa ne kerüljön egyes gazdasági és hatalmi érdekcsoportok kezébe, hogy reális visszacsatolási mechanizmusok működjenek a lakosság és a külső fejlesztő között, valamint a helyi és központi hatalom nyitott legyen az eltérő helyi problémák és célok felé. A közösségi részvétel ugyanakkor a helyi konfliktuskezelés aktív és nyílt eszköze (Lukovich 2004: 182-206).

Ezért játszanak jelentős szerepet a kistelepülési társadalom szerveződései és közösségei a településfejlesztés szempontjából, és ezért fontos feltérképezésük, bevonásuk és aktivizálásuk a helyi közösséget érintő kérdésekkel és feladatokkal kapcsolatban.

1.7. Közösségépítő erők és tényezők a vidéki Magyarországon

A továbbiakban a falusi lakosság szerveződései szempontjából lényeges szereplők és a közösségi formációk háttérében meghúzódó faktorok rövid bemutatása következik – a teljesség igénye nélkül.

Települési önkormányzat

A települési önkormányzatok célja elsősorban a helyi közszolgáltatások biztosítása, ugyanakkor a helyi társadalom fejlődése szempontjából kiemelt jelentősége van ennek a legitim hatalmi szintnek.

Az önkormányzatok lehetőségei a csoportszervezés és csoportépítés szempontjából a települési rendkívül széleskörűek. A kistelepülések vezetése dönthet a falvakat érintő fejlesztésekről, beruházásokról, a település életének kiemelt eseményeiről, programok szervezéséről, a helyi társadalom csoportjainak, közösségeinek esetleges támogatásáról (vö. László – Bucher – Pirisi 2008: 47-69). A hátrányos helyzetű településeken jellemzően a közfoglalkoztatás szervezésében, a falunapok, és egyéb rendezvények lebonyolításában valósul meg az önkormányzatoknak a falusi közösség építése terén végzett tevékenysége.

Civil szféra, nonprofit szervezetek

A kistelepülések szervezeteit, közösségeit kialakulásuk, struktúrájuk és célrendszerük szempontjából is nagyfokú heterogenitás jellemzi. Vannak közöttük bejegyzett civil szervezetek, egyesületek, alapítványok, gazdasági és baráti és egyéb alapon szerveződő érdekközösségek, klubok, szabadidős- és sportszervezetek, hagyományörző csoportok stb. A közösségszervező tevékenység kiemelt célja egy jól strukturált, szervezett települési társadalom kialakítása, amely képes az állami és önkormányzati ellátórendszer hiányosságainak korrekciójára, a helyi igények kielégítésére, és a lokális konfliktusok kezelésére.

A falvak, kisebb települések helyi közösségei – amellet, hogy a településfejlesztési programok bázisává válhatnak a lokális társadalomban (Bucher 2010: 151-164) – számos területen fejtik ki hatásukat. Szerepük vitathatatlan és elengedhetlen a szociális biztonság, a mentális egészség megteremtésében. A redisztributív államszocializmus leépülése, és az önkormányzatok finansziális nehézségei szintén szükségessé teszik az alulról szerveződő közösségek aktivitását. A kultúra, a sport, a tradíciók ápolása ma már a legtöbb településen elképzelhetetlen a civil szféra szervezetei nélkül. A szociális ellátás terén is egyre jelentősebb a szektor szerepvállalása: az idősök gondozásában, a betegek, sérültek támogatásában, az elesettek segélyezésében is egyre nagyobb részt vállalnak. A szabadidő eltöltésében is fontos a civilek szerepe: a nyugdíjas és ifjúsági klubok programjai segíthetik a kikapcsolódásban a falusi társadalom legaktívabb és leginkább mobilizálható rétegeit.

A fenti kistelepülési szervezetek közös jellemzője, hogy csekély állami és önkormányzati támogatással, bevonható lakosság önkéntes munkájára és kreativitására alapozva valósítanak meg a helyi közösség egésze, vagy egyes csoportjai számára fontos programokat, működtetnek szolgáltatásokat. A bejegyzett és nem bejegyzett szervezetek, klubok és egyesületek mellett azonban több más tényező is szerepet játszik a helyi társadalom szervezésében. Ezek sokszor esetlegesek és rendszertelenek, szerepük azonban gyakran kiemelt a lokális közösség szempontjából, ezért feltérképezésük és erősítésük a közösségfejlesztés feladatai közé tartozik. Több kistelepülésen hiányoznak a lakosságot aktivizáló, és segítő civil szerveződések, illetve működésük időben és térben korlátozott, esetleg csak kisebb csoportokat vonnak be a szervezet tevékenységébe. Ez a tény tovább erősíti a civil szervezetek mellett megjelenő társadalmiszervező faktorok jelentőségét (vö. Bucher 2012; Ragadics 2007).

Helyi intézmények

A kistelepülések intézményei (óvoda, iskola, orvosi rendelő, gyógyszertár, posta, kultúrház, teleház, könyvtár stb.) alapvető céljaik mellett kiemelt szerepet töltenek be

a helyi társadalom szervezésében. Az intézmények a falu közösségi és információs csomópontjaiként funkcionálnak. Ebbe a körbe sorolhatjuk a településen található vegyesboltokat, üzleteket, vendéglátó egységeket, valamint a vasút és buszállomást is. Községi szempontból kiemelt szerepe van az oktatási intézményeknek. Az óvoda és iskola – az oktatói-nevelői munkán túl – szervezi a gyermekek és fiatalok csoportjait, rajtuk keresztül a szülőket és nagyszülőket, programjaik és rendezvényeik a település egészét érinthetik.

A kistelepülések intézményes ellátottsága – a gazdasági szempontok előtérbe kerülésével – jelentősen csökkent az elmúlt években. A forráshiánnyal küszködő önkormányzatok nem egyszer a helyi oktatási, kulturális és szolgáltató intézmények feladására kényszerültek. A döntések előkészítésének folyamatából azonban gyakran kimaradt az intézménybezárások hatásainak hosszabb távú elemzése, a következmények értékelése, mivel a kistelepülési intézmények jelentősége általában túlmutat a konkrét funkciókon: szerepkörük komplex, kapcsolatrendszerük – áttételekkel – a falusi társadalom egészére kiterjed.

Egyházak

Az egyházak kistelepülési szerepével kapcsolatban fontos szempont, hogy a vallás önmagában is közösségteremtő tényező, összetartó erő a hasonló gondolkodású és értékrendű emberek körében. Az egyházi keretek közötti rendszeres találkozás jelentős mértékben járul hozzá a helyi lakosság mentális egészségének fenntartásához, ugyanakkor a vallás gyakorlásának fontos konfliktusmegoldó funkciója is van (Pikó, 2002). A különböző egyházakhoz kötődő csoportok alapvetően a hitélethez kötődő közösségek (pl. istentiszteletek közössége, vallási társulatok, egyházközségi képviselőtestület), de a falvakban megfigyelhetők egyéb, elsősorban a szociális segítségnyújtásra (Ragadics 2007a), vagy más közösségi feladatra szerveződött csoportosulások is (pl.: karitászszervezetek, egyházi és egyházi kötődésű egyesületek, alapítványok, stb.).

Kulcsszereplők, „véleményvezérek”

A fenti intézmények mellett a falvak, kisebb városok társadalmának szervezettségét – a nagyobb településeknél sokkal inkább – meghatározzák a fontos helyi pozíciókat betöltő egyének: személyes kvalitásuk, rátermettségük, döntéseik és szándékaik. Minél kisebb egy település, annál kevesebb a lokális kulcspozíciók száma és annál nagyobb a döntéshozók szerepe és felelőssége. A helyi pozíciók, feladatkörök számának csökkenése ugyanakkor együtt jár a településen élők külső tényezőktől való függésének növekedésével.

A kistelepüléseken a legnagyobb helyi hatalom, legitimitás és presztízs kétségkívül a polgármesteri tisztséghez kapcsolható. A polgármester személye, alkalmassága, képességei, munkabírása, kapcsolatrendszere meghatározó a falu további sorsa, fejlődése szempontjából. A település első embere – az önkormányzat élén – kezdeményezhet, és foganatosíthat a helyi társadalom szervezettségét erősítő projekteket, illetve a települési közösséget építő rendezvények, programok sikeressége jelentős mértékben az önkormányzati támogatás és szervezés függvénye. A polgármesteri és önkormányzati képviselői státusz mellett fontos a helyi intézmények vezetőinek, foglalkoztatottjainak szerepe.

A helyi értelmiség társadalomszervező tevékenysége kiemelt jelentőséget kap a kistelepülési színtereken. A működő civil szervezetek egyesületek és klubok élén gyakran találunk helyi pedagógusokat, orvosokat, stb. Szerepük tanácsadóként, véleményvezérként is fontos. A lokális intézményrendszerhez kötött értelmiség az intézmények megszűnésével elveszíti gazdasági bázisát, s többnyire elvándorol a településről.

Több hátrányos helyzetű kistelepülésen az egyházak, vallási szervezetek képviselői (plébános, tiszteletes, hitoktató, plébánia-igazgató, stb.) tevékenykednek egyedüli diplomásként. Szerepvállalásuk a közösség életében személyfüggő és gyakran esetleges, a leszakadó aprófalvak közösségeiben azonban számos esetben létfontosságú és pótolhatatlan. (Ragadics 2007b: 194-203).

A társadalom szervezésében szerepet játszó helyi véleményvezérek nem minden esetben a kulturális és hatalmi mezőben szerzett tőke alapján (Bourdieu 1999: 156-177) szelektálódnak. A lokális ismertséget és elismertséget meghatározza a helyi társadalom gazdasági életében betöltött pozíció is. A sikeres vállalkozók, gazdálkodók olyan társadalmi réteget képeznek, amely viszonyítási alapot jelent a település lakosai számára, gazdasági erejük, elismertségük alapján a település fejlesztésének fontos bázisát adhatják.

A fenti csoportok jelenléte általában árnyalja és szervezi a társadalmat. A kisebb, hátrányos helyzetű településeken számuk jellemzően alacsony, ezért a véleményvezérek felkutatása, a megfelelő fórumok, információs és találkozási csomópontok feltérképezése esetleg kialakítása még lényegesebb közösségfejlesztő feladatként jelenik meg.

2. Ormánsági falvak – a helyi társadalmak, hagyományos közösségek átalakulása

A tradicionális közösségek megismerése, ill. a hagyományos közösségi élet alapjainak feltérképezése fontos feladat egy a migrációs trendek által hátrányosan érintett térségben (Ragadics 2010: 176-178), ahol a megszakadó kapcsolati hálók nem tették lehetővé a kulturális kontinuitást, s ahol hiányoznak a közösségi kohéziót megteremtő stabil helyi intézmények.

Az ormánsági kistelepülések helyi közösségeinek vizsgálata kapcsán a következő kérdések kerülnek a középpontba: Mely tényezők jelentették a modern kor előtti időszakban a közösségek létrejöttének és működésének bázisát? Milyen hatások érték a történelem során a helyi közösségeket? Hogyan változott meg a közösségi kohézió és a lokális társadalom képe a külső hatások (és az indukálódó belső átalakulás) következményeként? Milyen problémák jellemzik ma az ormánsági települések helyi társadalmait? Ezekre a kérdésekre keressük a választ a rendelkezésre álló szakirodalmi források alapján, felvázolva azokat a kereteket, amelyek segítséget nyújtanak az interjú vizsgálat értelmezéséhez.

Az első alfejezet a második világháborúig követi nyomon az ormánsági falvak sorsát, a második a szocialista időkkel foglalkozik, míg a harmadik alfejezet a rendszerváltozást követő évek változásait állítja a középpontba. A 4. alfejezet falutípusológiai tükrébe helyezi a vizsgált térséget, az ötödik pedig egy fejlesztéspolitikai áttekintést nyújt.

2.1. Hagyomány és változás - Ormánsági közösségek a második világháború előtti időszakban

2.1.1. Kitekintés

Annak ellenére, hogy az Ormánság zártságával, egyedi kultúrájával speciális vidéki térségnek minősül, helyzete és problémái csak az európai és magyarországi fejlődés keretei között értelmezhetőek.

A hagyományos vidéki közösségek általában összefonódnak a paraszti társadalmakkal, ezért felbomlásuk is a család alapú munkaszervezetben gazdálkodó parasztság eltűnéséhez kapcsolódik. A paraszti közösségek kölcsönös ismeretségen alapulnak, alapvetően homogén rendszerek. Felépítésük általában hierarchikus, „*ideológiai, kor- és foglalkozási csoportokra, valamint szomszédsági egységekre osztódnak, rokonságba és klientéliákba szerveződnek*” (Mendras 1973: 15-16). A modernizáció hatására minden európai országban végbement a vidéki térségek elnéptelenedése, a „rurális exodus” jelensége (Kovács 2012: 63). Csökkent a vidéki és városi életforma közötti különbség. Európa nyugati felén a korai iparosítást követően a vidéki mezőgazdasági árutertermelők jelentős része a középosztály részévé vált, illetve elindult egy fokozatos polgárosodási folyamat (Tomka 2009: 179-181), addig a megkésett fejlődésű (a jobbágyfelszabadítást elodázó) keleti államokban továbbra is megmaradtak az önállósítást, önfenntartást, társadalmi újratermelést célzó struktúrák.

Magyarországon a vidéki népesség életében jobbágy – földesúr viszony törvényes rendezése (Urbarium 1767) és a jobbágyfelszabadítás hozott jelentős változást (vö.

Andrásfalvy 2007, Kovács T. 2010). A 19. század végére kiszélesedik a szakadék a birtokos gazdák és a lecsúszott agrárnépesség között. A falusi társadalmat ugyanakkor kölcsönös teljesítések, kötelezettségek és tartozások, a munka és hagyományok által megszabott együttműködési struktúrák jellemezték a termelőszövetkezetesítés végrehajtásáig.

2.1.2. Tradicionális ormánsági közösségek az egyke-kultúrát megelőző időszakban

Az ormánsági falvak tradicionális életmódjával számos szak- és szépirodalmi munka foglalkozik. A forrásgazdagság háttérében elsősorban a sajátos egyke-kultúrát találjuk: a térség a 20. század elejétől a tudományos érdeklődés középpontjába került az önpusztító születésszabályozás kérdéskörének nyilvánosságra kerülésével. A két világháború közötti (és részben a mai) figyelem másik oka, hogy az Ormánság egyedi viseletével, népművészetével, szokásaival az ősi magyar kultúra egy szeletét őrzi, ezért a nemzeti oldal szívesen tűzte zászlajára a térség megmentésének ügyét (jellemzően frázisok, ígéretek szintjén). Ugyanakkor a kistrégió hátrányos helyzete az elmúlt bő száz év során gyakran teremtett lehetőséget arra, hogy az Ormánsággal – mint az ország társadalmi válságjelenségeit prezentáló állatorvosi lóval – foglalkozzanak a szociális problémák iránt érzékeny értelmiségiek, kutatók, írók és politikusok.

A hagyományos életmódot bemutató munkák közül kiemelkednek Elek Péter, Gunda Béla, Hilscher Zoltán és társaik *Elsüllyedt falu a Dunántúlon – Kemse község élete* (1936), Kiss Géza *Ormánság* (1937) és ifj. Kodolányi János *Ormánság* (1960) című szociográfiái. A második világháború előtti viszonyok megismerését támogatják – többek között – Zentai János néprajzkutató (1967, 1979) és Kiss Z. Géza történész (1982, 1988, 1991) írásai. A tradicionális ormánsági közösségek bemutatása elsősorban a fenti művekre támaszkodik.

Az ártéri gazdálkodás az ormánsági népesség által a Honfoglalás kora óta alkalmazott haszonvételi forma és életmód, amelyet a történelem korábbi viharai nem hagytak háborítatlanul (Ős-Dráva Program 2007: 11-16), de gyökeresen nem érintették, alapjaiban nem változtatták meg (Andrásfalvy 2007: 11-21) egészen a 19. századig. A Dráva árterében fekvő térség lakóinak életét, a megélhetéshez szükséges javak megteremtésének módját alapvetően a természeti környezet adta lehetőségek kiaknázása határozta meg. Mindezt jól példázza a hagyományos építkezés és az „ormákon” (magaslatokon), halászhelyek közelében létesült települések elhelyezkedése is (Szabó E. J. 1937: 15-59). Az ármentesítési munkálatok kibontakozásáig (az 1780-as évektől) a terület nagy része alkalmatlan volt a szántóföldi gabonatermesztésre, a halban és vadban gazdag ártér azonban bőségesen ellátta a helyi népességet (Kodolányi 1960: 28-42). A halászat, vadászat és gyűjtögetés (gomba, sulyom, tojás stb.) mellett nagy

jelentősége volt az ártéri gyümölcsészetnek is (Lantos 2005: 11-71). Az erdős, lápos terület az épületek, bútorok és használati eszközök alapanyagaként felhasználható, jó minőségű fával és náddal is szolgált. A megélhetés stabil bázisát az állattartás jelentette. A mocsaras terület kedvezett a magyar szürke szarvasmarha és a mangalica sertés tartásának.⁹

Az ártérben elhelyezkedő kistelepüléseken a megélhetés érdekében folytatott együttműködés mellett megjelennek azok hagyományos kohéziós tényezők, amelyek a tradicionális közösségek mindegyikére jellemzőek: a családi, rokoni, baráti és szomszédsági kötelékek, vallás és az ünnepek integráló ereje, valamint a lokális tér közös használatából eredő kapcsolatok.¹⁰ Az integrációt megalapozó motívumok szorosan összekapcsolódnak, nem választhatók szét egymástól; alábbi differenciált bemutatásuk a premodern falvak közösségi életének pontosabb megértését szolgálja.

Család, rokoni kapcsolatok

Az ormánsági falvak népessége 19. száza második harmadáig növekvő tendenciát mutat: a felnövekvő gyermek érték, munkaerejével, tevékenységével hasznos tagja a közösségnek (Elek – Gunda 1936: 38-39). A kölcsönös segítségek, szolgáltatások rendszere kiterjedt a rokonok széles körére is. A vérségi, leszármazási kapcsolatok, rokonsági fokok pontos számon tartása (ötödízíg), megélése az egyes lakodalmakon és temetéseken való részvétellel vált nyilvánvalóvá (Fél – Hofer 2010: 163-178). A vérrokonság mellett természetesen fontos szerepet játszottak a házasság révén létrejövő nászsági, sógorsági, és a keresztelőkön szentesített komasági kapcsolatok is.

Lokalitás

Az adott faluban élő népesség közösségi kohézióját megalapozta, hogy a településeket környezetük is önálló egységként kezelte. A világi és egyházi hatalom, valamint más települések számára a falu a maga (jellemzően részleges) társadalmi, gazdasági és jogi önállóságában jelenik meg.¹¹ Különösen fontossá válik ez az egység földesurakkal

⁹ A 19. század legismertebb baranyai sertéspiaca a vajszlói volt (Kodolányi 1960: 32-33).

¹⁰ F. Tönnies klasszikus munkájában a közösséget a vér, a hely és a szellem közösségén alapuló organikus kapcsolatként jellemzi (1983: 9-113).

¹¹ A középkori források tanúsága szerint a nemzetségi társadalom képződményeinek tekinthető XI-XI-II. századi faluszerű kistelepüléseket a rokoni kapcsolatok és a gazdasági szervezethez mellett szociológiai értelemben is közösségnek tekinthetjük (Szabó I. 1966: 8-10). Ezt támogatták a falu jogi egységére alapozó korabeli rendelkezések is. Például: az utasnak a faluban elvesztett lováért az egész faluközösség tartozott felelősséggel, a tolvajt a falunak kellett kiadnia a király küldöttének stb. (Závodszy 1904:167-191)A faluközösséget jogi személyiségként kezelő törvénykezéssel összefüggő kölcsönös kötelezettségvállalás erősítette villa lakói közötti kohéziót. A kistelepülési lokális közösségek kialakulása szempontjából fontos lépcsőfokot jelent a településrendszer stabilizálódása, a helyhez kötött életmód megjelenése. A magyar településképződésben is jelentős a „falumag” funkciót betöltő

szembeni birtokvitákban az úrbéri szabályozást és később, a jobbágyfelszabadítást követő területrendezések időszakában.

A települési kötődés hosszú ideig a házasodás rendjét is meghatározta. Az Ormánság történeti kistája négy eltérő hagyományú, egymástól identitás szempontjából is elkülönülő, házasodási egységként funkcionáló, a természeti környezet által elhatárolt kisebb területre osztható: Bőköz, Ormán (Belköz), Okorvidék, Ormánköz (Zentai 1967). A falun kívüli párválasztást elsősorban a települések alacsony lakosságszáma indokolta.

A lakó- és munkahely faluhatáron belüli strukturáltsága szintén kohéziót teremt: a szomszédság, a településrészi kötődés (alvég, felvég), a kertszomszédság, a halászhelyek és művelés alatt álló földek közelsége összekapcsolja az egymás mellett munkálkodó, egymásra utalt embereket.

Korcsoportok, barátok

A kisebb létszámú településeken komoly köteléket jelent az azonos korcsoportba tartozás: az együtt játszó gyermekekből egy csoportban táncoló, udvarló fiatalok, később közösen munkálkodó és ünneplő felnőttek (esetleg házastársak, keresztkomák), majd egymás társaságában beszélgető idősök lesznek (Fél – Hofer 2010: 196-217). A mezőgazdasági feladatok jelentős részét (pl. szénagyűjtés) kisebb, jellemzően hasonló korúakból álló, ezért hasonló terhelést és munkaütemet vállaló csoportokban végezték (Kodolányi 1960: 41). A két világháború közötti időszak kutatói még találtak azokkal az idős ormánsági emberekkel, akikben élt a hagyományos, kölcsönös segítségnyújtáson alapuló paraszti közösség képe.

Munka

A lokális együttműködést és a helyi társadalom kohézióját – más közösségi képződményekhez hasonlóan – elsősorban a közösen végzett tevékenységek határozták meg a magyarországi kistelepüléseken. A lokális társadalom szerveződésének legfontosabb alapját tehát a megélhetéshez szükséges javak megteremtésében való kooperáció képezte. A családon belüli és nemek közötti munkamegosztás hagyományos rendjét kiegészítette a különböző foglalkozásra specializálódott (pl. halászat, pásztorkodás) családok közötti és a házasulási egységet alkotó falucsoportok közötti, valamint az alföldi és slávoniai térséggel magvalósuló gazdasági alapú együttműködés (Kiss G. 1937: 43-98).

A legnagyobb szintű kooperációt a sertéstartás és hizlalás megszervezése igényelte. *„A földművelésnél sokkal elébbvalónak és hasznosabbnak tartják a sertésseli keres-*

aul-ok megjelenése, amelyek az együtt legeltető, jellemzően azonos téli szállást használó családokat foglalták magukba (Bartha A. 1963: 508-509). Az állatok állandó felügyelete összefogást és munkamegosztást igényelt.

kedést és annak tenyésztését”- írta Hölbling Miksa 1845-ben (idézi: Kodolányi 1960: 32). Az állatok terelése, takarmányozásuk és védelmük megszervezése komoly összefogásra épült. Az ősztől Karácsonyig tartó makkoltatáshoz az ormánsági tölgyesek mellett a szlavóniai erdők termését is felhasználták: a Dráván kompokkal szállították át a sertéseket a Vejtinél ill. Drávapalkonyánál található réven. A sertéskereskedelem olyan jelentős bevételi forrássá vált a 19. századra, hogy a közös használatú földek (makkoltatásra alkalmas tölgyesek) elvesztésével a gazdák pénzzel váltották meg a makkoltatási jogot, s emellett – a vízmentesítés előrehaladásával – egyre nagyobb területet használtak kukorica termesztésére (Kodolányi 1960: 33-38). A sertések őrzését a módosabb gazdák a XIX. sz.-tól (az értékesítési lehetőségek kiszélesedésével – főként a vasútvonalak kiépítését követően), megfizetett kanászokra bízta (lásd.: Takács Gy. 1986). A közbirtokosság felügyelete alatt álló legelő rendben tartása szintén közösségi feladat, amelyben az egyes családok a legelőn tartott állatok arányában vettek részt.

Az együttműködés természetesen a szokásos mezőgazdasági tevékenységek esetében is megjelent, minden esetben, amikor a feladatok „túl nagyok, vagy túl sürgősek ahhoz, hogy azokat egy személy kezelni tudja” (Warren 1956: 9-11).

Kodolányi János így ír erről a kooperációról: *„Kölcsönös segítséggel végezték a nagyobb munkákat, különösen azokat, amelyeknek természetüknél fogva gyorsan kellett lefolyniuk. Elsősorban a rokonok, szomszédok, jóbarátok szokták egymást támogatni. Segítettek a trágyahordásban, szántásban, de különösen a gabonahordásban és cséplésben. Gabonahordáskor mindenkinek az a törekvése, hogy a munka egy nap alatt elkészüljön, az asztag ne maradjon félben. A nagy munkában a legtöbb gazda segítségre szorult, fogattal, emberi erővel támogatták egymást. Ezt természetesen vissza is kellett adni.”* (1960:40)

Vallás, ünnepek

Az ormánsági református közösségek állapotáról szóló források jelentős része már a bomlás, az égyke-kultúra időszakában született. A második világháború előtt író szerzők csak nyomaiban találkozhattak a korábbi, erősen integrált közösségekkel: *„A faluban megöregedett néhány öregember kedves bensőséges viszonya még ma is kétségbevonhatatlanná teszi azt, hogy a falu még egy nemzedékkel ezelőtt is határozott közösséget jelentett. Ha két ilyen öreg összetalálkozik, megkapóan kedves évődő beszélgetésükből élesen ábrázolódnak ki egy együtt dolgozó, együtt szórakozó, együtt kínlódo közösség egyritmusú életének körvonalai.”* (Elek – Gunda et al. 1936: 56) A vallási aktivitás is alacsony szintű, a templomok mérete és szépsége tanúskodik a protestantizmus korábbi kiemelt szerepéről, a vallási élet megtartó erejéről.

A természetnek kitett mezőgazdasági munka erős alapját adja az Istenbe vetett hitnek a hagyományos közösségekben. A visszaemlékezések szerint mezei munkába

a templomban végzett reggeli könyörgéssel indultak az emberek (Elek – Gunda et al. 1936: 66-75). A 19. század közepéig virágzó települések jómódú protestáns felekezetei eltartották lelkészeiket, fenntartották templomaikat.¹² A falu tekintélyes gazdái tagjai voltak a presbitériumnak, felelősséggel kezelték az egyházi vagyont, rendezve az alkalmazottak (harangozó, kántor-tanító) javadalmazását. Az ünnepnapok az istentisztelet, a pihenés és a közösségi élet napjai. Ilyenkor az emberek kiültek házaik elé, illetve szomszédságuként összejöttek; a fiatal házások szüleiket látogatták. (Hofer – Fél 2010: 312-322). A 19. század végén, 20. század elején még él a formális vallásosság, alacsony rituális aktivitással: *„Egyfelül tehát templomot építenek, áldozatok árán is, másfelül nem látogatják.”* (Elek – Gunda et al. 1936: 70)

2.1.3. Az egyke-rendszer hatása az ormánsági közösségekre

A 20. század első felében az ormánsági településeket vizsgálók szeme előtt már egy megtört, hagyományos életmódját feladni kényszerült, normáiban meggyengült, értékrendjét drasztikusan átalakító, a szétesés útjára lépett helyi társadalom képe bontakozott ki. A 19. század utolsó harmadától megjelenő egyke-rendszer az ember és természet évszázadok során kialakult összhangja megbomlásának jeleként is értelmezhető (Andrásfalvy 2007: 7-9).

Egyke-kultúra

A dél-baranyai (és sárközi) reformátusok „önpusztító és nemzetpusztító” gyakorlata, az egyke-rendszer szoros összefüggésben van azzal a komoly töréssel, amely az ormánsági népesség életmódjában következett be a 18-19. században (Kiss Z. 1991). Amikor az úrbéri rendezést és a jobbágyfelszabadítást követően a közös használatú vizek, nádasok, erdők és legelők a földesurak kezébe, az ormánsági falvak pedig a „nagybirtokok halálgyűrűjének szorításába” kerültek, az itt élők elveszítették mindazt, ami addigi létalapjukat meghatározta. Ezek a viszonyok hívták életre a tájegység lakóinak sorsát kíméletlenül meghatározó magatartásformák terjedését (Andorka 1975). A korábban biztonságot jelentő természeti-földrajzi pozíció tette lehetővé egy – az országos folyamatoktól elkülönülő – speciális értékrend által megalapozott, torz kultúra kifejlődését, mely rövidtávon biztosította ugyan a túléléshez szükséges gazdasági feltételeket, néhány emberöltő alatt azonban az „öslakos” népesség drasztikus csökkenéséhez vezetett.

Buday Dezső írása foglalkozik (több cikk után) először összegző tanulmányában a – más településeken is terjedő – egykezés kérdéskörével (1909). A községek előljáróinak jelentése alapján a kötött nagybirtokok jelenléte és a paraszti birtok egységének

¹² „Torony nélkül nincs falu.” (ormánsági szólás)

megtartása mellett az átgondolatlan véderőtörvényt¹³, a korai házasságkötés szokását, és a lakosság körében elterjedt „fényűző” szokásokat, a nők hiúságát említi (146-148).

A születésszabályozás következményei miatt a házasulandó fiatalok (főként a nagyobb számban életben hagyott lányok) párválasztási lehetőségei meglehetősen beszűkültek. Erre a kihívásra szolgált megoldásként a szegényebb, főként sokgyermekes alföldi családokból származó vők beáramlása. A vők mozgása és az exogám házasságkötés már korábban is bevett gyakorlat volt az Ormánságon belül a falvak kis népességszámából adódó szükségletek (a génállomány frissítése) miatt (Lipp 1986).

A vő-rendszer kiegészült az ún. fogadottgyermek-rendszerrel: a gyakran brutális terhesség-megszakítási módszerek alkalmazásának következményeként 19. század végére jelentősen megnőtt a gyermektelen családok aránya a dél-baranyai református falvakban. Megoldásként a jómódú gazdák a szegényebb, többgyermekes családokból „szerezték be” utódaikat.

A földhöz, mint a megélhetés bázisához, valamint az önállósághoz való ragaszkodás¹⁴ megakadályozta, hogy az ormánsági népesség nagyobb arányban vegyen részt a kivándorlásban, külföldi munkavállalásban, esetleg béresként, summásként keresse meg kenyerét, jóllehet az ország más területein ezek a formák hatékony túlélési stratégiának bizonyultak.

Az egykézés hatására, a 20. század elején indukálódott előnyös gazdasági változások alátámasztották a választott stratégia eredményességét, amely ugyanakkor szemben állt mind a hatalom birtokosainak törekvéseivel és ideológiájával, mind pedig a korszak gondolkodását meghatározó keresztény értékrenddel. Ezt a komoly törést csak úgy lehetett áthidalni, hogy az egykézés erkölcsi törvénné vált: akik nem követik, felelőtlenül lemondanak a következő generáció jólétének megalapozásáról. „Az egykéből életrendszer lesz.” (Elek – Gunda 1936: 41-44) A szokásrendszer terjedése ellenére – talán az eltérő kultúrával rendelkező bevándorlók miatt – az egykézés az Ormánság területén sem vált általánosan elfogadott normává, ahogy ezt a sokgyermekesekre alkalmazott helyi szólások is mutatják.¹⁵ A terhesség-megszakítások ügyében sem minden esetben alakult ki családi konszenzus, különösen a többgyermekes családokból származó vők esetében. A nagyobb birtokon gazdálkodó új örökösök már béreseket, cselédeket alkalmaztak, így a helyi családok kölcsönös segítségnyújtását megalapozó hagyományos paraszti munka sem folytatódott.

¹³ A Monarchiában érvényes szabályozás alapján az egygyermekes családok fiai mentesülnek a katonai szolgálat alól. (vö.: Kolta 1958:5)

¹⁴ Az egykézés az első időszakban a saját erejéből, saját gazdaságából élő, az önállósághoz és a hagyományokhoz ragaszkodó református gazdák körében terjedt el (Buday 1909:2-3)

¹⁵ Pl. : „Annyi gyereke van, mint a göbének.”

Egyke-rendszer és a helyi közösségek

A gyermekvállalás negatív következményeinek tudatosítása megingatta a helyi közösségek alapjaként szolgáló intézményt, a családot is. A házasság kitolódása, ill. – szükségtelessé válása miatt – elkerülése egyre jellemzőbb a térségben; gyakori a házasságon kívüli szexuális kapcsolat, s előfordul a válás is (Fülep 1984: 5-65). Az 1930-as évek közepén zajló kemsei kutatás idején a faluban élő 26-32 éves férfiak bő fele még nem kötött házasságot (Elek – Gunda 1936: 51-53).

A 20. századra bekövetkező sajátos falusi szekularizáció következtében már a közösségek is kiszorulnak a vallási életből. A falvak lakói az elvállaltalanodást az első világháború szörnyűségeivel magyarázzák, elsősorban azzal a ténnyel, hogy több „egyke” fiú veszett oda a lövészárkokban, örökös nélkül hagyva családját. A vasárnapi gazdálkodást a munkaerő hiánya indokolja; a szektásodás és a hagyományos vallássosság gyengülése markánsan összekapcsolódik a tradicionális erkölccsel szemben álló egykézés terjedésével.

Az egyke-rendszer sajátos individualizmust is létrehozott, erősödött a jólét szerepe: az egygyermekes, ill. gyermektelen családok, és az egyedül élők jövedelmük egyre nagyobb hányadát fordították a nagyipar által előállított tartós fogyasztási cikkek, illetve a presztízsjelként viselt, a nagyvárosi divatot képviselő ruhadarabok vásárlására. (Fülep 1984: 5-65)

A két világháború közötti időszak gazdag közösségi életét csupán néhány korabeli egyesület (gazdakör, olvasókör, énekkar, tánciskola) képviselte; jellemzőjük, hogy kevésbé a helyi társadalom igényeinek összetartozásának és öngondoskodásának produktumai, inkább egy-egy aktív, gyakran a településen kívülről érkező egyéniség szorgalmas szervezőmunkájának eredményei.

A klasszikus szociológia jelentős képviselője, Ferdinand Tönnies által jellemzett, a hagyományos közösségekre vonatkozó összetartó erők (a vér, a hely és szellem közössége) már a 20. száza elejére meggyengültek az ormánsági falvakban (Tönnies 1983: 9-56). A gyermekszám csökkenésével visszaszorultak a családi ünnepek, gyengültek a rokoni kapcsolatok. A szomszédsági viszonyokat az aktivizálódó migrációs trendek (állandóság hiánya) és az egymásrautaltság gyengülése¹⁶ ássa alá, egyszerű házközelséget eredményezve (Elek – Gunda 1936: 55). A „szellemi” vallási közösség letéteményesének tartott egyház a fentebb jelzett szekularizációs trendek miatt vált diszfunkcionálissá. Az 1930-as évek kutatói vitalitását veszített, önálló közösségi szerveződésre képtelen helyi társadalmakat írnak le az ormánsági kistelepüléseken.

¹⁶ Az egykézés eredményeként megszerzett földet – a munkával járó terhek csökkentése céljából – több család adja bérbe, ill. részes-művelésbe (Elek – Gunda 1936: 59)

Az egykezés célja az ormánsági emberek szemszögéből a földbirtok elaprózódásának megakadályozása volt. A kérdésre az akkori hatalom is választ keresett,¹⁷ s a birtok átöröklési rendjének korlátozását vetette fel. Ennek értelmében csak a 3 gyermekes család örökíthette volna a birtok teljes egészét az utódokra. Egyetlen gyermek vállalása esetén a földterület fele, két gyermeknél a harmada szállt volna az államra. Az ormánsági nemzetpusztulástól rettegő Fülep Lajos zengővárkonyi lelkész viszont az amerikai és kanadai kivándorlás helyett a dél-dunántúli betelepülésre buzdítja honfitársait. A térségben tevékenykedő református lelkészek eredménytelenül fogalmazták meg az örökösödésre, mezőgazdasági reformra és az erkölcsi megújulásra vonatkozó tervezeteiket (Kiss Géza 1917, 1928, 1934; Fülep Lajos 1984). A probléma szempontjából érdemi döntés nem született.

2.1.4. Népeségmozgások az Ormánságban a második világháborúig tartó időszakban

Buday Dezső munkájában az ormánsági magyar népeiséget „*veszni induló, hanyatló faj*”-ként jellemzi: „*már sok közöttük az idegen, bevándorolt, vagy cseléd*” (Buday 1909: 3)

A fogyatkozó ormánsági református magyar populáció mellett egyre jelentősebb a 17-18. századtól szigetekben betelepülő katolikus horvát, és a 20. század elején megjelenő, eredetileg ortodox, beás cigány népeség térnyerése.¹⁸ A beások – amellett, hogy kézműves termékekkel látták el a falvak lakosságát – az első világháborút követően bérmunkásként járultak hozzá az egykezés miatt munkaerőhiánnyal küzdő családi gazdaságok fennmaradásához. Az etnikai viszonyokat tovább árnyalta a német származású gazdálkodók jelenléte, akik az elnéptelenedő falvak területeinek felvásárlásával jutottak birtokokhoz.

Az 1920-as években új társadalmi csoportot alkotva jelennek meg a térségben – politikai döntés alapján – az üresen maradt házakba betelepített alföldi nagycsaládosok, sokgyermekes frontkatonák. (Bízva abban, hogy a beáramló magasabb termékenységű csoport pozitív mintaként szolgál majd a gyermekvállalási szokásokat illetően.) A környező uradalmak, káptalani földek pusztáin élő cselédség jelentős hányadát is más területekről betelepített családok adták.

¹⁷ Kiss Géza „Egyke” c. 1917-es tanulmánya alapján.

¹⁸ A román nyelv archaikus változatát beszélő, bányászattal, aranymosással és famunkákkal foglalkozó beások a 19. század végén, szerb területeken keresztül vándoroltak Romániából Magyarországra (Fraser 2002: 213). Máiig ők alkotják a dél-baranyai cigány népeség legjelentősebb, egységes tömbjét, sokan közülük ma is a beás nyelvet tekintik anyanyelvüknek (Tenigl-Takács 2007). A cigányság más csoportjainak (magyar és oláh cigányok) Ormánságba való betelepülése szórványosan, kisebb csoportokban történt meg.

Az egykézés elsősorban a református gazdacsaládokat érintette, ezért a népességfogyás és a betelepítések hatására átalakult a térség hagyományos vallási arculata. A népszámlálási adatok arról tájékoztatnak, hogy a katolikus felekezet fokozatosan felzárkózik a tősgyökeres reformátusok mögé, s a két világháború közötti időszak végére néhány településen már többséget is alkot.¹⁹

A fenti trendek ellenére minimálisnak tekinthető a különböző etnikai és felekezeti csoportok közötti házasodás a második világháborút megelőző időszakban.

2.2. Gazdasági és demográfiai változások az Ormánságban a második világháborút követő időszakban

2.2.1. Kitekintés

A 20. század második felében Európa nyugati felén tovább folytatódott a vidék elnéptelenedése. A városi központok vonzerejét – a gazdasági kényszerek mellett – számos tényező erősítette. Ide tartozik a szabályozott munkarend és az ezzel járó több szabadidő, a fizetett szabadság, a tisztább munkavégzés, a szolgáltatások és az áru kínálat jobb elérhetősége, valamint az egyéni szabadság magasabb szintje is (Greverus 1989: 249-250; Henkel 2005: 41-53). A nyugati jóléti államok fokozatosan mezőgazdasági támogatások rendszerét fejlesztették ki. A szubvenció programok további modernizációhoz vezettek az agrárium területén, teljesen eltüntetve a hagyományos paraszti társadalmat még a déli országokból is (Kovács T. 2012: 63), mely már csak a mentalitás és életmód egy-egy átörökített elemében él tovább (Hettlage 1989: 287-333; Hoffmann 1998: 472). Keleten a szocialista iparosítást követően is alacsonyabb arányban valósult meg a vidéki lakóhely elhagyása. A kelet-közép-európai államok esetében a rurális térségben élők sikeres stratégiákkal (árutermelő háztáji gazdaság) mérsékeltek a városiakkal szembeni lemaradásukat. A szocialista rendszerekben a városi lakosság pozitív privilegizálása volt jellemző a falusiakkal szemben, ugyanakkor fokozatosan javult a vidéki infrastruktúra és nőtt a lakosság életszínvonala.

A szocialista rendszer Magyarországon is erős központi irányítás kiépítésével és a helyi autonómia csökkenésével járt együtt (Pálné 2008: 122-125). A centralizált gazdasági struktúrák, a tanácsi körzetesítés és az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció megvalósítása a kisebb települések meggyengülését eredményezték. A termelőség-tervezés megteremtette a hagyományos rendet, felszámolt

¹⁹ Az arány már az 1949-es népszámlálás idejére kiegyenlítődik. A 2011-es népszámláláson a Sellyei statisztikai térségben élők mindössze 16 %-a vallotta magát reformátusnak, 58%-a katolikusnak (www.nepszamlalas.hu)

ja a paraszti társadalmat és világgépet (vö. Gyarmati 2011:185-187; Romsics 2001; 2009). Az iparosítás jelentős elvándorlást eredményezett, de a városi infrastruktúra fejletlensége és a kiépülő háztáji gazdaság előnyei miatt jelentős az ingázók rétege is. A kommunista rezsim felszámolja a szervezett vidéki közösségeket (civil és egyházi szerveződések, egyletek), a tradicionális kötőerők ezzel – s főként a parasztság megszűnésével – tűnnek el a falvakból.

2.2.2. Gazdasági változások

Az ormánsági falvak – az egyke-kultúrához kapcsolódó változások következtében – társadalmilag megroppanva, meggyengülve álltak a szocializmus változásai előtt. Az államszocializmus évei alatt felerősödtek a térségben a peremhelyzetben lévő, hagyományosan mezőgazdasági foglalkozási struktúrájú kistelepülések válságjelenségei. A magyar-jugoszláv kapcsolatok romlása az 50-es években megpecsételte térségben élők sorsát: az ormánsági térség jelentős része fejlesztésre alkalmatlan, szigorúan őrzött háttársávvá alakult. A területet nagy erőkkel szabadították meg a rendszeridegen elemektől: kulákoknak nyilvánított módos, tekintélyes gazdák közül nagy számban kerültek ki a Dráva-menti falvakból, s jutottak különböző munkatáborokba (Kovács T., 2005).

A termelőszövetkezetek megszervezésére 1959-ben került sor. Az egy falu egy tsz elv – az elaprózódott struktúra miatt – csak rövid ideig volt tartható a térségben, csupán a horvát többségű falvak, Felsőszentmárton és Drávasztára tudták megőrizni önállóságukat. Az összevont termelőszövetkezetek központjai (Sellye, Vajszló, Vejti, Kémes, Csányoszló, Majláthpuszta stb.) a Szentlőrinci Állami gazdaság is művelt területeket a térségben (Domokos – Tószegi – Turós 2012: 25-26).

A második gazdaság erősödésével összefüggő visszatorlódás jelensége (Juhász, 2006a) inkább a városi térségek közelében éreztette a hatását, az Ormánság szempontjából nem hozott jelentős változást. A dél-baranyai térségbe telepített kisebb ipari üzemekben, szövetkezeti melléküzemágakban jellemzően az alacsonyabb státuszú, képzetlenebb helyi munkaerő foglalkoztatására került sor, az Ormánságba irányuló migráció alacsony szinten maradt. Annál jelentősebbnek mutatkozott a magasabb státuszú városi munkahelyek által motivált ingázás. A kétlakiságot a második gazdaság különböző típusainak megerősödése, különösen az 1970-es évektől kibontakozó háztáji dinnyetermesztés is támogatta. Úgy tűnt, hogy a teljes foglalkoztatottság és a háztájiból szerezhető kiegészítő jövedelem pozitív irányba indítja el a térség jövőjét.

2.2.3. Demográfiai változások; migrációs trendek

A szocialista átalakulást követően emelkedett a születések száma, a javuló tendenciák következtében meghaladta a halálozásokét. Az idősek magas aránya miatt nagy volt a

halandóság, de a népesség növekedett. A statisztikák nem térnek ki arra, hogy milyen eltérések vannak a termékenység tekintetében a korábban is az Ormánság területén élt őslakosok és a földreform során a területre költöző, új népesség között, továbbá az egyéni gazdák és szövetkezeti tagok között, illetve mi okozza az egyes települések közötti markáns különbségeket. (Kolta 1958: 3-11. o.) Kovács Zoltán Ormánságról szóló népesedéstörténeti munkájában (2011: 38-68) felhívja a figyelmet a migrációs hajlandóság kiemelt szerepére a lakosságszám változásában. Ha a 20. század elejétől a rendszerváltozásig nyomon követjük az ormánsági falvak népmozgalmi adatait láthatóvá válik, hogy népességfogyás azokban az időszakokban jellemző, amikor jelentős a térségből való elvándorlás. A térségben (az 1910-19-ig tartó időszak kivételével) 1940-ig természetes szaporodás jelentkezik, ugyanígy 1950 és 1980 között is. A lakosságszám csökkenésének hátterében elsősorban az Ormánságból való elvándorlás áll. Az 1950-es évektől felerősödik és tartós marad a térség negatív vándorlási egyenlege. Tény ugyanakkor, hogy a termékenység mindig elmaradt az országos átlagtól. Míg pl. a Ratkó-korszakban, 1954-ben országosan 23 ezreléket tett ki a természetes szaporodási arányszám, addig az ormánsági falvak összesített adatai nem érik el a 7%-ot sem (Kovács Z. 2011: 58-59). A redistributív forrásokból történő fejlesztések csak néhány nagyobb települést (Sellye, Vajszló) érintettek, motiválva ezzel a funkció nélküli aprófalvakból a térségi (alsó fokú) centrumok irányába történő népességmozgást.

A legjellemzőbb tendencia továbbra is a térségen kívülre, a nagyobb gazdasági központok felé történő elvándorlás maradt. A kibontakozó mezőgazdasági kollektivizálást követően sokan hagyták el az ormánsági falvakat, hogy az ipari centrumokban (Pécs, mecseki bányák) találjanak megélhetést. A migráció a képzettebb, fiatalabb népességet érintette, főként a korábbi gazdák leszármazottjait. Jellemzően a hagyományosan passzívabb uradalmi cselédség maradt helyben. A körzetesítés és intézmény-összevonás centralista politikája növelte a migrációs hajlandóságot térségben. A szocializmus évtizedeiben az Ormánság népességének kb. egyharmadát veszítette el (Kovács T., 2005).

A szocialista időszakban bekövetkezett, az ormánsági települések helyzetét befolyásoló jelentős változás a cigány népesség falvakba településéhez köthető. A beköltözéseket az állami kényszer és támogatás egyaránt befolyásolta. Már a Rákosi-rendszerben sor került cigányok erőszakos kitelepítésére a határzárát képező Dráva ártéri erdőségeiből. Az 1960-as években pedig a cigány családok tanácsi támogatással költözhetek az üresen maradt házakba. Az államhatalom az 1965-ös „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” szóló rendelettel (2/1965. ÉM-PM), hosszú lejáratú, kamatmentes kölcsön biztosításával tette lehetővé, hogy az elköltözni kívánók megválhassanak családi házaiktól. Az eltérő kultúrájú cigány népesség megjelenése, az ingatlanok értékének csökkenése tovább erősítette a tradicionális népesség elvándorlásának ütemét. Boros Julianna Sellyei kistérségben végzett

interjú vizsgálatai alapján (Boros 2011: 97-111) arra a következtetésre jut: a szegregáció a feladataikat, szerepüket elvesztő kistelepülések sorsa, vagyis a funkcionális gettósodás megelőzi és előidézi az etnikai szegregációt. A beás cigányság ormánsági falvak felé mozdulása ugyanakkor tervezett kormányzati tevékenység eredménye; az államhatalom a drávai áradásokat követően szorítja az árterek telepeinek népességét a kiüresedő kistelepülésekre (pl. Gilvánfa) való beköltözésre (Boros 2018: 32-34). „A Dráva-mellék legkésőbb 2030-ra teljes egészében cigány többségű országrésszé válik.” – jelezte Vuics Tibor 1993-as előadásában (331-336). Kovács Zoltán statisztikai adatai is jelzik a cigány népesség létszámának növekedését az ormánsági falvakban (2011: 59-63). Csoportjaikat kevésbé érinti az elvándorlás, s körükben magasabb a természetes szaporodás.

2.3. Az ormánsági települések helyzete a rendszerváltozást követő időszakban

2.3.1. Kitekintés

Európa fejlett államaiban a 20. század végén, 21. század elején a rurális tér a béke, biztonság és a tiszta környezet alternatíváját nyújtja a pezsgőbb, több képzési- és munkalehetőséget, szélesebb körű szolgáltatásokat kínáló városokkal szemben (Gensicke 2005:146-152). A szegényebb államok – a 2004-ben és 2007-ben csatlakozó új tagállamokat is ide értve – esetében a vidéki élet gyakran kényszerként, a lehetőségek hiányaként jelenik meg.

Az uniós és nemzeti szintű területfejlesztési források felhasználása számos vidéki térség esetében jelent nagy lehetőséget a kitörésre, az életminőség fejlesztésére. A projektekből kimaradók hátrányai – a regionális és helyi projektosztály sikeres csoportjaihoz viszonyítva – jelentősen fokozódnak. Az új uniós államok többségében mélyül a vidéki szegénység, erősödik a kirekesztődés (Kovách 2012: 97). Lengyelországban pl. a rendszerváltozást követően az ezredfordulóra megháromszorozódott a szegénységi küszöb alatt élő vidéki háztartások aránya, elérve a 42%-ot. Minden 5. háztartásban számoltak be a szegénységgel szembeni eszköztelenségről, tehetetlenségről (Gorlach – Forys 2002: 295). Azokban az új uniós államokban (pl. Románia, Bulgária és Magyarország), ahol nagyobb számban van jelen a letelepedett életmódot folytató cigányság, a vidéki szegénység etnicizálódásáról is beszélhetünk (Ladányi – Szelényi 2002: 72-94). A munkanélküliség és tehetetlenség gyakran eredményezi a fizikai környezet leromlását és a deviáns viselkedés bizonyos formáinak (pl. bűnözés, alkoholizmus, drogfogyasztás stb.) megjelenését. A helyi konfliktusok fokozódnak. Erősödik a különböző kultúrák, etnikai és vallási csoportok közötti türelmetlenség. A helyi szolgáltatások és a közösségi létesítmények hiánya összekapcsolódik az állami

szerepvállalás gyengeségeivel. Az esetlegesen itt tevékenykedő segítők, szociális munkások jellemzően túlterheltek. A lakókban kialakul az elszigeteltség és létbizonytalanság érzése (Henderson 2007: 24-25). Az elszegényedő vidéki térségekben ugyanakkor kiemelten fontosak lennének a kölcsönös segítségnyújtás társadalmi hálózatai és informális kötődései, a találékonyság és sokszínűség (Vercseg 2011: 13-15).

Magyarországon a rendszerváltozást követő átalakulás során a falvakat pozitív és negatív hatások is érték. A pozitívumokhoz tartozik az önkormányzatok önállósága, finanszírozásuk átalakulása, valamint a kistelepülések infrastrukturális fejlesztése. A negatívumok közül pedig kiemelkedik a munkanélküliség és a helyi gazdaság leépülése. (Kovács T. 1997:19-20).

Az egyik fontos fejlemény a települési autonómia növekedése (Pálné 2008: 131-133). Az önálló önkormányzatiság és a demokratikusabb területi-gazdálkodási rendszer gyümölcseként – a kapitalista átalakulással járó válság ellenére is – javult a falvak infrastrukturális ellátottsága (vezetékes víz, gáz, csatorna, telefon stb.) és újranyitható több, korábban körzetesített iskola és más intézmény (Ladányi 2012: 159).

A falvak eltérő mozgáspályáit meghatározó tényezők közül kiemelkedik a lakosság munkaerő-piaci helyzete, valamint a település földrajzi fekvése, a gazdasági-területi struktúrában elfoglalt pozíciója (Beluszky - Sikos T. 2007). . . „*Minél távolabb van egy falu a várostól, és minél kisebb lélekszámú, annál nagyobb a vesztesek száma.*” (Varga Gyula 2005: 59-73). Az anyagi-jövedelmi helyzet, a kor és a végzettség kemény mutatói mellett más, nehezebben megragadható, „puhább” tényezők is meghatározzák egy kistelepülés fejlődési lehetőségeit. A népesség egyes csoportjainak etnikai kötődése, identitása, a helyi hagyományok, az öröklődő kulturális, viselkedési minták (pl. a munkával és együttműködéssel kapcsolatos tradíciók), a helyi elit kvalitása, a vállalkozó szellem megléte ill. hiánya, a rendelkezésre álló és aktivizálható kapcsolati tőke stb. egyaránt hatással vannak a falu jövőjére (Ludescher 2010). Ezek az adottságok kiemelt szerepet kapnak a helyi társadalom strukturálódásában. A vállalkozói, innovatív és integratív erők a fejlődés fontos alapjait adják (Bódi – Böhm 2000: 8-9).

Juhász Pál szerint a kistelepülési népesség jelentős része a falusiakat integráló belső viszonyoknál markánsabban jellemezhető a településen kívüli kapcsolatokkal, ezért csak fenntartással használhatjuk a „falusi társadalom” fogalmát (Juhász 2006). Juhász alapján falvakban élőknek három, eltérő érdekekkel és térhasználati szokásokkal rendelkező rétegre oszthatjuk. Az első csoporthoz tartozók számára a település munkahelyként és lakóhelyként is funkcionál. Ezt a szűkebb réteget egészítik ki azok, akik az adott faluban laknak, de munkájukkal, kapcsolati hálójukkal a városi központhoz kapcsolódnak. A harmadik csoportot a társadalom peremén élő családok alkotják, akiket ingatlanpiaci kényszer köt az adott településhez. A falvak problémáit és lehetőségeit jelentősen befolyásolja, hogy a három csoport tagjai milyen arányban van-

nak jelen a faluban (Juhász 2005). A magyarországi kistelepüléseken az első „helyben dolgozó” réteg aránya jelentősen visszaesett a falusi gazdasági egységek leépülésével. A második csoport arányát az ingázás visszaszorulása csökkentette, növelte viszont a helyi munkalehetőség hiánya, és a szuburbanizációs tendenciák felerősödése a városkörnyéki településeken. A falvakon kívüli (városi) térhasználat különösen a gazdasági központokhoz közelebb fekvő, jobb közlekedési viszonyokkal jellemezhető településeken vált elterjedté. A peremhelyzetben lévő, alulinfrastrukturált kistelepüléseken a harmadik – a falusi szociális ellátórendszer aktív működtetésében érdekelt – csoport dominanciája figyelhető meg. (vö. Kovács K. 2003; 2005)

A helyi intézményrendszer állapota nem csak a népesség ellátásának szempontjából bír jelentőséggel: a lokális intézményekhez kapcsolódnak azok a munkahelyek, amelyeknek betöltői közül kerülnek ki a települések véleményvezérei, aktív kulcsszereplői. A vállalkozók, nagyobb gazdálkodók rétegének formálódása mellett ez lehet a helyi elit, illetve a terület- és településfejlesztési forrásokat elérő, azokat felhasználó *projekt osztály* kialakulásának útja a falusi társadalmakban (Kovács 2013: 167-171). A helyi hatalom sajátosságai miatt a polgármester személye (kvalitása, képességei, hozzáállása, motivációi) kiemelten fontos az adott település fejlődése szempontjából (vö. Pálné 2008:131-132; Bódi – Bóhm 2000: 13-32)

2.3.2. Az ormánsági falvak általános problémái; negatív migrációs trendek, szegregáció, devianciák

Az Ormánság politikai, gazdasági és demográfiai helyzetét és lehetőségeit elsősorban az ország gazdasági térszerkezetének átalakulásával összefüggő trendek alakították a rendszerváltozást követően (vö. Beluszky – Sikos T. 2008). A peremterületek aprófalvas térségeinek leszakadása – így az Ormánságé is - felerősödött. Hiányoznak a megfelelő helyi szolgáltatások, nehézkes a közlekedés, nagyarányú a munkanélküliség. Az aktív, képzett, fiatal népesség elvándorlása a deprivált rétegek beáramlásával párosul. A gazdasági fejlődés gócpontjaitól távol fekvő aprófalvas vidékek kistelepülésein jelentős a szegénységben élők aránya és előrehaladott a szegregáció. Balogh András (2008) az aprófalvak fejlettségét és differenciálódást vizsgáló, a demográfiai, gazdasági és pénzügyi viszonyok mellett az idegenforgalom, a közlekedés és az életminőség mutatóit is figyelemmel kísérő munkájában leszögezi: „*A legrosszabb helyzetben lévő kistalvok körét mindössze két megye adja: Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya.*” (i.m. 73-74.) Klaszteranalízise alapján a 20 legfejletlenebb magyar aprófalva közül kilenc található Baranya megyében, közülük nyolc ormánsági kistelepülést találunk (Cún, Lúzsok, Marócsa, Okorág, Piskó, Sósvertike, Szaporca, Tésenfa). A néhány alacsony létszámú, előregedett falu mellett több fiatal korszerkezetű, magasabb arányú cigány népességgel rendelkező kistelepüléseket találunk ebben a kategóriában. Az ormán-

sági térség nagy részét lefedő Sellyei statisztikai kistérség az ország harmadik legrosszabb gazdasági-társadalmi mutatókkal rendelkező kistérsége (311/2007-es Kormányrendelet).

A falvak többségére jellemző, hogy önkormányzataik forráshiánnyal küszködnek, tartalékaikat felélték, intézményeiket fokozatosan megszüntették. A településeket elhagyják a képzetesebb, fiatalabb, motiváltabb lakók: a negatív migrációs trendek következtében a hátrányos helyzetű falvak társadalomszerkezete erodálódik, nő a deprivált csoportok aránya (vö. Ladányi – Szelényi 2004; Ladányi – Virág 2010: 725-736). Hiányzik a helyi értelmiség, alacsony a helyiek iskolázottsági szintje. Nincsenek az esetleges fejlesztési projektek bázisát képező aktív szereplők; alacsony a „tekintélyszemélyek” száma. A rendszerváltozás előtt az Ormánság lakóinak jelentős része ingázott a környező városi központok felé (Pécs, Siklós, Szigetvár). A gazdasági átalakulás, a munkalehetőségek visszaesése miatt beszűkültek az ingázás lehetőségei is: *„ma a lakossági térpályák közül lényegesen kevesebb lépi át a kistérség határát, mint a rendszerváltozás előtti időszakban.”* (Rudl 2009: 252-253). A leszakadó térségben élők számára csökken a külső csoportokkal való érintkezés és kommunikáció gyakorisága, erősödik a zártság és a marginalizáció. A szuburbanizáció – erős városi központ hiányában – nem jellemző az Ormánságra, a visszafogott rezidenciaturizmus (főként holland és német betelepülők vásároltak hétvégi házakat) viszont megfigyelhető néhány hagyományos, szép faluképpel rendelkező kistelepülésen (pl. Sósvertike). Fontos változást jelent viszont a települési lejtő sajátságaiából következő migrációs folyamat: a szegények kiszorulása a magasabb státuszú városokból és falvakból, illetve betelepülésük az ormánsági falvakba.

A vajszlói mikrotérségben interjú vizsgálatot folytató Boros Julianna (2011: 97-111) fontos meglátása, hogy az elvándorlás nem érinti a nem cigány népesség egészét, megmarad egy szűk helyi elit, akik jellemzően generációk óta kapcsolódnak az adott településhez, s akik kezében megmaradnak a fontos helyi pozíciók (önkormányzati, vállalkozói szerepek). Ez a helyi elit adja a falu formális és informális vezetői rétegét még a többségében cigány népességű települések esetében is. A szerző abban az esetben lát lehetőséget az előrelépésre, ha a települést vezető polgármester egyéni motivációi összekapcsolódnak a helyi vállalkozók érdekeivel és a közösség szükségleteivel. Ilyen közös és megvalósítható célok azonban ritkán körvonalazódnak.

A bűnözés az egyik olyan tényező, amely nagy mértékben gyengíti a kistelepülési népességen belüli közösségi szellemet és együttműködést: erősíti a bizalmatlanságot és a széthúzást. A Siklói Rendőrkapitányság adatait vizsgáló Vati Tamás szerint az Ormánságban az összes bűnügy 70-75%-át vagyon elleni (jellemzően kisebb értékűtől elkövetett) bűncselekmények teszik ki. A második nagy csoportot a testi sértés és garázdaság alkotja. Fokozatosan emelkedik – és az országos átlagot meghaladja – a fiatalkorú bűnelkövetők aránya. Bűnözési gócpontoknak a nagyobb arányú cigány

népességgel rendelkező két településpárt (északon Gilvánfa és Bogádmindszent, délre Piskó és Hirics) tartják (2009: 595-599).

Az állami és önkormányzati szintre egyaránt jellemző paternalista stratégiák tovább szűkítik a problémák helyi szinten való kezelésének lehetőségét (Ragadics 2012:39-48). A fenti tényezők miatt a peremterületek falvaiban élő családok körülményeit nehézségek és konfliktusok komplex halmaza határozza meg, korlátozva lehetőségeiket és aláásva a társadalmi mobilitás esélyeit – a következő generációk számára is.

2.3.3. Gazdasági helyzet

A lakosság szervezettsége, aktivitása, a lokális közösségek állapota a fentiekben csupán érzékeltetett, bonyolult összefüggésrendszer eredője. Összességében elmondható, hogy az Ormánság településein élő családok külső környezetét meghatározó negatív tényezők összekapcsolódnak: a fejletlenebb régiókban elhelyezkedő területek jellemzően távol vannak a prosperáló gazdasági centrumoktól, urbánus térségektől. Természeti erőforrásaikat részben felélték (pl. termőföldek eladása illetve tartós bérletbe adása a településen kívüli gazdasági szereplőknek), illetve a tőkehiány miatt nem képesek hasznosítani azokat (turisztikai infrastruktúra hiánya).

Az Ormánságban alacsony a gazdasági egységek, vállalkozások száma, kevés a helyi munkalehetőség, és a közelben sem található a lakosság képzettségének és állapotának megfelelő, ingázással elérhető munkahelyek. Fejletlen a helyi infrastruktúra, alacsony a szolgáltatások szintje, rossz a település közlekedési feltártsága.

A rendszerváltás idején 6 termelőszövetkezet és egy állami gazdaság működött a térségben. Ezek egységek kb. 1400 főt foglalkoztattak. (Sellyei kistérségre vonatkozó adat vö. Domokos – Tószegi – Turós 2012: 26), mára ennek csak töredékét teszik ki az agráriumban foglalkoztatottak. A korábban a második gazdaság keretei között folytatott dinnye-termesztés feltételei is beszűkültek.

A falvak egy részében egyetlen bejegyzett vállalkozás sem üzemel (pl. Hirics, Kárics, Kórós, Lúzsok, Marócsa, Sámod). A 2002-ben, a térség központi településén, Sellyén létrehozott ipari park üresen áll. A munkanélküliségi ráta az országos átlag két és félszerese (2012-ben a Sellyei kistérségben 27,3%). A foglalkoztatott nélküli gyermekes háztartások aránya 13% (Egészségfejlesztési cselekvési terv ... 2013:12-13).

A térség szakképzetlen munkavállalói számára éveken keresztül lehetőséget teremtett a finn alapítású, luxemburgi központú pécsi Elcoteq elektronikai összeszerelő cég. A vállalat 5-7000 embert foglalkoztatott működése alatt (1998 és 2011 között). Az elszigetelt ormánsági településeken élők számára nagy segítséget jelentett a dolgozóit saját buszaival szállító cég. A felvettektől nem vártak komoly képzettséget, csupán nagy munkabírást: gyorsan elsajátítható betanított munkát végeztek. A multinacionális vállalatoknál alapvető munkafegyelem, a szervezés sajátosságai, a terhelhetőség,

mint érték, az előrelépés lehetősége új munkaetikát hozott a zárt ormánsági falvak leszakadó népességének világába. A gyár szocializációs és közösségépítő közegként is működött²⁰, s amikor 2011 őszén, a nemzetközi válság által meggyengítve, több veszteséges év után végleg bezárta kapuit, komoly űrt hagyott maga után, fokozva a lakosság szociális transzferektől való függését. A kilátástalan helyzetbe került munkanélküliek közül néhányan öngyilkosságot követtek el - a hozzátartozók szerint az üzem bezárása által okozott reménytelenség miatt. Számos kritika is megfogalmazódott az Elcoteq térségben betöltött szerepe kapcsán: a 12 órás műszakok, a hosszú utazással töltött idő teljesen kiszakította a falusi közösségből és a családi körből, a családtagok mindennapi életéből a foglalkoztatottakat; a megkeresett minimálbér pedig kevés volt ahhoz, hogy a munkavállalók kilépjenek a szegénységből, vagy jobb közlekedési feltártságú és előnyösebb munkaerő-piaci helyzetű településre költözzenek.

A térség mezőgazdasági jellegét az ipar hiánya mellett az önellátó és piacra termelő paraszti hagyományok is erősítik. Az agrárium gyengeségei azonban nem teszik lehetővé maradéktalanul a mezőgazdasági munkában rejlő lehetőségek kiaknázását. A tradicionális paraszti népesség aránya egyre alacsonyabb, jellemzően idős emberek alkotják ezt a csoportot. A termőföldek jelentős része a privatizáció során külső tulajdonosok kezébe került, a birtokkoncentráció előrehaladott. Ez az adottság megalapozza a térségre napjainkban jellemző extenzív, nagytáblás, monokultúrás termelési módok elsőbbségét, s gyengíti az Ormánságra hagyományosan jellemző, s a környezethez illeszkedő módszerek alkalmazásának lehetőségeit. A hagyományos agrártértségben jelenleg a mezőgazdasági vállalkozások aránya (14,3%) az országos érték háromszorosa; a szolgáltató szektor és az ipar viszont messze elmarad a magyarországi átlagtól.²¹ A térségben az elmúlt években az ormánsági agrárium jelentős ágazatává vált a méhészet (a dinnyetermesztés helyett mára ez vált elsőlegessé). Az elsősorban jövedelem-kiegészítést szolgáló családi méhészetek mellett az ormánsági Drávafokon található Magyarország egyik legnagyobb mézet és méhészeti termékeket előállító üzeme, a Fulmer Családi Méhészet Kft. Az üzem 32 főt foglalkoztat a drávafoki településen, s éves szinten kb. 600 millió Ft-os árbevételt ér el.²²

Az ingázás továbbra is jelentős mértékű, annak ellenére, hogy az elaprózott településszerkezetből adódó közlekedési nehézségek és a legutóbbi válságidőszakhoz

²⁰ Példaként említhető az Ormánság északi peremterületén található, jelentős roma népességgel rendelkező Cserdi település jelenlegi polgármesterének (2002 óta alpolgármester, 2006 óta polgármester), a szintén roma származású Bogdán Lászlónak az életpályája. Segéd munkásként kezdett az Elcoteq keretei között, majd csoport- és műszakvezetői, majd gyáregységvezetői beosztásba került. Külföldi tapasztalatokra is szert tett. A korszerű üzemszervezési elveket polgármesterként a közmunka megszervezése kapcsán nagy hatékonysággal alkalmazza. (Vö: Hetek 17. évf. 21. sz.)

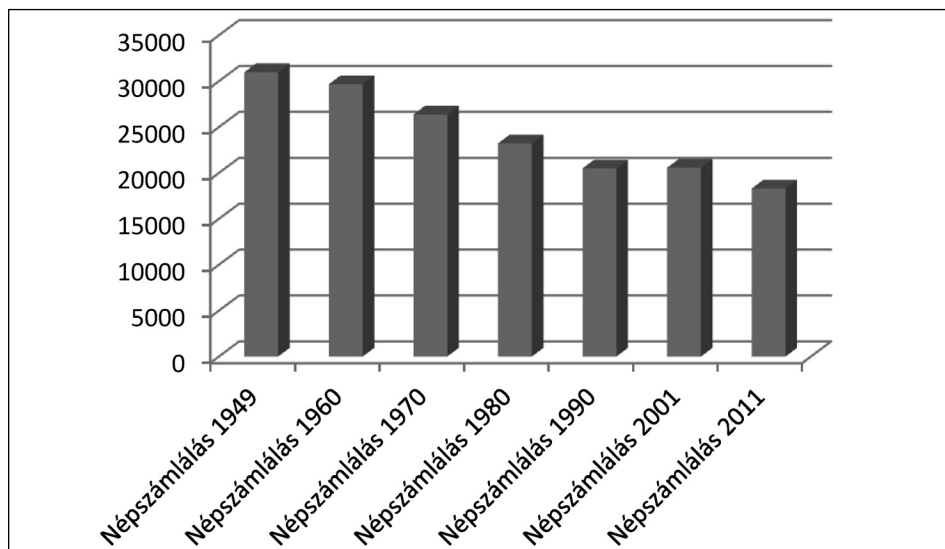
²¹ Vö. Domokos – Tószegi – Turós 2012: 25-26. o. a KSH alapján – az adatok a Sellyei statisztikai térségre vonatkoznak

²² A ceginfotar.hvg.hu 2015. januári adatai alapján

kapcsolódó leépítések negatívan befolyásolják.²³ Az átkelőhely nélküli határmentiség gazdasági zártságot is eredményez. További probléma, hogy a helyi termelés és fogyasztás elválik egymástól: a szegényebb lakók csak az alapvető fogyasztási cikkeket engedhetik meg maguknak, míg a jobb módú fogyasztók a városi üzletet részesítik előnyben. A pénz kiáramlik a falvakból, alacsony a vállalkozói befektetések aránya (Reményi 2009: 144-145).

2.3.4. Demográfiai változások

Az ormánsági települések népesedési viszonyainak, népmozgalmi adatainak elemzése egyrészt átfogó képet nyújt a vizsgált térségről, tükrözve a gazdasági és társadalmi változásokat, másrészt pedig kirajzolják a falvakat jellemző sajátos, mégis heterogén mozgáspályákat (lásd: 3. sz. melléklet)

2. sz. ábra: Az Ormánsági települések népesszámának változása (saját szerkesztés, forrás: www.ksh.hu/nepszamlalas)

A 2011-es népszámlálás időpontjában 18 313 főt írtak össze a vizsgált térségben. A vizsgálatba bevont 54 település népessége kevesebb, mint 60%-át teszi ki a második

²³ Az emelkedő munkanélküliségre a közfoglalkoztatás kiszélesítésével reagált a kormányzat a 2010-es évek első felében. Az utóbbi időszakban (2016-2019) az építőipar fellendülése (Pécs és környéke), valamint a térségen kívüli más beruházások (pl. mohácsi vágóhíd) újra növelték az ingázók számát. A közfoglalkoztatásban dolgozók száma csökken, illetve – újabb alternatívaként – megjelennek a szociális szövetkezetek a térségben (vö. Tésits – Alpek – Bucher – Ötvös 2015)

világháború utáni lakosságnak. A rendszerváltozást követő évtizedek demográfiai változásai azonban – a hosszabb távú drasztikus fogyás ellenére – nem egyértelműek.

Az Ormánság több településén emelkedett a népességszám 1990 és 2001 között, más falvakban tovább folytatódott a fő trendként regisztrálható csökkenés. A vizsgált térség összességében stagnál, mindössze fél százalék alatti (73 fős) népességnövekedés jelentkezett. Ha az adatokat az ország (-2%) és Baranya megye (-3%) csökkenő népességének fényében elemezzük, akkor bizakodásra adhat okot a fent jelzett gyarapodás. A népességnövekedés háttérben azonban egyre markánsabb az etnikai szegregáció jelenléte: a lakosságszám elsősorban azokban a falvakban emelkedett, ahol az átlagosnál nagyobb számban vannak jelen a hagyományosan magas termékenyséű cigánysághoz tartozó családok (pl. Drávapiski, Gilvánfa, Kisasszonyfa, Okorág). Mivel a gyarapodás szinte kivétel nélkül a kisebb, néhány száz fős településeket érintette, nem adhatunk egyértelmű magyarázatot a változásokra (1-2 család mozgása is komoly arányváltozást generálhat). Jelentős a csökkenés a törpefalvak kategóriájában (pl. Kemse, Markóc) illetve az Ormánság közepes méretű településein következett be (pl. Drávasztára, Felsőszentmárton). A központi települések népességére a stagnálás volt jellemző a vizsgált időszakban (Sellye népessége mintegy fél százalékkal nőtt, Vajszlóé fél százalékkal csökkent).

Az ezredfordulót követően tovább folytatódott az ország népességének csökkenése, amely elsősorban a születések alacsony számával hozható összefüggésbe. 2001 és 2011 között Magyarország népessége 3%-kal, Baranya megye lakossága 5%-kal esett vissza. A vizsgált ormánsági települések esetében jóval komolyabb veszteség látható: összességében 11%-kal éltek kevesebben a térségben, mint egy évtizeddel korábban. A visszaesés több kisebb faluban a 20%-ot is meghaladta (Besence, Bogdása, Drávafok, Kisasszonyfa, Kisszentmárton, Marócsa, Páprád, Tengeri, és a korábban növekedést mutató Sósvertike tartozik ebbe a kategóriába). Csupán néhány település esetében számolhatunk be kisebb növekedésről vagy stagnálásról. Ide tartozik az iskolaközponttal rendelkező Magyarmecke, Diósviszló, valamint az etnikai szegregáció tüneteit mutató Gilvánfa, Hirics és Lúzsok. A népességvesztés a központi települések esetében is jelentős: Vajszló esetében 7%, a városi jogkörrel rendelkező Sellyén 13%-ot tesz ki. Csökkent az 500 és 1000 fő közötti lakossággal bíró mikroközpontok népessége is: Csányoszró 6%-os, Drávacsepely 5%-os, Drávaszabolcs 8%-os, Felsőszentmárton 9%-os, Kémes 11%-os veszteséget mutat.

A népességváltozás háttértényezői

A rendszerváltozást követő időszakban összességében folytatódtak az ormánsági térséget már a szocialista időkben is jellemző, meghatározó demográfiai trendek: az elvándorlás és a természetes fogyás (5. sz. melléklet). Az elvándorlás továbbra is jellemzőbb a kisebb, főként az 500 fő alatti településkategóriákra. A kistelepüléseken a halálozásból eredő természetes fogyás nagyobb a születések számánál. Ezek a trendek

azonban nem érvényesülnek egyértelműen az ormánsági kistelepüléseken: a térség sokszínűségét jól kirajzolja a népesedési folyamatok heterogenitása.

Az 1990-es években a központi települések (Sellye, Vajszló) esetében is mutatkozik a természetes fogyás, ugyanakkor ezt – legalább részben – pótolja a pozitív vándorlási egyenleg. Ez a trend jelentkezik a kisebb központokban is (pl. Kémes, Drávasztára, Drávaszabolcs stb.). Az aprófalvak esetében már jelentős eltéréseket tapasztalhatunk: a kistelepülések egy részében komoly elvándorlás mutatkozik, ugyanakkor – a szociális vándorlás célterületeiként (vö. Kovács K. 2005: 147) – megjelennek a pozitív vándorlási egyenlegű, rossz közlekedési és munkaerő-piaci helyzetű falvak a térségben (pl. Kórós, Rádfalva, Kisasszonyfa stb.). A 2000-es években már a központokat is érinti az elvándorlás, Felsőszentmárton és Diósvizsló, valamint a 2, illetve 5 fős nyereséget felmutató Drávapalkonya és Markóc kivételével minden egyes ormánsági település negatív migrációs egyenleggel zárta a 2. évezred első évtizedét.

A születések és halálozások tekintetében egyértelműen megmutatkozik a térségre jellemző szegregáció. Az 500 fő fölötti települések esetében mindenhol természetes fogyás mutatkozik. A kisebb településkategóriákban jelentős a szóródás: egyes falvak az elnéptelenedés közelébe jutottak (pl. Kemse, Tengeri), más települések esetében népességnövekedést is tapasztalhatunk, amelynek elsősorban a születések számának emelkedése képezi az alapját. A természetes szaporodás különösen a nagyobb arányban a cigány népesség által lakott településeken jelentős (pl. Gilvánfa, Kisasszonyfa, Hirics, Piskó, Lúzsok stb.).

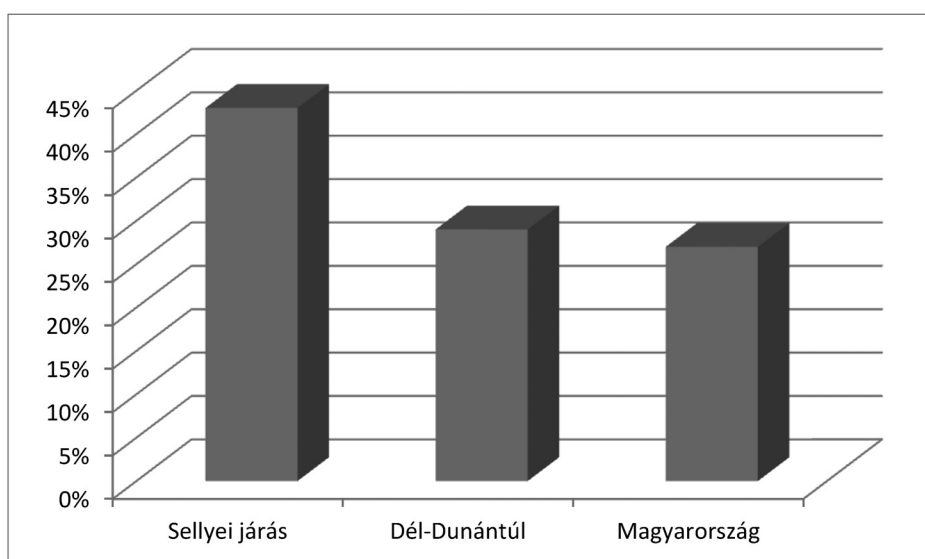
A 2011-es népszámlálás alapján a népesség 3,18%-a vallotta magát a cigány (romani, beás) nemzetiséghez tartozónak. Baranyában a megye népességének mintegy 5%-a tartozik a cigánysághoz önbevallás alapján. A vizsgált Sellyei statisztikai térségben ez az arány 19%-ot tesz ki, messze a legnagyobb a baranyai kistérségek között. Az 1990 és 2001, illetve a 2001 és 2011 közötti időszakban természetes szaporulatot felmutató települések esetében átlagosan 29% a cigánysághoz tartozók jelenléte. Mindez azt mutatja, hogy a leszakadó ormánsági kistelepüléseken magasabb arányban vannak jelen a cigány identitásúak.

Az ormánsági falvak differenciálódásának tehát fontos alapja a települések eltérő demográfiai struktúrája, illetve a cigány népesség jelenlétének mértéke. Helyi becslések alapján (Domokos – Tószegi – Turós 2012) a Sellyei statisztikai kistérség 35 településéből 16 esetében beszélhetünk a cigányság 50% feletti arányáról. Összességében kistérség népességének harmada tartozik a cigánysághoz. A születések száma magasabb a cigányság körében, illetve az intézményeiket őrző, nagyobb településeken, ahol magasabb a helyi szolgáltatások színvonala. A fiatal szülők számára az iskola-központok és munkahelyek jelentenek vonzerőt a térségben (Rudl 2009: 257-259), ugyanakkor a helyi értelmiségiek jelentős arányban járatják gyermekeiket a térségen kívüli oktatási intézményekbe.

2.3.5. Iskolázottság, egészségügyi viszonyok

A térség jövője szempontjából meghatározó, kezelésre váró problémahalmaz háttérében a lakosság alacsony képzettségéből fakadó hátrányokat találjuk.

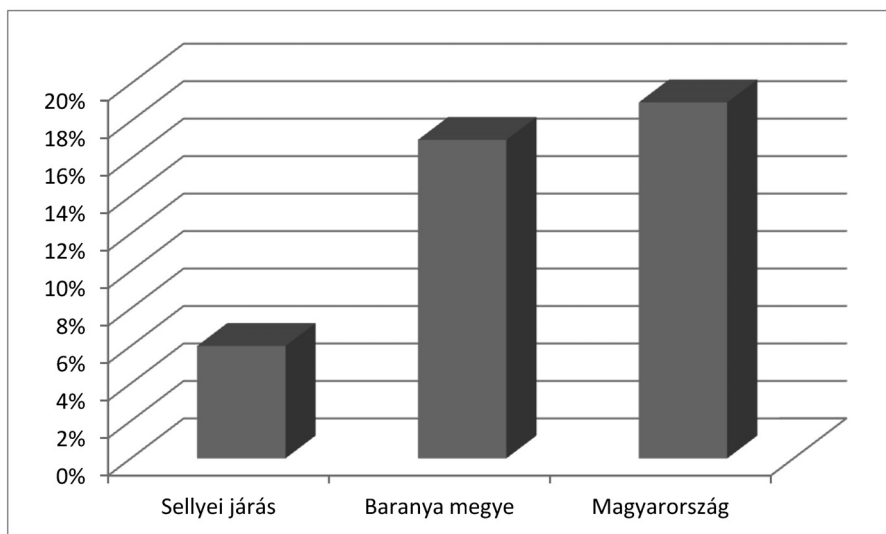
A 2011-es népszámlálás adatai alapján a vizsgált térség gerincét alkotó Sellyei járást az iskoláztatással kapcsolatos adatok szempontjából a járási rangsor legvégén találjuk. Magas az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya, s jelentős azoknak a száma, akik legfeljebb 8 osztályos végzettséggel hagyják el az oktatási rendszert.

3. sz. ábra: Legfeljebb általános iskolai végzettségűek aránya a 15 éves és idősebb népesség körében (saját szerkesztés, forrás: (www.ksh.hu/nepszamlalas)

Alacsony az érettségizettek aránya is. Országos szinten 31% a legfeljebb érettségivel rendelkezők aránya a 18 éves és idősebb népesség körében, a Sellyei járásban mindössze 18%. Ezzel a térség a második legrosszabb pozíciót foglalja el a járások között. A diplomások arányát tekintve is az utolsó előtti helyen áll a járás az országos rangsorban.²⁴

²⁴ A legrosszabb mutatókkal rendelkező Cigándi járásban 5,6%, míg a Sellyei járásban 6% a diplomások aránya. Az érettségizettek tekintetében is ez a két járás szorult a rangsor utolsó két helyére.

4. sz. ábra: Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 25 éves és idősebb népességből (saját szerkesztés, forrás: www.ksh.hu/nepszamlalas)

A munkanélküliség elsősorban az alulképzetteket érinti, ugyanakkor a szakmához jutók jelentős része sem tudja megszerzett ismereteit hasznosítani a munkaerő-piacon.

Az Ormánságban – Sellye és Vajszló mellett – Bogárdmindszenten, Csányoszróban, Diósvizlón, Drávafokon, Felsőszentmártonban, Gilvánfán, Kémesen, Magyar-mecskén és Zalátán működik óvoda. A közösségi integrációban komoly szerepet játszó óvodai ellátás tehát hiányzik a térség településeinek négyötödéből. Bölcsőde sokáig nem volt az Ormánságban, a központi települések alkujaként Csányoszró került szóba, mint a létesítendő intézmény helyszíne (félúton Sellye és Vajszló között), majd a sellyei óvodában biztosították ezt az ellátási formát. A 6 éven aluli gyermekek jelentős hányada napi ingázásra kényszerül – ritkábban a szülők, jellemzően a falubuszok segítségével. A Sellyei statisztikai kistérségben a bejárók aránya meghaladja az 50 százalékot. (Császár Zs. 2009: 530-545).

Az általános iskolai oktatás szintén összevont intézmények keretei között folyik. Már 2007-re kialakult a ma is jellemző integrált közoktatási hálózat, a tanulók kétharmadát tömörítő három központi gyűjtőiskolával (Sellye, Vajszló és Magyar-mecske). A sellyei központ tagintézménye (hivatali összevonással, közös vezetéssel) a csányoszrói, a vajszlói központé a bogárdmindszenti iskola. A két jelentősebb lakosság számú horvát település (Drávasztára és Felsőszentmárton) a nemzetiségi hagyományok ápolásából fakadó támogatások és lehetőségek kiaknázásával tartotta fenn intézményeit az alacsony csoportlétszámok ellenére. A Drávafok kisiskolája egyházi

mentőővhöz jutva 2008 szeptemberétől a Pécsi Református Kollégium tagintézményeként működött tovább. A mikrokörzetként funkcionáló kelet-ormánsági Kémes kis intézménye a sikeres pályázatokon alapuló infrastrukturális fejlesztéseknek és a speciális roma-programnak köszönhetően maradhatott fenn.²⁵ Tagintézménye Diósvizlóban működik (Császár Zs. 2009:534-540). A Református Egyház által fenntartott intézménytől eltekintve a felsorolt iskolák 2013-tól a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ keretei között működnek tovább.

Szakiskolai képzésre a két központi településen nyílik lehetőség. Az agrárium számára nevel utánpótlást a Vidékfejlesztési Minisztérium által fenntartott Sellyei Mezőgazdasági Szakképző Iskola, valamint a KLIK által működtetett Vajszlói Kodolányi János Szakközépiskola és Szakiskola. A fiatalok többsége más településeken – jellemzően a környező városokban – tanul tovább. Az ormánsági falvak hátrányos helyzetű népességére jellemző szociokulturális háttér, a támogató és motiváló családi bázis hiánya miatt az általános iskolát befejező diákok egy része nem tanul tovább, illetve jelentős a lemorzsolódás a középiskolákban is.

Az Ormánság jelentős részét magába foglaló Sellyei statisztikai kistérségre vonatkozó adatok szerint a népesség egészségi állapota is jóval rosszabb az országos átlagnál (Egészségfejlesztési cselekvési terv ... 2013: 9-11). Míg a születéskor várható átlagos élettartam országosan meghaladja a 75 évet (férfiak és nők együtt), addig a kistérségben nem éri el a 73 évet. Magas a szív- és érrendszeri, valamint a daganatos és légúti megbetegedések aránya. Az elmúlt időszakban emelkedett a cukorbetegség, valamint a helytelen táplálkozás miatt elhízottak száma. Nőtt a depresszióval és szorongásos tünetekkel orvoshoz fordulók aránya is. A lakosság körében elterjedt a dohányzás, az országos átlagnál magasabb a kis születési súllyal világra jövő gyermekek aránya. A gyengébb orvosi ellátás miatt az aprófalvas körzetekben rosszabbak a halandósági mutatók.

2.3.6. Intézmények, helyi szolgáltatások

Az Ormánságban – elsősorban az aprófalvas településszerkezet és a forráshiány miatt – az önkormányzatok egy része az alapfokú szolgáltatások biztosítását sem tudja vállalni (2012). Néhány településen pl. hiányzik az étkeztetés megoldása, illetve a falugondnoki szolgálat sem működik. A sellyei óvoda egy csoportjától eltekintve nincs bölcsődei rendszer az Ormánságban. A nyári napközi egyetlen településen sem megoldott. Számos faluban van művelődési ház, illetve klubhelyiség, működésük, nyitva tartásuk azonban – az anyagi és a humán erőforrás hiánya miatt – nem biztosított.

²⁵ A cigányság kultúrájának ápolása céljából a legtöbb ormánsági intézmény rendelkezik speciális programokkal, néprajzi, történeti, nyelvi és gasztronómiai blokkokkal, tárgyelemekkel.

A családsegítő szolgálat létszám és kapacitáshiánnyal küzd, munkatársai túlterheltek. A Sellyei kistérségben mindössze egyetlen gyermekorvos tevékenykedik, a védőnői és háziorvosi szolgálat elérhetősége településenként változó. Magas a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő, hátrányos helyzetű gyermekek aránya, ugyanakkor alacsony a fejlesztő- és pedagógiai szakemberek aktivitása (vö. Domokos – Tószegi – Turós 2012: 6-8). Ez utóbbi probléma sürgetően orvoslásra szorul: képzett oktatói szakemberek hiányában a térség problémái nem rendezhetőek.

Kereskedelmi egységek tekintetében az Ormánság központi települése, Sellye nem bír olyan hinterlanddal, amely a tartós fennmaradás biztosítékát jelenthetné egy hipermarket számára, a térségben igazi szupermarket sem működik. A nagyobb bevásárlások színhelye – az adott falu fekvésétől függően Pécs, Szigetvár, illetve Siklós (esetleg Harkány, Barcs, Szentlőrinc). Elmondható ugyanakkor, hogy az ezer lakosra számított élelmiszerüzletek számában az Ormánság nem marad alul más, falusias jellegű baranyai járásokkal szemben (Pirisi 2009: 185-191). A 2000-es évektől mobil szolgáltatások széles skálája (posta, vegyesbolt, pékség, élelmiszer, takarmány, gáz stb.) épült ki a vizsgált térségben.

2.4. Ormánsági kistelepülések a falutipológiák tükrében

A magyarországi falvak tudományos jellegű osztályozása jellemzően a statisztikailag megragadható kemény mutatók (népességszám, - összetétel, gazdasági szerkezet, fekvés, alaprajzi sajátosságok stb.) alapján, elsősorban földrajzi megközelítésben történt. A továbbiakban bemutatásra kerülő klasszifikációk rámutatnak az ormánsági falvak társadalmának néhány sajátosságára, emellett segítik a vizsgált térség falvainak az országos településrendszeren belül történő elhelyezését is.

Csibe András és Kovács Imre elsősorban gazdasági alapú falutipológiája (2002: 219-308) Szelényi településosztályait követi (Szelényi 1990). A magyarországi kistelepülések jelentős részét *stagnáló falunak* tartják, amelyeket az előregedés és a foglalkoztatás problémái jellemeznek. Ilyen települések az Ormánságban pl. Magyartelek, Felsőszentmárton és Drávafok. Ebben a térségben a falvak többségét sorolhatjuk a *süllyedő falu* kategóriába: magas az inaktív népesség és a szociális ellátórendszerből élők aránya, elindult a gettósodás folyamata (pl. Piskó, Lúzsok, Gilvánfa). A tanulmányban bemutatott településtípusok közül *polgárosodó* (elsősorban ÉNY- Magyarország) és *üdülfalvakat* nem találunk az Ormánságban, említésre méltó azonban a szerzők által leírt *másság falvai* kategória. Ez utóbbi csoportba olyan alternatív élettereket sorolnak, amelyek egy meghatározott szubkultúrához tartozók számára jelentenek lakóhelyet (Pl: Káli-medence – művészek beköltözése; Somogyvámos – Krisna-völgy; öko-falvak). A dél-baranyai térségben a beás cigány tradíciókat zártsága

miatt erősen őrző Alsószentmárton cigánytelepülése jelenik meg alternatív településként, illetve ide sorolhatjuk az ökofaluvá váló fejlődés útjára lépő, a környezettudatosság és önellátás egyes elemeit felhasználó Markócot és Tésenfát is (vö. Boros – Gyergye – Lakatos 2019: 27-41).²⁶

Beluszky Pál és Sikos T. Tamás 2007-es, új tipológiája az 1982-es osztályozás nyomvonalán haladva faktor- és klaszteranalízis felhasználásával 27 különböző változót vesz figyelembe. A változók a földhasznosítás, a természeti erőforrások, a településszerkezetben elfoglalt hely (népességszám alapján), a forgalmi helyzet, ellátottság (intézmények, kereskedelem és szolgáltatás), a demográfiai-társadalmi helyzet, a jövedelmi-vagyoni viszonyok, valamint a településfejlődés üteme és iránya témakörében jellemzik a falvakat. A kialakított hét főtípus²⁷ közül az ormánsági falvak egyértelműen a legrosszabb feltételrendszerekkel bíró kategóriába tartoznak: „rossz munkaerő-piaci helyzetű, fogyó népességű, hátrányos helyzetű, torzult demográfiai-társadalmi szerkezetű kisfalvak” közé tartoznak. A főtípus három altípusa is megtalálható a térségben.²⁸

1. Gyorsan fogyó népességű, kedvezőtlen demográfiai struktúrájú, hátrányos helyzetű ingázó aprófalvak Az ingázás célpontját a környező kisebb központok munkahelyei mellett elsősorban a nagyobb pécsi üzemek jelentették a gazdasági válsághoz kapcsolódó elbocsátásokat megelőző időszakig (pl. Kovácsbida, Páprád, Szaporca).
2. Fogyó népességű, hátrányos helyzetű, számottevő agrár-szerepkörrel rendelkező falvak. A mezőgazdaság alacsony tökevonzó képessége és a munkalehetőségek hiánya miatt továbbra is jelentős az elvándorlás a korábbi parasztfalvakból (Pl. Drávafok, Drávaiványi).
3. Igen rossz munkaerő-piaci helyzetű, szegény, ugyanakkor növekvő népességű, de kedvezőtlen demográfiai mutatókkal rendelkező kisfalvak. Az alacsony képzettségű, magas termékenységű népesség – jelentős arányban a cigánysághoz tartozó csoportok – domináns jelenléte egyre több településen mutatkozik meg a térségben (pl. Gilvánfa, Hirics, Adorjás, Piskó).

Kovács Katalin (2003, 2005) komplex, szociológiai szemléletű település-tipológiája figyelembe veszi a gazdaság rendszerváltás utáni alakulását, a migráció irányait és az

²⁶ A két kistelepülés életében számos tényező hat az ökofaluvá válás ellenében is: a folyamatokat elindító és mozgó polgármesterek azóta már nem vezetői a falvaknak.

²⁷ A hét főtípus: 1. Agglomerációk belső övezetei; 2. Agglomerációk külső övezetei; 3. Lakó-vegyes funkciójú települések; 4. idegenforgalmi szerepkörű falvak; 5. Kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetű, közepes falvak (külterületi népességgel); 6. Jó munkaerő-piaci helyzetű kisfalvak; 7. Rossz munkaerő-piaci helyzetű kisfalvak; (Beluszky-Sikos T. 2007)

²⁸ A negyedik altípust az agrárkeresők magas aránya jellemzi;

egyéb demográfiai folyamatokat, valamint a település hasznosításának (munkahely, lakóhely, nyaraló) módját is. Ez alapján az ormánsági falvakat az alábbi kategóriákba sorolhatjuk:

1. Az *előregedő falvak* esetében a legjellemzőbb tendencia a fiatalok városokba áramlása, illetve a térség prosperáló centrumai felé való elvándorlása. A hagyományosan paraszti életmódot folytató idősebb réteg helyben marad, ezért érdekelt az egészségügyi ellátás és a lokális szolgáltatások minél magasabb szintű működtetésében. (Pl. Magyartelek, Páprád, Téseny)
2. A *szociális indíttatású vándorlás célterületeiként* szolgáló településeken nagy arányban vannak jelen azok a lecsúszott családok és egyének, akik – elsősorban városi (ipari) – munkahelyüket elveszítve lakhatási költségeik mérséklése ill. a mezőgazdasági termelésben rejlő feltételezett lehetőségek miatt (visszatorlódás) választották lakóhelyként az alacsony ingatlanárakkal jellemezhető falvakat. Ezek a rétegek többnyire csapdahelyzetbe kerültek: a munkalehetőség hiánya és az értékesíthetetlen falusi ház miatt beszorulnak az adott településre; a szociális támogatások kiszélesítésében érdekeltek. (Pl. Kórós, Kisasszonyfa)
3. A *gettósodó falvakban* a lakosság nagyobb hányadát teszik ki a hagyományosan magas termékenységi mutatókkal jellemezhető, alacsonyan képzett cigány népeséghez tartozó csoportok (Ladányi J. – Szelényi I. 2004). A fiatal korstruktúrájú településeken nagy a munkanélküliség és magas a szociális ellátórendszerből élők aránya. Az Ormánságban a 20. század elején jelentek meg a beások, s a politikai hatalom ösztönzésére költöztek be a falvakba az 1950-es, 1960-as években – az eredeti lakosság további elvándorlását motiválva (Harmat J. 2004). Jelenleg számos településen a cigányság képezi a rezidens lakosság többségét. A gettósodó települések a legtöbb esetben nem különböztethetők meg egyértelműen a szociális vándorlás célterületeitől, a lakosság igényei mindkét esetben a munkahelyek kialakítása, a szolgáltatások fejlesztése és szociális juttatások bővítése irányába mutatnak. (Pl.: Gilvánfa, Piskó, Lúzsok, Ózdfalu)
4. A *hasadtársadalmú falvak* alkotják a hátrányos helyzetű települések egyik, a legtöbb konfliktussal terhelt csoportját. A tradicionálisan paraszti tevékenységet folytató, előregedő népesség mellé – az olcsón megvásárolható, üresen maradt parasztházakba – eltérő kultúrájú családok költöznek. Körükben magas az alulképzettek, a munkanélküliek, a sokgyermekesek és a romák aránya. A különböző szocializáció, a heterogén érdekek és a deviáns viselkedés falvakra jellemző trendjei (pl. megélhetési bűnözés) miatt komoly ellentétek alakulhatnak ki az egyes rétegek között (pl. Bogdása, Kákics).²⁹

²⁹ A falvak további típusai: szuburbán települések (a főváros és régiós központok környezetében), átlagos helyzetű falvak (a falusi népesség felének lakóhelyei).

G. Fekete Éva 2007-es tipológiája az 1000 fő alatti kistelepeleésekre fókuszá, a 21. század eleji magyarországi aprófalvakat kategorizálva. A 7 kategória közül az ormánsági térségre egyáltalán nem jellemző az *üdülöházás*, a *turisztikai szolgáltató* ill. a *kedvező közlekedési helyzetű, szuburbán* falvak jelenléte, megtalálhatók viszont az előregedő, idős mezőgazdasági népesség által lakott *típusos aprófalvak*, a tartalékait, *erőforrásaikat felélő, gettósodó települések* és az „*uradalmi*” falvak is, ahol a falut övező termőföld jelentős része 1-2 vállalkozó tulajdonát képezi. Kísérletként (Markóc – ökológiai gazdálkodás) találhatunk *alternatív életlehetőséget kínáló települést* is (G. Fekete 2007: 31-37).

A településtípusok határai természetesen képlékenyek, azt azonban megállapíthatjuk: az Ormánság falvainak jelentős része a társadalmi-gazdasági problémákkal küzdő, hátrányos helyzetű települések közé sorolható. A térség gyengeségei már az 1990-et követő első kormányzati ciklus alatt kezelendő problémaként jelentkeztek, s külső segítő-fejlesztő programokat generáltak. A következő fejezet a fontosabb fejlesztési dokumentumok elemzésén keresztül mutatja be az Ormánság helyzetét és lehetőségeit.

2.5. Helyi problémák és lokális fejlesztési célok a térséget érintő fejlesztési projektek tükrében

A nemzeti és nemzetközi forrásokból megvalósuló projektek elsősorban a térség elhúzó, domináns válságjelenségeire (munkanélküliség, alulképzettség, szegregáció) fókusztáltak, de jellemzően alacsony hatékonysággal valósultak meg. A sikertelenség egyik feltételezett oka, hogy a külső fejlesztés nem épít szervesen a helyi társadalom saját kezdeményezéseire, illetve cél- és/vagy eszközrendszerében nem igazodik a lokális közösség céljaihoz és eszközeihez, vagy –ami az ormánsági települések esetében releváns – a gazdasági, intézményi és infrastrukturális fejlesztés nem párosul a helyi kulcsszereplők involválásával, kezdeményező- és cselekvőképességének erősítésével (vö. Vercseg 2004: 15-18). Fontos annak a feltérképezése, hogy a lokális közösség vezetőinek problémalátása mennyiben felel meg azoknak a fejlesztéspolitikai és gazdasági szakembereknek a helyzetértékelésével, akik képesek arra, hogy jelentős forrásokat mozgósítsanak az adott térség hátrányainak csökkentése érdekében. Ezt kérdést a kötet második részében, a kistelepeleések polgármestereivel készített interjúk alapján vizsgálom.

Az Ormánságot érintő néhány fontos területfejlesztési program tartalomelemzése során kirajzolódnak a külső fejlesztések alapvető szempontjai. A rendszerváltozást követő időszak anyagai közül – a teljesség igénye nélkül – 7 jellemző dokumentumot vizsgálók: az 1990-es évekből egy FAO (1994) és egy PHARE (1997) programot, valamint az Ormánság Alapítvány munkaanyagát (1994); a 2000-es évekből a Sellyei kistérség

területfejlesztési stratégiáját (2008) és Tervdokumentumát (2009), illetve a Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesületének (LEADER-akciócsoport) vidékfejlesztési stratégiáját (2009). Végül pedig a legújabb – jelen dolgozat megírásának idején is zajló – fejlesztések alapjául szolgáló Ős-Dráva programot mutatom be vázlatosan.

2.5.1. Az 1990-es évek Ormánság-fejlesztési stratégiái

Az 1994-es FAO-riport³⁰ az elaprózódott településszerkezet mellett a cigány népesség magas koncentrációjára, valamint – ezzel összefüggésben – a magas munkanélküliségre hívja fel a figyelmet. Fontos célként jelenik meg a gazdasági és szociális infrastruktúra fejlesztése, elsősorban a telefon- és ivóvízhálózat kiépítésével. A szolgáltatások elérése nehézséget okoz – részben azok koncentráltsága, részben pedig a közlekedési problémák miatt (zsákfalvak magas aránya, rossz minőségű úthálózat, elégtelen tömegközlekedés). A térség egyértelműen mezőgazdasági irányultságú, s bár a napsütéses órák magas száma miatt alkalmas lenne a primőr zöldség- és gyümölcsstermesztés további fejlesztésére, mégis extenzív, nagyüzemi, nagytáblás szemestakarmány-termesztés jellemzi (Kolyris 1994: 19-21). A helyi adottságokhoz alkalmazkodó kiemelt cél továbbá az erdő-, víz- és vadgazdálkodás, a legeltető állattartás és az organikus mezőgazdaság, valamint a vidéki turizmus és a hagyományos kézművesség fejlesztése. A gazdasági komponens a lakosság képzése, valamint az ellátást segítő intézmények megerősítése egészíti ki (24-34). A tanulmány pozitív erőként számol a fejlesztés iránt elkötelezett lakossággal: az 1990-es önkormányzati törvénnyel új önállóságot kapott kis falvak népességének magas szintű motiváltságával, lelkes szerveződéssel.³¹

Az uniós előcsatlakozás egyik fontos programjaként, a PHARE vidékfejlesztési alprogramjának keretei között 1997-ben került újra fókuszba – az észak-keleti országrész mellett a Dél-Dunántúl, s az Ormánság térsége. A 2002-ig tartó program a munkanélküliség kezelésére, helyi gazdaságfejlesztésre fókuszált. Fontos szerepet kapott a turisztikai vonzerő emelése. A célok közül megvalósult a hagyományos épített környezet védelme: templomok, faluképi jelentőségű parasztházak tatarozása, információs táblák kihelyezése, kiadványok készítése, fejlesztési forrásokhoz jutott a drávai kishajó-turizmus. Több település határába telepítettek fasorokat, valamint

³⁰ Kolyris, P.: ProgressReport on the „Preparation of a Project Formulation Framework for a Rural Development Project in Ormánság and Cserehát-Hernádvölgye” (TCP/HUN/4451 (F)). Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1994.

³¹ A FAO-tanulmány szerzője említést tesz az Ormánság Alapítvány vezetőjéről, Lantos Tamásról, aki vel orománsági látogatása során személyesen is találkozott. A szerző által megfogalmazott fejlesztési célok erősen konvergálnak a Lantos Tamás munkáiban és előadásaiban megfogalmazott célrendszerrel (vö. Lantos 1993: 44-51).

egy komplex, az ormánsági méhészkedés szakmai alapjait segítő projekt is elindult (Honey PHARE Project). A program közösségfejlesztési és képzési komponenssel is kiegészült – a korábban említett Ormánság Alapítvány szervezésében (Területfejlesztési Phare Program é.n. 36-53).

Szintén az Ormánság Alapítványhoz kötődik az Ormánság területfejlesztési programja³² 1994-ből. A munkaanyag érdekessége, hogy már a bevezetőben kihangsúlyozza, s a térség kiemelt problémájának tartja a közösségi kapcsolatok visszaszorulását, valamint a természet és társadalom viszonyrendszerének megbomlását. További gyengeségként értékeli a természeti- és épített környezet folyamatos leromlását, a mezőgazdaságban jellemző birtokstruktúrát, a térségmarketing elégtelenségét, az elvándorlást, a megfelelő képzettség hiányát és munkanélküliséget. Települési önkormányzatok vezetői helyi vállalkozókkal és intézményvezetőkkel közösen hoztak létre tematikus munkacsoportokat, amelyek megoldási javaslatokat dolgoztak ki az Ormánság felemelése érdekében. A mezőgazdaság átalakulása elé nagy várakozással tekintettek a koncepció szerzői. A termelőszövetkezetek felbomlásától és a földek magánkézbe kerülésétől a nagytáblás gazdálkodás helyett a mozaikszerű, a táj jellegzetességeinek és hagyományainak (legeltető állattartás, hatékony vízkormányzás) megfelelő termelési módok megjelenését várták a munkacsapat tagjai. A munkaanyag legkidolgozottabb része az oktatással foglalkozik, ebben látva az ormánsági települések megmaradásának zálogát. Az alapfokú oktatás helyben való biztosítása (a lehető legmagasabb évfolyamig), a felnőttek képzése (nonprofit menedzsment, falusi vendéglátás stb.) mellett felmerült egy térségi gimnázium létrehozásának igénye, amely erős lokálpatrióta szemlélettel képezné szakembereit a helyi kulcspozíciókba. A turizmus fellendítését elsősorban nyomtatott információs anyagok elkészítésétől várták a program készítői.

2.5.2. Fejlesztési tervek a 2000-es években

A 2000-es évek fejlesztési tervei az uniós források lehívása érdekében készült, részletesen kidolgozott stratégiák. A többcélú kistérségi társulásokat megelőzve, már a 90-es évek első felében jött létre az Ormánságfejlesztő Társulás Egyesület, amely 52 települést tömörített (a Siklósi és Sellyei kistérségből), s kelet-ormánsági (Vajszló központtal) és nyugat-ormánsági (Sellye-központtal) településcsoportok igényei alapján szervezte tevékenységét. A vizsgált települések jelentős részét tömörítő Sellyei Kistérségi Többcélú Társulás 2004 májusában alakult meg. Fejlesztési koncepciójában az infrastrukturális problémák (közlekedés, szennyvíz, gáz, internet; periférikus helyzet, határátkelő hiánya stb.) mellett elsősorban az anyagi erőforrások hiányára

³² Az Ormánság komplex térségfejlesztési koncepciója. Ormánság Alapítvány, Pécs, 1994.

helyezi a hangsúlyt. A munkanélküliség miatt alacsony a vásárlóerő, nem tud fejlődni a szolgáltató szektor. Rossz a térség tőkeabszorpciós képessége. Az oktatás hiányosságai miatt nem megfelelően képzett a helyi munkaerő. A dokumentumban további fontos problémák is szerepet kapnak, amelyek a társadalmi dezintegrációval vannak összefüggésben: gyenge az érdekképviselő és érdekvérvényesítő képesség, hiányoznak az integrátor erők; az érintettekhez nem jut el a szükséges információ, érdektelenség tapasztalható a helyi fejlesztési programok kidolgozásában.³³

A térség tervdokumentumában³⁴ ezek a problémák kiegészülnek más szempontokkal is: a jövedelem kiáramlik az Ormánságból, alacsony a befektetői kedv, a működő vállalkozások tőkehiányosak, nem megfelelő a közösségi közlekedéshez való hozzáférés. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya meghaladja az 50%-ot. Rossz a népesség egészségi állapota, magasak a halandósági mutatók, alacsony szintű az alapvető orvosi ellátás és az elemi oktatás³⁵ kiépítettsége. Folyamatos a képzettebbek elvándorlása.

A fenti kistérségi fejlesztési koncepciók megoldási javasolatainkban az egyes szereplők közötti kommunikáció és együttműködés erősítését, a turisztikai infrastruktúra fejlesztését, a turisztikai attrakciók összekapcsolását, és hatékonyabb környezetvédelmi intézkedéseket sürgetnek. A zártságot új határátkelő nyitásával, a közúthálózat és az infokommunikációs eszközök fejlesztésével mérsékelnék a szerzők. A helyi gazdaságot a kis- és középvállalkozások támogatásával, valamint a mezőgazdasághoz kapcsolódó feldolgozóipari beruházások segítségével erősítenék. A munkanélküliséget képzéssel (e-learning, felzárkóztató- és esélyegyenlőségi képzések), és munkaerő-piaci tanácsadással csökkentenék. A célok között megjelenik az egészségügyi ellátáshoz való jobb hozzáférés megteremtése, valamint a helyi közösségek megerősítése, fejlesztése is. A romák integrációjában a digitális szakadék mérséklésére, az IKT-eszközök elterjesztésére helyeznek hangsúlyt.

A 88 település – a Sellyei és Siklósi statisztikai kistérség – fejlesztési céljait koordináló 2009-es LEADER- kezdeményezés munkaanyaga³⁶ a helyi munkalehetőségek hiányára, a magas kiingázásra és a gazdasági-társadalmi polarizációra hívja fel a figyelmet. Alacsony szintűek a helyi erőforrások, kevés a feldolgozó-jellegű tevékenység, nincs munkahelyteremtő kapacitás. Elégtelenek a szociális és gazdasági szolgáltatások, hanyatlóban a szaktudás, és a régi kézműves /gazdálkodói ismeretek. A térség épített örökségének egy része funkcióját veszítette: elavultak és kihasználatlanok a közösségi terek, sorvadóban a közösségi értékek. Fontos célként jelenik

³³ A Sellyei Kistérség Területfejlesztési Koncepciója. Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Rt. 2008.

³⁴ Sellyei kistérség Tervdokumentuma. Kapos Innovációs Transzferközpont Kht. 2009.

³⁵ Hiányzik a korszerű infrastruktúra, magas a szocializációs problémákkal érkező alacsony státuszú gyermekek aránya (17. o.)

³⁶ „Ormánságtól a Villányi borvidékig – szolidáris gazdaságfejlesztő program” Helyi Vidékfejlesztési Stratégia. Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete, 2009.

meg a munkahelyteremtés, amelyre a helyi adottságok figyelembevétele mellett fejlesztendő turizmus és a KKV szektor nyújthatna lehetőséget. Nagy hangsúlyt fektet a stratégia a belső kereslet emelésére: a fogyasztásbővüléshez önfenntartó családok és mikro-gazdaságok hálózatosodása jelentené a szükséges alapot. A tájhasználatban a terület adottságainak és sokszínűségének figyelembevétele szükséges. Képzéssel, humánerőforrás-fejlesztéssel és az esélyegyenlőség megteremtésével kell javítani az itt élők helyzetét. Kiemelten foglalkozik a munkaanyag a közösségfejlesztéssel, a helyi közösségek újjáélesztésével, a hagyományok új funkciókkal, tartalmakkal való megőrzésével – így válhat újra élhetővé a térség.

2.5.3. Ós-Dráva Program

Az Ós-Dráva Program sok szempontból ötvözi a korábbi koncepciók célrendszerét, különös tekintettel a természet és ember közötti kiegyensúlyozott kölcsönhatást állítva a középpontba. A stratégia több átalakítást követően 2010-ben került újra a tervezők asztalára, s 2011-ben bekerült az Új Széchenyi Terv nemzeti programjai közé. Az elinduló konkrét tevékenységek összehangolását 2013-tól kinevezett kormánybiztos (a térség akkori képviselője, Tiffán Zsolt) felügyelte.

Az Ós-Dráva Programtervezési területe 43 Dráva-menti települést érint, javarészt ormánsági falvakat. A programanyag által jelzett problémák közül kiemelkedik a települések gyenge infrastrukturális ellátottsága, az alacsony képzettségi szint, az elvándorlás és a romló életszínvonal. A mezőgazdaság időjárásnak (aszály, belvíz) való kitettsége is komoly kihívást jelent. Az Ós-Dráva Konzorcium tagjai³⁷ hét alappillér mentén alakították ki célrendszerüket, amely a Dráva ártér vízkormányzásának átalakításán alapul (Ós Dráva Program 6. o.):

- I. Vízrendezés
- II. Tájhasználat-váltás és tájtagolás
- III. Állattenyésztés
- IV. Feldolgozás, gazdaságfejlesztés, megújuló energia
- V. Turizmus
- VI. Humánerőforrás-fejlesztés
- VII. Egységes kommunikáció és projektmenedzsment

A program tehát összességében a Dráva vízének visszatartásával és többcélú hasznosításával próbál a térségre jellemző hagyományos gazdálkodási módok felelevenítésével megélhetést és fejlődést biztosítani az érintett települések népessége számára. Az

³⁷ Baranya Megyei Önkormányzat, Dél-dunántúli Vízügyi Igazgatóság, Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága, Baranya Megyei Kormányhivatal, Dél-Baranyáért Alapítvány

eddiggi tevékenységek a régi medrek revitalizációjára, széles körű közmunkaprogram kialakítására (gyógynövénytermesztés) irányultak.³⁸ Jelentős lépések történtek a turizmus területén: ökoturisztikai látogatóközpont épült, és kerékpárutakat adtak át, elindult a fakazettás református templomok felújítása. Az Ős-Dráva Hitelprogramnak keretei között a helyi vállalkozók kedvező konstrukciójú hitelekhez juthatnak, amelyek segítségével részt vehetnek a térség különböző beruházásaiban, illetve vissza nem térítendő támogatásokat is előfinanszírozhatnak.

2.5.4. A területfejlesztési programok célrendszerének összegzése

A 4. sz. táblázat a fent bemutatott programok által felvázolt problémákat és célokat összegzi.

4. sz. táblázat – Problémák és fejlesztési célok az Ormánságban (saját szerkesztés)

TERÜLETEK	PROBLÉMÁK	FEJLESZTÉSI CÉLOK
Gazdaság	<ul style="list-style-type: none"> • munkanélküliség • nem megfelelő mezőgazdasági szerkezet • alacsony tőkevonzó képesség • alacsony vásárlóerő helyben • a térségből kiáramlik a jövedelem • tőkehiányos vállalkozások • aszály és belvíz váltakozása 	<ul style="list-style-type: none"> • hagyományos gazdasági ágak fejlesztése (legeltető állattartás, vadgazdálkodás, kézművesség stb.) • helyi gazdaságfejlesztés • méhészkedés támogatása (több család bevonása) • gyógynövénytermesztés támogatása • vízkormányzás • vállalkozók közötti együttműködés erősítése • a feldolgozóipar fejlesztése • a KKV-szektor támogatása • speciális hitelprogram KKV-k számára • mikro-gazdaságok hálózatosodása
Turizmus	<ul style="list-style-type: none"> • elégtelen turisztikai marketing • leromló épített környezet (templomok, kúriák, paraszti épületek) 	<ul style="list-style-type: none"> • turisztikai infrastruktúra fejlesztése • információs anyagok a térségről • településmarketing • turisztikai attrakciók összekapcsolása • kerékpáros turizmus fejlesztése • egységes térségi arculat és kommunikáció
Infrastruktúra, szolgáltatás	<ul style="list-style-type: none"> • fejletlen vonalas infrastruktúra (közút, csatornázás, internet stb.) • helyi szolgáltatások hiánya • elégtelen tömegközlekedés • hiányos egészségügyi ellátás 	<ul style="list-style-type: none"> • helyi szolgáltatások fejlesztése • közúthálózat fejlesztése • új határátkelő nyitása • infokommunikációs eszközök fejlesztése

³⁸ A programot érő kritikák – a szerző interjúk kutatásai alapján – arra mutatnak rá, hogy a tervezett komplex tevékenységrendszerből elsősorban a nagyobb gazdák (nem a térségben élő, befolyásos vállalkozók) földterületeinek öntözését biztosító munkálatok valósultak meg.

ORMÁNSÁGI FALVAK – A HELYI TÁRSADALMAK, HAGYOMÁNYOS KÖZÖSSÉGEK...

Környezet	<ul style="list-style-type: none"> • leromló természeti környezet • megbomló természet-ember egyensúly 	<ul style="list-style-type: none"> • a fauna revitalizációja, fasorok telepítése • mozaikszerű tájhasználat • vizes élőhelyek védelme, revitalizációja
Humán erőforrás	<ul style="list-style-type: none"> • alacsony iskolázottság • helyben nem hasznosítható képzettségek • elvándorlás • információhiány • a népesség rossz egészségi állapota, magas halandósági mutatók 	<ul style="list-style-type: none"> • a lakosság képzése • nonprofit menedzsment és turisztikai ismeretek oktatása • helyi alapfokú oktatás támogatása • Ormánság Gimnázium
Helyi társadalom	<ul style="list-style-type: none"> • etnikai szegregáció • közösségi kapcsolatok visszaszorulása • érdektelenség • gyenge érdekérvényesítési képesség • összefogás hiánya • magas a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya (rossz szocializációs minták) • romló életszínvonal 	<ul style="list-style-type: none"> • közösségfejlesztés • roma-integráció • önfenntartó családi gazdálkodás elterjesztése • a hagyományok újraélesztése

II. ORMÁNSÁGI KULCSSZEREPLŐK – AZ INTERJÚS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Az ormánsági falvak történetéről és jelenlegi helyzetéről szóló szakirodalom, valamint a térségre jellemző adatok összegyűjtése és feldolgozása mellett kiemelten fontos, hogy a településeken élők mindennapi nehézségeiről, konfliktusairól is informálódjunk. Egy falu problémáit, a fejlődés akadályait leginkább azok az alanyok ismerhetik és közölhetik hitelesen, akik a településen élnek, és (vagy) munkájuk, napi aktivitásuk során rendszeres interakcióban vannak más lakókkal, illetve feladataik közé tartozik a helyi közösség érdekeinek képviselése és a lokális konfliktusok kezelése. Az Ormánságban nagyon kevés az ilyen „kulcsszereplő”. Azon helyi pozíciók betöltőit választottuk ki interjúalanyoknak, amelyek megalapozzák a falusi társadalom más tagjaival való kommunikációt, egyfajta kompetenciát biztosítva lokális kérdésekben. Így kerültek a mintába polgármesterek, (al)polgármesterek, falugondnokok, vállalkozók és kereskedők, civil szervezetek munkatársai, papok, lelkészek, plébániaigazgatók és hitoktatók, valamint a helyi pedagógusok. A megkérdezettek – pozíciójukból adódóan – gyakran kezdeményezői, illetve aktív résztvevői a falvak életét meghatározó közösségi kezdeményezéseknek, lokális együttműködéseknek is.

Az interjúk vizsgálat eredményeit bemutató rész első fejezete az interjúalanyok csoportjait, az interjúk szempontrendszerét és az adatfelvétel körülményeit mutatja be. A második fejezet tartalmazza az empirikus kutatás tapasztalatait az interjúalanyok csoportjai szerint (polgármesterek, civil szervezetek, pedagógusok, vállalkozók, egyházi reprezentánsok). A harmadik fejezet prezentálja a vizsgálat hasznosítható eredményeit, a jó gyakorlatokat, illetve a szerzőnek a helyi életminőség javítását célzó javaslatait. A negyedik fejezet egy összegző SWOT-analízis, amely az Ormánság helyi társadalmaira, lokális közösségeire vonatkozik.

1. Az interjúk vizsgálat bemutatása

Mivel a vizsgálat során fontos volt, hogy megismerhessük az alanyok véleményét, benyomását, álláspontját, intencióit és terveit – személyes módon hidat építve a leszakadó kistelepülések problémái felé – így a kvalitatív kutatóinterjúk készítése bizonyult az információszerzés alkalmas módszerének (Kvale 2005: 42). A kevert típusú, félig strukturált interjúk lehetővé tették, hogy egyrészt konkrét, jól meghatározható

válaszokat kapjunk, másrészt pedig alkalmat adjunk a megkérdezett számára véleményének kifejtésére (Héra – Ligeti 2006: 145-146). A több nyitott kérdéssel operáló kérdéssor rugalmasan alkalmazkodott a válaszadók státuszához, stílusához, felkészültségéhez, ugyanakkor hasznos adatokat biztosított a kiválasztott témakörök folyamatos fókuszban tartásával (Lehota 2001). A beszélgetéseket diktafonnal rögzítettük és legépeeltük az elemzéshez. Ez a munkamódszer biztosította, hogy a vizsgálati időszak során az egyes interjúkban felmerülő új témák és információk felhasználásával és beépítésével bővüljön az interjúvázlat és célzottabbakká váljanak a kérdések. Az interjúvázlatok természetesen alkalmazkodtak a megkérdezettek helyi pozíciójához, szerepköréhez, így elsősorban a különböző településeken hasonló feladatkörben tevékenykedők (pl. polgármesterek, vállalkozók stb.) válaszai váltak összehasonlíthatóvá. Az interjúalanyok kiválasztásában is a lokális munkamegosztásban elfoglalt hely bizonyult döntő szempontnak. Jellemzően hosszabb, átlagosan 90-120 perces interjúkat készítettünk. Kérdéseink elsősorban a térség és a település jelenlegi helyzetére, problémáira fókuszáltak, szélesebb mozgásteret biztosítva a megkérdezetteknek álláspontjuk kifejtésére.

Összesen 79 interjú bizonyult elemzésre alkalmasnak.³⁹ Az adatfelvétellel – néhány korábban készített és az írásban felhasznált egyházi interjú kivételével – 2009 és 2012 között került sor.

Először azt kértük az alanyoktól, hogy röviden mutassák be településüket, az itt élő embereket, gazdasági helyzetüket, a falura jellemző tradíciókat, problémákat és lehetőségeket. Megkérdeztük véleményüket az önkormányzat munkájával, a polgármester aktivitásával, a vezetés irányvonalával kapcsolatban. A saját faluhoz való viszonyt is fontosnak tartottuk: Miért szeretnek itt élni? (Miért nem?) Milyen az itt élő emberek hangulata, közérzete, aktivitása a közügyek terén? Beszélhetünk-e kölcsönös támogatásról, összefogásról? (Milyen ügyek mentén?) Milyen közösségi alkalmak vannak a településen, illetve milyen konfliktusok és ellentétek akadályozzák a kooperatív légkör kialakulását? Tudnak-e a faluban működő civil szervezetről, annak tevékenységéről? (Tagjai-e helyi nonprofit szervezetnek?) Hogyan, milyen formában értesülnek a település életével kapcsolatos információkról, ill. milyen fórumai vannak a közös tervezésnek? Hólabda módszerrel továbbhaladva megkérdeztük továbbá, hogy kiket tartanak a faluban fontos, megbecsült embernek, kitől kérnek tanácsot az itt élők? Kompetens kulcsszereplők esetében az interjút a településre vonatkozó összegző SWOT-analízissel zártuk.

Az interjúvázlatba az alany foglalkozásának, helyi pozíciójának megfelelő kérdéscsoportok is kerültek. Összességében elmondható, hogy a kiválasztott személyek jel-

³⁹ A bevont településeket és az interjúalanyok listáját a szerző 2016-os doktori értekezésének 1. sz. melléklete tartalmazza: <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/ragadicstamasphd.pdf>

lemzően kialakult véleménnyel rendelkeztek az interjú témaköreit illetően, sok új információval, személyes példával segítve a kutatást. A következőkben vázlatosan tekintjük át az interjúalanyok egyes csoportjait, illetve a rájuk vonatkozó kérdésblokkokat.⁴⁰

1.1. Az ormánsági kistelepülések kulcsszereplőivel készített interjúk szempont-rendszere, az interjúalanyok csoportjai - adatfelvételek, vizsgálatok

1.1.1. Helyi önkormányzat (polgármesterek, alpolgármesterek)

A polgármesterekkel és alpolgármesterekkel készített interjúk azért kiemelten fontosak, mert a fenti személyeket a helyi közösség bízza meg érdekei képviselésével demokratikus választások keretei között (Letenyei 2005: 126). A mintába nagyobb arányban kerültek polgármesterek, ennek oka, hogy a kistelepülések sorsának alakulásában kiemelt jelentősége van a falu első emberét jellemző kvalitásoknak: elkötelezettsége, felkészültsége, szakmai hozzáértése, rátermettsége, személyisége, kapcsolat-rendszere döntő jelentőségű az adott település fejlődése szempontjából.

Az Ormánságban készített interjúk jelentős része polgármesterek (30 fő) és alpolgármesterek (2 fő) közléseit tartalmazza. A 32 interjút 2009 tavaszán és 2010 őszén vettük fel, így két választási ciklus helyi vezetőitől is információhoz juthattunk. A kötetben a polgármesterekhez kapcsolódó idézeteket nem nevesítettük, a települések és polgármesterek összegző tipológiájában kapcsolódnak falvakhoz az interjúalanyok. A sellyei és a vajszlói polgármester nem került be a mintába. Településeik központi szerepe, magasabb népességszáma és jobb intézményi ellátottsága miatt nem hasonlíthatók össze más ormánsági falvakkal.

A megkérdezett polgármesterek jellemzően több ciklusban is polgármesterként tevékenykedtek, illetve vezetőként vagy vállalkozóként fontos szerepet tölt be az adott település életében. Több falu esetében (pl. Diósvizsló, Drávacsepely, Hegyszentmárton, Kisasszonyfa, Lúzsok, Marócsa, Okorág, Zaláta) ugyanazon polgármester irányította a település ügyeit 2014-től, aki a megelőző 4 választás során is pozíciót szerzett.⁴¹ 2014-ben több – akár 1990 óta tartó – sorozat szakadt meg, az okok háttérben azonban gyakran nem a bizalom hiányát találjuk, hanem a korábbi polgármester visszavonulását (pl. Drávacsehi, Drávapalkonya, Tengeri). Másutt valóban a változtatás igénye került előtérbe (pl. Adorjás, Csányoszró, Drávakeresztúr, Szaporca, Páprád). Gyakori, hogy két név (gyakran két szemben álló tábor) váltja egymást a választások során (pl. Baranyahidvég, Bogdása, Gyöngyfa, Kémes, Sellye, Sumony).

⁴⁰ Az egyes interjúvázlatokat lásd: 1. sz. melléklet

⁴¹ A kötet nem tartalmazza a 2019-es önkormányzati választások adatait.

A polgármesterekkel készült interjúk során – a település helyzetének részletesebb elemzése mellett – az önkormányzati munkával kapcsolatban tettünk fel kérdéseket: Milyen az önkormányzat anyagi helyzete? Vannak-e bevételeik a helyi adókból, illetve adósságaik? Milyen fejlesztéseket valósítottak meg, és mit terveznek a jövőben? Milyen csatornákon keresztül tudják támogatni a rászorulókat (szegényeket, időseket, gyermekes családokat, fiatalokat stb.)? Kikre számíthat a polgármester a településen, illetve milyen külső kapcsolatrendszerrel rendelkezik? Milyen rövid és hosszabb távú stratégiáik vannak? Miben látják a település megmaradásának, fejlődésének alapjait?

A megkérdezett polgármesterek (alpolgármesterek) szinte kivétel nélkül komoly elhivatottsággal beszéltek munkájukról. A település felelős vezetőiként – még a nehéz gazdasági és társadalmi helyzetben lévő, gettósodó falvak esetében is – igyekeztek a pozitívumokat hangsúlyozni (pl. a segélyezés, gondoskodás kiterjedtsége, a település szép természeti környezete stb.).

Az interjúk felvétele óta eltelt időszakban sokat változtak a kistelepülési önkormányzatok működésének keretei,⁴² ugyanakkor sokkal kevésbé formálódott át az interjúalanyok önértékelése, a motivációk és a tervek, illetve a saját közösségükről, településükről alkotott képük. Ezek a szempontok továbbra is lényegesek az elemzésben.

1.1.2. Civil szervezetek munkatársai

A nonprofit szervezetek a helyi társadalom vitalitásának indikátorai, az önszerveződés manifesztumai. A formális és informális keretek között megvalósuló civil kezdeményezések jelenthetik a zálogát a térség megújulását megalapozó és segítő belső energiák aktivizálódásának. Elsősorban ezért volt fontos, hogy interjúkat készítsünk azokkal az emberekkel, akik a helyi közösség – illetve a lokális társadalom bizonyos rétegei - életminőségének emelése érdekében fáradoznak. A vizsgált falvakban kevés

⁴² A közszolgáltatások szervezésével kapcsolatos legújabb fejlemények gyengítik az önkormányzatok szerepvállalását és kompetenciáját a közösségi ügyekben. Csökkent az önkormányzatok hatáskörébe tartozó feladatok köre, erősödik az állami részvétel. A feladatfinanszírozási rendszerrel együtt csökkennek az önkormányzatok szabadon felhasználható forrásai, s visszaszorulnak a helyi szolgáltatásokra való ráhatás lehetőségei. A járáskor megalakulásával a kistérségi társulások is alapjukat veszítettek, megrendültek a települések közötti korábbi szövetségek (Finta 2013: 5-8).

A régi körjegyzőségi központok tovább koncentráálódtak: míg korábban 2-3 ormánsági kistelepülés alkotott egy körjegyzőséget, addig ma a vizsgált 54 tradicionálisan ormánsági település 10 közös önkormányzati hivatalhoz kapcsolódik. A 10 központ közül három (Baksa, Harkány és Királyegyháza) nem tartoznak az Ormánsághoz. A koncentrációt jelzi, hogy pl. a csányoszrói és hircsi közös önkormányzati hivatal 7-7 falut tömörít, a sellyei kilencet, míg a kovácshidai 11-et.

A fenti változások egyrészt elősegítik a szolgáltatások színvonalának egységesítését és a források központi racionalizálását, ugyanakkor csorbítják a helyi közösségek autonómiáját és hosszabb távon erősíthetik az önkormányzatok kiszolgáltatottságát.

használható információhoz jutottunk. A szerző tapasztalatai alapján a térség nem ragadható meg jól civil szektorán keresztül. A civil szervezetek munkatársaival készített 12 interjút 2019-2011-ben vettük fel.

Az interjúk során szervezetük bemutatására kértük a nonprofit vezetőket és munkatársakat (struktúra, tagság, alapítás körülményei, megvalósítandó célok és célcsoportok, rendelkezésre álló források stb.). A továbbiakban arról kérdeztük őket, milyen fontosabb programokat, projekteket valósítottak meg az eddigi működés során. Milyen rendszeres tevékenységeket végeznek, melyek a visszatérő események? Mely problémákkal szembesülnek munkájuk során, és milyen sikerélményeik voltak a leszakadó, hátrányos helyzetű dél-baranyai térségben? A szervezet társadalmi beágyazottságának kapcsán az önkéntesek jelenlétéről és a célmegjelölés közösségi kontextusáról érdeklődtünk. A helyi önkormányzattal és más, helyi és térségi civil szervezetekkel (esetleg nagyobb ernyőszervezetekkel) való viszonyról kérdeztük az alanyokat. Végül a fejlődés, forrásallokáció és közösségi együttműködés lehetőségeinek, ill. a szervezet és a térség jövőjének kérdéskörét érintettük az ormánsági civilekkel készített interjúkban.

1.1.3. Pedagógusok

A kistelepülési iskolák (és egyéb intézmények) alapvető céljaik mellett kiemelt szerepet töltenek be a helyi társadalom szervezésében (vö. Kistelepülések kisiskolái 2006: 7-10). Az intézmények a falu közösségi és információs csomópontjaiként funkcionálnak. Az óvoda és iskola – oktatói-nevelői munkán túl – szervezi a gyermekek és fiatalok csoportjait, rajtuk keresztül a szülőket és nagyszülőket, programjaik és rendezvényeik a település egészét érinthetik.

Az oktatási intézmények munkatársaival készített interjúk kérdései elsősorban speciális szerepükre irányultak: Felismerik-e sajátos helyzetüket, illetve milyen módon tudnak alkalmazkodni a hátrányos helyzetű térségben élők igényei által támasztott kihívásokhoz? Az első kérdések az intézmény bemutatását célozták: Hány diák (óvodás) látogatja az iskolát (óvodát)? Milyen körülmények között oktatnak (felszereltség, infrastrukturális helyzet)? Hány pedagógus és más munkatárs segíti tevékenységüket? Milyen a viszonyuk a helyi önkormányzattal? Bekapcsolódnak-e a település ünnepeibe, a helyi közösség életének eseményeibe? A tanulók családi hátterére, a szülők iskolához való hozzáállására és a velük való kapcsolattartás módjaira vonatkozó kérdésekre adott válaszokból azt szerettük volna megtudni, milyen hatása van az iskola munkájára a gyermekek jelentős részét érintő szegénység és hátrányos társadalmi helyzet. Hogyan kezelik a sajátos nevelési igényű tanulókat? Van-e lehetőségük arra, hogy programjukban helyet kapjanak a térség sajátosságai, a beás hagyományok stb.? Milyen sikereik, kudarcaik voltak a nevelő munka során? Milyen tényezők befolyásolják munkájuk eredményességét? Az iskola elvégzését követően hol tanulnak tovább diákjaik? Milyen

sikerrel? Milyen mértékű pedagógusok pályaelhagyása? Vannak-e speciális szakemberek? Sikerült-e pályázatok útján fejleszteniük az intézményt az elmúlt időszakban? (Hogyan tudtak eredményesek lenni? / Mi lehet a kudarcok oka?) Vannak-e további terveik intézményük, pedagógiai munkájuk fejlesztésére?

A kilenc interjút 2009 és 2012 között készítettük.⁴³

1.1.4. Vállalkozók, gazdálkodók

Több szempont is indokolta az ormánsági kistelepüléseken dolgozó gazdálkodók és kisvállalkozók bevonását az interjúalanyok közé. A rendszerváltozást követő piaci átalakulás a falvakat sajátosan érintette. A helyi hatalom mellett a tőke válhatott klientúrát kiépítő tényezővé (Tamás 2005: 33). A termelőszövetkezetek felbomlásával és az állami szféra leépülésével az új vállalkozói réteg tudott munkát biztosítani a lecsúszó vidéki társadalom egyes csoportjai számára. Az alkalmi és időnyomunka, a napszám mellett az emberek gyakran fordulnak segítségért, kölcsönért, tanácsért a helyi átlagnál jellemzően jobb anyagi helyzetben lévő magánzókhoz. A falvakban élő és tevékenykedő kisvállalkozók és önálló gazdálkodók ezért számítanak tekintélyszemélyeknek, véleményvezéreknek, a helyi társadalom kulcsszereplőinek. A fentiek miatt többnyire az ő soraikból kerülnek ki az önkormányzati képviselők és a polgármesterek is.

Az Ormánság megmaradt foglalkoztatói ma – az önkormányzati szektort, néhány üzemet⁴⁴ és a központi települések áruházláncait leszámítva – kisvállalkozók, akik jellemzően családi keretek között működtetik elsősorban a mezőgazdasághoz vagy szolgáltatásokhoz kapcsolódó vállalkozásaikat. Fontos kitétel, hogy az ormánsági földterületek jelentős része a megyén kívül élő tulajdonosok kezébe jutott a privatizáció során. Megállapításaink – mivel interjúink helyi termelőkkel készültek – rájuk nem vonatkoznak.

A helyi gazdasági élet szereplőinek megkérdezését – a fentiek mellett – az a feltételezés is indokolta, hogy a hátrányos munkaerő-piaci helyzetű térségek problémáinak megoldásban elsősorban a foglalkoztatás javításának kell előtérbe kerülnie, ezen a területen pedig kiemelt fontosságú a kis- és középvállalkozások megerősítése és lehetőségeinek kiszélesítése. Ezért interjúkérdéseink egy része is a jövőre vonatkozó tervekre, a fejlődés potenciális irányaira mutatott. A helyi gazdaság működtetése, az önkormányzat által beszedett adó mellett kiemelt jelentősége van mintaadó szerepüknek is: az inaktív, közösségi szempontból passzív népesség körében megjeleníthe-

⁴³ Az interjúk a Bogádmindszenti Általános Iskola, a Csányoszrói Általános Iskola, a Drávafoki Csikesz Sándor Általános Iskola, a Kémesi Óvoda és Általános Iskola, a sellyei Kiss Gáza Általános Iskola, a siklósi Szent Imre Katolikus Általános Iskola és a vajszlói Kodolányi János Általános Iskola vezetőivel ill. pedagógusaival készültek.

⁴⁴ Pl. Mecseki Erdészeti Zrt., Agrokémia Sellye, O és R Építőipari Kft., Dráva Agro Zrt., stb.

tik a független, önfenntartásra képes, önmagáért és másokért is felelős, értékteremtő állampolgár képét.

Az interjúk során először a vállalkozás (bolt, kocsmá), gazdaság bemutatását kértük alanyainktól, illetve arról kérdeztük őket, hogyan kerültek erre a pályára, milyen korábbi tevékenységet váltottak fel jelenlegi munkájukra. Vannak-e hagyományai a vállalkozásnak, gazdálkodásnak családjában? Képes-e megélni ebből? Végez-e más, kereset-kiegészítő tevékenységet? Vannak- alkalmazottai, számíthat-e családtagjaira a munkavégzésben? Ezt követően sikereikről, elért eredményeikről és kudarcaikról, problémáikról kérdeztük az interjúalanyokat. A gazdálkodóktól a termékek értékesítésének nehézségeiről, a vállalkozóktól a vevőkör sajátosságairól tudakozódtunk. Fontos volt, hogy lássuk, mit gondolnak saját helyzetükről, lehetőségeikről, milyen tervekkel állnak a jövő előtt. Rákérdeztünk településen belüli gazdasági kapcsolataikra, a hasonló területen tevékenykedők közötti együttműködésre, a helyi hatalomhoz való viszonyukra, illetve arra is, hogyan értékelik saját szerepüket a lokális társadalomban. A vállalkozókkal, gazdálkodókkal 2011-2012-ben rögzítettünk 12 interjút.

1.1.5. Egyházi munkatársak

A szerző ormánsági kistelepülések helyi társadalmaival kapcsolatos vizsgálatait a dél-baranyai falvakban megvalósuló egyházi szociális szerepvállalás jelentőségének felismerése indította el. A Pécsi Hittudományi Főiskolán 2006-ban tartott „A magyarországi cigányság szociológiája” c. kurzus hallgatói számára alkalmas terepgyakorlati helynek bizonyult az Ormánság keleti peremvidékén fekvő, a Siklói kistérséghez tartozó, az ország első 100%-osan cigányok által lakott települése Alsószentmárton, ahol már bő két évtizede végezte munkáját a később a pécsi Egyházmegye cigánypasztorációért felelős referensévé kinevezett, 1980-ban pappá szentelt Lankó József. A vele és munkatársaival való beszélgetés után készültek el az első interjúk a településen és környékén (Old, Siklósnagyfalu) működő Szent Márton Caritas Alapítvány munkatársaival és a formálódó tanoda-program⁴⁵ résztvevőivel, valamint a térségben tevékenykedő katolikus hitoktatókkal. Az így szerzett információt egészítették ki a következő évben a Tan Kapuja Buddhista Egyház által fenntartott Kis Tigris Gimnázium

⁴⁵ A tanoda program – a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapján közzétett ajánlás szerint – „...azzal a céllal jött létre, hogy segítse azokat a tanulókat, akik számára önmagában sem a család, sem az iskola nem tud megfelelő feltételeket biztosítani a sikeres iskolai előrehaladáshoz, a továbbtanuláshoz.” Ugyanott: „A tanoda, mint az inkluzív nevelés szemlélete mentén kialakított és alkalmazott extrakurrikuláris pedagógiai tevékenységek rendszere hozzájárul ahhoz, hogy az alap- és középfokú köznevelési intézményekben tanuló, különböző társadalmi helyzetű, kulturális hovatartozású és egyéni adottságú tanulók tanulmányaikban sikeresen haladjanak előre az iskolában és ezen keresztül megvalósuljon társadalmi mobilitásuk.” http://www.nfu.hu/download/40591/Tanoda_program_sztenderd.doc

és Szakiskola⁴⁶ két munkatársával készített interjúk anyaga, valamint három, a dél-baryai térségben (Drávaiványi, Kovácshida, Vajszló) gyülekezetet vezető református lelkésszel és az ormánsági református cigánymisszió vezetőjével rögzített beszélgetés.

2010-ben újabb interjúkkal egészítettük ki az egyházak ormánsági tevékenységével kapcsolatos anyagot: a Helyi egyházközség c. tárgy keretei között négy települést látogattunk meg a Pécsi Hittudományi Főiskola hallgatóival. Részletes beszélgetést rögzítettünk három plébánossal (Sellye, Szabadszentkirály, Vajszló) és két plébániaigazgatóval (Kémes, Siklósnagyfalu). Interjúk készültek további két református lelkésszel (Kovács-hida, Sellye), egy katolikus hitoktatóval és a kórósi tanoda egyik munkatársával is.

Az egyházak, vallási szervezetek ormánsági képviselőivel készített interjúk kérdései elsősorban arra irányultak, hogy a különböző felekezetekhez (elsősorban a katolikus és református egyházakhoz) kötődő lelkészek, munkatársak milyen – a hitéleti tevékenységet kiegészítő – munkát végeznek a helyi közösségek érdekében. Felismerik-e sajátosságos helyzetüket egy nagyobb intézményrendszer képviselőiként egy leszakadó térségben, illetve képesek-e mozgósítani egyházuk erőforrásait a környezetükben élő rászoruló egyének és családok érdekében? A szociális szerepvállalás területei mellett kiemelten fontos, hogy az alaptevékenységként végzett hitéleti aktivitás milyen szinten képes közösségi funkciókat betölteni (a plébániákhoz, egyházközségekhez tartozó hitéleti és egyéb csoportok, egyházközségi képviselőtestület, presbitérium) stb. Az egyházi, vallási ünnepi alkalmak mennyiben funkcionálnak a lokális társadalom ünnepeiként? Rákérdeztünk az elaprózódott településállomány okozta kapcsolattartási nehézségekre, a munkaszervezéssel kapcsolatos problémákra és konfliktusokra. Az interjúvázlatban helyet kaptak az alanyok kapcsolatrendszerére vonatkozó kérdések is: viszonyuk a helyi önkormányzattal, más egyházak reprezentánsaival, civil szervezetekkel stb. A beszélgetés végén arról érdeklődtünk a különböző felekezetek képviselőitől, hogyan látják térségük, az Ormánság jövőjét és lehetőségeit. A 12 interjú - jelentős időbeli különbségekkel – 2006 és 2013 között készült.

1.1.6. Kérdőíves vizsgálat – Kémes, 2012.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológia Tanszéke és a Pécsi Hittudományi Főiskola közös szervezésében megvalósult falukutató táborra 2012 nyarán került sor az ormánsági Kémesen. A település összes háztartásának felkeresésével adatbázist alakítottunk ki (a válaszadási hajlandóság meghaladta a 60%-ot)⁴⁷. A komplex háztartási kérdőív – a lakók demográfiai jellemzőinek felmérése mellett - első-

⁴⁶ A 2004-ben alapított intézmény központja szintén Alsószentmártonban található (korábban Gilvánfán, jelenleg Kákicson tartanak fenn kihelyezett képzést).

⁴⁷ A falukutató tábor résztvevői 92 háztartásban töltötték ki háztartási kérdőívet.

sorban településhez való viszonyt, az életkörülményekkel való elégedettséget, a lakásmódot, a vallásosságot és az anyagi helyzetet vizsgálta.⁴⁸ A kérdőívek alapján kerültek kiválasztásra azok a személyek, akikkel diktafonra rögzített interjú is készült. A kémesi vizsgálat elősegítette, hogy a korábbi, a helyi kulcsszereplőket és tevékenységüket tematikusan vizsgáló kutatások mellett, a falvak életét meghatározó aktorokat most egymással való interakcióikban és mindennapi aktivitásuk összetett rendszerében láthassuk, közelebb kerülve a helyi társadalmakat jellemző komplex kapcsolatok realitásához.

2. Az interjúk kutatás eredményei

Az Ormánság problémáinak megoldásához a térség megmaradt erőforrásai (természeti, gazdasági, humán) elégtelenek; külső beavatkozásra van szükség. A külső bázison (állami, uniós forrásból) alapuló fejlesztések – a korábban ismertetett szempontok szerint – csak abban az esetben válhatnak hatékonyá, ha azokat helyi társadalom magáénak érzi, és a projektek megvalósításában aktívan közreműködik. A lakossági együttműködések a helyi társadalom összefogásán, a településen élők bizonyos csoportjainak konszenzusán alapulnak. A konszenzus megteremtése, a helyi közösségfejlesztés, komoly munkát igényel a heterogén népességű kistelepüléseken. A továbbiakban az ormánsági lokális társadalmak helyzetét mutatjuk be a helyi integráció szempontjából fontos szereplők nézőpontjainak elemzésén keresztül a térségben készített interjúk tükrében.

Az önkormányzatok, civil szervezetek, helyi intézmények és vállalkozások, valamint az egyházi szereplők nem azonosíthatóak az ormánsági falvak helyi erőforrásaival és nem is jelentik a lokális integráció kizárólagos bázisát. Azonban – az adekvát szakirodalom és térségben készített interjúk tanulságai alapján – fontos szerepet játszanak abban, hogy milyen mértékben képes egy települési közösség az innovációra; illetve, hogy a felmerülő problémákra adott válaszként milyen adaptációs és túlélési stratégiák fogalmazódnak meg az adott településen.

2.1. Ormánsági falvak – a polgármesterekkel készített interjúk alapján

2.1.1. A polgármesterek képe saját településükről

A polgármesterek egy része településük bemutatása során közvetlenül a szegénységet és a szociális problémákat emelte ki. Arról beszéltek, hogy milyen arányban vannak munkanélküliek a faluban, milyen megélhetési nehézségekkel kell szembesülniük az

⁴⁸ A 2. sz. melléklet a kérdőív jelen kötethez kapcsolódó, első részét tartalmazza.

itt élőknek. A szociális ellátás nehézségeiről, a roma népesség jelenlétéről, a feladatok ellátásának problémáiról és a finanszírozás ellehetetlenüléséről beszélnek. *„Tulajdonképpen az ellehetetlenülés, az elszegényedés határán élünk.”* „Munkahely nincs sajnos. Még aki akarna dolgozni, annak sincs.” „...elég nagy anyagi gondokkal küszködünk. Mi már nem tudunk a lakosság terhére adókat kivetni.” „A folyószámlahitelünk maximálisan ki van használva, úgyhogy napról-napra élünk.” „Amit megkapunk, annak háromnegyed részét rögtön ki is fizetjük segélyre.” „A 18-30 év közöttiek, azokból egy van még, aki iskolába jár, egy dolgozik, egy külföldön van, a többi meg csak lébecol a faluban.” „Én most lettem polgármester, de ezen a településen 37 éve szegényednek az emberek.” Mások a gyengeségek mellett büszkeségeiket is megemlítik: elsősorban a helyi és környékbeli munkahelyeken dolgozókat, az esetleges új házépítéseket, felújításokat, nyertes pályázatokat, illetve a gyermekek és fiatalok számát. Gyakran hangsúlyozzák, hogy más környékbeli településekhez viszonyítva itt nem olyan rossz az élet.

„Közvetlenül a településen két olyan munkaadó működik, amelyik állattartással foglalkozó telepet tart fenn.” „Azt nem is mondtam, hogy falubuszt pályáztunk, és megnyertük!” „Ami viszont öröndetes, hogy nagyon sok gyerekünk van, nagyon sok a fiatal.” „Ez elég biztonságos falu, itt nem jellemző a lopás.” „Mink a jobb faluk közé tartozunk, jelen pillanatban semmiféle adóssága nincs a településnek.”

A polgármesterek másik része – egy települési honlapnak megfelelően – a történelmi múlt felidézésével kezdi a beszélgetést, beszámolva az épített és a természeti környezet kincseiről (templomok, Dráva-ártér).

„Ez a templom, ami van, ez híres. Aztán azon kívül más nincsen.” „Szép kis falu, gyönyörű templom van, halastavak vannak.”

Az interjúalanyok többsége pozitív érzelmi töltettel fogalmazza meg mondandóját. Megjelenik a falu sorsának jobbítása iránti elkötelezettség, illetve alkalmanként a tehetetlenségből fakadó sajnálkozás. *„Itt vannak a földjeim, itt születtem, itt éltem világ életemben. Szüleim is, nagyszüleim is.”*

Az újonnan hivatalba lépő polgármesterek esetében előfordul a korábban a tisztséget betöltők felé megfogalmazott kritika: *„Ez a falu tiszta szemét volt, de most meg lehet nézni, hogy néz ki...”*

A több ciklusban is a település élén álló vezető a maga munkáját is minősíti a választások előtt: *„Sok munkám volt a faluba a nyolc év alatt!”* „Állami normatívára szorulunk, mint itt minden más település, tehát itt vállalkozások nincsenek, de azért a fejlődés itt nem állt meg, igen komoly eredményeket értünk el az elmúlt 20 évben. Mondhatnám, hogy ... történetének legnagyobb fejlődése volt az elmúlt 20 év. Egészséges ivóvíz lett bevezetve, a villanyhálózat, a telefon, az utak, a temető felújítása, a gáz bevezetése, a bekötő utak. Sőt, most már azzal is büszkélkedhetünk, hogy a szennyvíz is be van vezetve.”

2.1.2. A helyi társadalom jellemzői: a lokális kohézió hiánya

A makrogazdasági tényezők, valamint a leszakadó térségekre jellemző változások és folyamatok hatására aktivizálódó migrációs trendek nem biztosítanak megfelelő keretet a bizalom és társadalmi tőke alapjául szolgáló tartós együttélés kibontakozásához (vö. Füzér K – Gerő M. – Sik E. – Zongor G. 2006). Gyakran hiányoznak azok a motivált központi személyek, akik körül cselekvőképes, aktív közösség formálódhatna. A polgármesterek helyi közösséggel kapcsolatos válaszaiból meggyengült, a jövő tervezésére és tudatos megvalósítására képtelen falusi társadalmak képe rajzolódik ki.

Több polgármester számol be a gyengülő szolidaritásról, az összetartás, kölcsönös segítségnyújtás hiányáról. A társadalmi dezintegráció háttérben meghúzódó válsós, vagy vélt okok sokrétűek, a települések vezetőinek véleménye szerint elsősorban a romló anyagi helyzettel hozhatók összefüggésbe: *„Mindenki el van foglalva a saját bajával...”; „Magukba fordulóak az emberek. Megélhetési gondjaik vannak.” „Az a korosztály, akik összefogtak, már kiöregszenek...”; „Inkább bezárkóznak az udvaron belül a családok most. Mindenki félti a saját kis meglévő dolgait.” „Régebben nagyobb volt az összetartás. Akkor még nem volt TV, Internet; összajártak, beszélgettek. Közvetlenebb volt egymással mindenki.”*

Elismerik, hogy a közösségi tereknek továbbra is fontos információs funkciói vannak a településeken: *„Ha valamit meg akar tudni az ember, el kell menni a kocsmába. Bármi történik, ott tudnak róla. Ha valakinek van eladó malaca, vagy munka van, ott lehet megtudni. „*

A kölcsönös közösségi támogatás diszfunkcionalitása gyakran rosszindulattal, bizalmatlansággal párosul: *„Nagyon elterjedt az irigység, hogy neki honnan, meg miért van, és őneki meg miért nem...”* Mások a materialista értékek dominanciájára hívják fel a figyelmet: *„Csak olyanban fognának össze, amiből jövedelmet látnának...”* Másutt: *„... elég jól széthúz a falu annak ellenére, hogy szinte egyforma a szegénység.”* Jól öszszegzi a fentieket az egyik kelet-ormánsági kistelepülés polgármestere, aki a mezőgazdasági tevékenységek visszaszorulásában látja az együttműködés alapjainak hiányát: *”A régi öregek elmentek, meghaltak. Megszűnt a munka is, nincs állat, nincs növény, nincs semmi, nem kell egymáson segíteni sem. De ha kellene is, mindent pénzért most már.”*

Egy zártabb, előregedő település polgármestere szerint viszont: *„Ez egy régi faluközösség. A falu nagy részét rokoni szálak fűzik egymáshoz. A régi egymásrautaltság fakult kicsit, de az emberek még mindig segítenek egymásnak.”* Másutt: *„Mindig is összetartó volt a település, és jelen pillanatban is ez a helyzet. Én egy összetartó közösségnek tartom az itt élőket.”* Ez a pozitív értékelés kisebb arányban jelenik meg a megkérdezettek véleményeiben.

A személyes, szomszédi konfliktusok legfontosabb okának a szegénységet, a passzivitást és az elkeseredettséget tartják a települések első emberei: „*A múltkor is az egyik munkanélküli nekiment a másiknak, hogy miért ő lett fölveve közmunkára.*”; „... *ha mindenki rendesen keresne, és tisztességesen meg tudna élni, akkor az ilyenekkel nem foglalkoznának, hogy átlóg az ág a kerítésen, meg ilyesmi...*”

A pesszimizmus és a kiszolgáltatottság érzése valós gyökerekből táplálkozik: az itt élők számtalanszor tapasztalhatták meg, hogy önerőből keveset javíthatnak sorukon, s az életüket meghatározó feltételekről magasabb szinten születnek – őket jellemzően hátrányosan érintő – döntések (Bognár L. – Csizmady A. 2005).

A paternalista gyakorlat és az inaktivitás együtt eredményezi a motivátlanságot, a közösségi feladatvállalás hiányát. „*Csak mindent várnak. Elvárnak az önkormányzattól mindent, de tenni nem igazán akarnak érte.*”

Több polgármester panaszkodik a rendezvények, települési programok szervezésének nehézségeiről a bevonható emberek hiánya miatt (Ragadics T. – Varga I. – Füzési Zs. 2007). Rendszerint a programok látogatottsága is alacsony. A legtöbb települési vezető támaszkodhat néhány elkötelezettebb kulcsemberre (képviselőtestületi tagok, esetleg aktívabb közmunkások): „*Van egy szűk kis csapat ... ők megcsinálják a maguk dolgát; meg van, aki a másakra vár, meg másra mutogat, hogyha a szomszéd nem söpri el a járdáját, akkor én sem.*”

A településeken belüli bűnözést (főként kisebb-nagyobb lopások) a polgármesterek fontos, a lakosságot megosztó problémaként érzékelik. Az elkövetőket többnyire ismerik: falvanként jellemzően egy-két családot gyanúsítanak, de gyakran tulajdonítják a lopásokat más, közeli településről érkező tolvajoknak. „*Én, mióta polgármester vagyok, éjjeliőröket alkalmazok közcélú munkásként.*”

Az ormánsági kistelepülések társadalmában fontos konfliktusforrást jelent a hátrányos helyzetű családok nagyfokú instabilitása. A „szegénység kultúrája” (Lewis, O. 1988) e megnyilvánulásának hátterében a tartós inaktivitás áll, illetve az a tény, hogy férfiak állandó munkahely és rendszeres jövedelem hiányában képtelenek ellátni tradicionális szerepeiket. A dél-baranyai kistelepülések lecsúszott rétegei körében gyakori (a férfiak részéről) a család elhagyása, új család alapítása (további konfliktusok esetén visszatérés a korábbi háztartásba, esetleg időszakos tartózkodás egyik, majd a másik háztartásban). Ez a jelenség nem csak a szülők, de a gyermekek körében is ellentétek forrását képezi.

A kisebb településeken a közösségképződést megalapozó fontos tényező az elsődleges kapcsolatok gyakorisága: az emberek személyesen ismerik egymást. A fenti jellemzők és tendenciák fényében azonban a konfliktusokkal terhelt személyes kapcsolatok a közösségi jellegű társas formációk kialakulásának ellenében fejtik ki hatásaikat. Nagyon kevés példát találunk a település érdekében az ellentéteken felülemelkedni tudó kulcsszereplők kooperációjára.

Az erodált társadalm szerkezet és a szociális problémák komoly gátját képezik a lokális konszenzus kialakulásának. Ez a társadalmi bázis – kiegészülve az adott települést jellemző gazdasági, közlekedés-földrajzi és egyéb tényezőkkel – változatos alkalmazkodási formákat és feladat-megoldási stratégiákat követel meg a helyi hatalom részéről.

2.1.3. Hagyományok, kultúra

A polgármesterek jelentős része őshonos ormánsági családokból származik, s értékvesztésként tapasztalják meg a hagyományos népesség arányának visszaszorulását. „... én itt lakom gyerekkorom óta, de a régi őshonos öregek nagy része kihalt már.” „Egy vagy két ilyen őshonos család van, de inkább új betelepülők vannak.”

A hagyományos ormánsági népesség elvándorlásával, az idősek halálával eltűnik a térségre jellemző tradicionális kultúra a falvakból. Ezt a polgármesterek is látják, figyelmük fókuszában azonban az örökség megőrzésénél jóval erőteljesebben jelenik meg az önkormányzat anyagi problémáinak megoldása és a lakosság szociális gondjainak orvoslása. A szegénység miatti beszűkülés a gyökerek elvesztésével is járhat. „A hagyományok sajnos kihaltak, nem is nagyon tudok róla. Régen volt kosárfonás, de sajnos kihalt az a család is. Igaz, hogy vannak romák a községben, de semmilyen hagyományt nem őriznek. Sem a magyarok.” Egy Vajszló közeli kis falu polgármestere szerint: „A régi dolgok megszűntek, mert hát ugye ez is református falu volt, de most már kevés a református.”

Néhány helyen a gazdag múlt elemei helyett a rezidens települési népességre jellemző tradíciók őrzése kerül előtérbe: „Hát, hagyományok, azok nincsenek; azt tudom mondani, hogy most egy kis roma táncsoport alakult gyerekekből, és ezek eljárnak rendezvényekre, és falunapokon, romanapokon mindenütt a környéken szerepelni szoktak.”

A racionálisan gondolkodó vezetők a hagyományörzés gyengeségei mögött elsősorban az anyagi háttér hiányát látják: „Jó lenne, ha falumúzeumot tudnánk kialakítani, de ahhoz is pénz kellene. Van még egy-két olyan tárgy, ami még a faluhoz kötődik, régi teknők, rokka, amit most még el tudnánk helyezni egy falumúzeumban.”

A horvát tradíciókkal rendelkező településeken erősebb a hagyományokhoz való kötődés. Drávasztárán ezt egy háziipari szövetkezet is segítette: „A háziipari szövetkezetnek szóttek, nagyon sokan. Legalább húsz asszony bedolgozott. Gyönyörű szöttéseket csináltak. Az megszűnt (az 1990-es évek végén), azt nagyon sajnáljuk.”

2.1.4. Közösségi élet, programok, falunapok

A kulturális rendezvények, közösségi programok alacsony száma, illetve hiánya általánosan jellemző probléma. A települések vezetői ennek okát egyrészt az anyagi

források hiányában, másrészt a lakosság érdektelenségében látják. *„A szüreti bálók, különböző rendezvények, disznóvágáskor nyársdugás vagy regölés, vagy ilyen, az még az én gyermekkoromnak az emléke szinte. Egy olyan rendezvény volt, ami a falut kicsit összekovácsolta, az még 4-5 évvel ezelőtt egy falunap jellegű rendezvény, de az is megszűnt, nincs pénz. De igény se nagyon van rá.”*

Néhány interjúalany a programok elmaradását a közösségi aktivitás teljes hiányával, a rövidtávú anyagi gondolkodással (az emberek inkább a készpénzben szeretnék megkapni a falunap rendezésének költségeit) magyarázza. *„Csináltunk falunapot, arra se jött el senki, úgyhogy mindent ki kellett dobni, a kuttyák ették meg.”* Az irigység és bizalmatlanság légköre is megjelenik a közösségi alkalmakon, gyengítve a polgármester, ill. más szervezők motivációit: *„Én csináltam, amikor polgármester lettem minden évben karácsonyt. A vége már az lett, hogy ki ivott, mit ivott, ki hány szem süteményt vitt el, és aztán már nem is nagyon jöttek el. Akkor azt mondtam, hogy na most itt akkor vége.”*

A legtöbb település vezetői látják az ünnepek fontosságát, és támogatják a rendezvények szervezésére irányuló munkát. A kisebb falvakban, ahol nem működik óvoda, vagy iskola, az ünnepek megszervezése közvetlenül is az önkormányzathoz kapcsolódik: *„A falugondnok csinálja általában az anyák napját, a gyereknapot meg a karácsonyi ünnepélyeket, és amellett segít még a képviselők közül, ha valamelyiket megkéri segíteni.”* *„A legnagyobb program a falunap, de tartunk nőnapot, gyereknapot, nyugdíjas napot, szoktunk egy bált becsúsztatni, egy ilyen batus-bált. Ezeket mind az önkormányzat szervezi.”*

Speciális közösségi programokra is akad példa az Ormánságban. Ilyen pl. a magyarmecskői állampolgár-avatás, amire augusztus 20-án kerül sor az előző évben született gyermekek családjainak részvételével. Az édesanyák virágcsokrot kapnak, az új állampolgárok pedig a település címerével ellátott emléklakettet néhány ezer forinttal. *„Nincs kivétel, tehát a cigánygyerek ugyanúgy ott van a magyar gyerekekkel a református templomban.”*

2.1.5. A fiatalok helyzete, a következő generáció helyben maradása

A polgármesterekkel készített interjúk tanúságai alapján a települések vezetői kiemelt prioritásként kezelik a fiatalok és a gyermekes családok támogatását. Erre a célra a forráshiányos, nehéz körülmények között működő önkormányzatok is áldoznak. *„A továbbtanulókat az önkormányzat segíti egy kis havi ösztöndíjjal. Saját költségvetésünkből havi 5000 Ft.”* *„... a falunapra már nem futotta, mert el kellett döntenem, hogy beiskolázási segélyt adunk, vagy falunapot tartunk.”*

Az oktatási intézmények nélkül maradt településekről a falubuszok szállítják az óvodásokat és iskolásokat. A beiskolázási támogatás mellett az étkezésben is segít

az önkormányzatok jelentős része. Néhány esetben a távolabb tanuló (középfiskolás) fiatalok bérlettámogatást is kapnak.

A polgármesterek egy része tisztában vele: a diákok sikeres továbbtanulása a fiatalok elvándorlását fokozza. A magasabb képzettség a település elhagyását segíti elő. Ugyanakkor a helyi lehetőségek hiánya miatt meggyőződésük, hogy a tanulók érdekét az szolgálja, ha képesek lesznek más, jobb gazdasági helyzetben lévő térségekben megállni a helyüket, önállóan alakítani az életüket. *„Nem nagy pénz, de ez is nagy segítség kitörni a falunak az életéből. Ne ragadjanak csak itt le, nahát, sajnos magam ellen beszélnek, de nem sok jövő van itt nálunk.”*

Ezt a meggyőződést a településeken élő fiatalok sorsának kilátástalanságával kapcsolatos tapasztalatok is megalapozzák: *„Valahogy itt az a jellemző, hogy befejezik az iskolát (általános iskola), aztán nem mennek tovább. Munkanélküliként kezdik az életüket.”*

A támogatás ösztönzőként, tanulási motivációként való felhasználása is előfordul: *„... a jó tanulókat támogattuk négyes átlag fölött, de a tavalyi esztendőben ezt már nem tudtuk kifizetni. Ha most lesz pénzünk, megint fogjuk támogatni.”*

Egyes polgármesterek – gondoskodó, paternalista mentalitással – a fiatalok megnyerését, megtartását infrastrukturális beruházások megvalósításán keresztül próbálják megoldani. *„Amikor én polgármester lettem, mindjárt vettem a fiataloknak pingpongasztalt a kultúrházba. Megunták, abbamaradt. Föl van állítva, de nagyon ritkán játszanak rajta.”* *„Csináltattam nekik focipályát itt az önkormányzat területén.”* *„Konditermet alakítottunk ki a fiatalok számára, egy-kettő használja. Elejibe az is ilyen fölkapott dolog volt, de minden elég hamar unalmassá válik a fiataloknak, hogy mi az oka, fogalmam sincs.”*

Az ifjúsági közösségek problémái között említi az egyik aprófalú polgármestere a széthúzást és a megfelelő szervező hiányát. *„A fiatalok itt klikkeket alkotnak. Hiányzik közülük a vezéregyéniség. De most talán lesz egy fiatalember, aki Pécsre jár iskolába, és talán ő alkalmas lesz, hogy összefogja a fiatalokat. Már beszéltem is vele.”*

A fiatalok számára biztosított kikapcsolódási lehetőségként a legtöbb polgármester a helyi könyvtárban, művelődési házban, vagy faluházban létesített E-pontra hívja fel a figyelmet. Az ingyenes internetelés jellemzően népszerű szolgáltatás a fiatalok körében. Esélyt biztosít a szegényebb családok gyermekei számára is a világhálón való aktív jelenléthez. Az E-pontok nyitva tartása nem minden esetben alkalmazkodik a felhasználók igényeihez, működésük mégis kiemelten fontos a nehéz helyzetben lévő kistelepüléseken.

2.1.6. Külső kapcsolatok, testvértelepülések

A szomszédos településekkel a legtöbb polgármester jónak ítéli a kapcsolatot. A kis lélekszámú falvak intézményfenntartó társulásai szükségessé is teszik az együttmű-

ködést. Konfliktusként jelentkezhet, ha valamelyik település forráshiányra hivatkozva nem fizeti meg a rá jutó szükséges összeget. A legszorosabb együttműködés a közös körjegyzőséghez tartozó települések között bontakozott ki az elmúlt időszakban, célszerűnek bizonyult a közszolgáltatások egy részének együttműködés keretei között való ellátása. A jelenlegi közös önkormányzati hivatalok a körjegyzőségeknél nagyobb egységeket generálnak. A közös pályázatok is összefogást teremthetnek, jellemzően a közel fekvő kistelepülések egymást jól ismerő vezetői (fontos a bizalmi tőke) működnek együtt a pályázati rendszerben elérhető lehetőségek megszerzése érdekében. *„XY-nal nagyon szoros az együttműködésünk. A szociális földprogramokat és a pályázatok nagy részét együtt csináljuk.”* A vezetők közötti kapcsolatok megnyilvánulnak abban is, hogy aktívan látogatják az egyes települések által szervezett falunapokat. A falak legitim vezetői közötti személyes viszonyok kiemelten fontosak a térség fejlődése szempontjából: *„Nekem különösen jó a viszonyom az összes polgármesterrel. Nincs is ez másképp, mert itt egymást kell segíteni: pályázatokban, nagyon sok mindenben.”*

Előfordul, hogy a választások miatt új, eltérő értékrenddel rendelkező vezető kerül a szomszédos településeken polgármesteri pozícióba: *„Azelőtt, amíg nem volt X-en polgármesterváltás, addig nagyon jó volt a viszony.”* *„A legjobb viszonyban a XY kolleginával voltam, ez azért is adódott, mert az intézményekről egyformán gondolkodtunk, sok mindenben segített, de sajnos ott is váltás történt. Én próbálok minden kollégához alkalmazkodni.”*

A két horvát kötődésű település, Drávaiványi és Drávasztára közösen tart fenn egy balatoni nyaralót, ahol családokat üdültetnek a költségek és a határidők egyeztetésével.

Az ormánsági kistelepülések komoly problémája a földrajzi, társadalmi zártság. A testvér-települési viszonyok kialakítása a falvak külső kapcsolatainak igen gyakori formája Magyarországon. 2002-ben már a települési több mint harmada rendelkezett legalább egy testvértelepüléssel (Giczi – Sík 2004: 34-54). Különösen gyakori együttműködési forma a határmenti települések esetében. Az ormánsági falvak szempontjából kiemelt jelentősége lehetne annak nyitottságot erősítő, inspiráló légkörnek, amely ezeket a viszonyokat jellemzi. A saját másság megtapasztalása révén erősödik a tolerancia és a kultúra egyediségének értékelése. A kapcsolatfelvétel célja jellemzően kultúra- és hagyományápolás, illetve a fiatalok közötti csereprogramok szervezése, de alkalmanként gazdasági együttműködésre is sor kerül.

A kérdésünkre („Rendelkezik-e a falu testvértelepüléssel?”) a legtöbb esetben egyszerű, indoklás nélküli „nem” a válasz. A települési vezetők tevékenységébe ritkán fér bele ilyen jellegű feladatvállalás. Abban az esetben találkozunk élő viszonyrendszerrel, ha valamilyen kulturális egyesület, szervezet, vagy aktív személy felvállalja a kapcsolat ápolását. Más esetben előfordul (pl. Adorjás esetében), hogy a szomszéd faluba érkezők elszállásolásába segítenek be a település lakói, ezáltal maguk is részeseivé válnak a csereprogramnak. A működő, kölcsönös kapcsolatot egy idő után –

nem szükségszerűen – szentesítik a települések vezetői is. Egyébként inkább az alábbi válaszok jellemzőek: „Szó volt róla, de elmaradt.” Másutt: „Eddig még nem merült fel igényként, úgyhogy nincs.” „Hát egyszer régen X felvette velünk a kapcsolatot, de valamilyen oknál fogva megszűnt ez a kapcsolat.” Egy másik polgármester: „Hallani hallottam róla, de nem tudom. A jegyzőnk most próbálkozik, hogy szervezzünk egy erdélyi településsel, mivel neki kint élnek rokonai is.” Egy kisebb faluban: „Nincsen ilyen, erről nem is tudtam...” Az Ormánság egyik centrális fekvésű településének polgármestere komoly lehetőséget lát a kapcsolatfelvételen: „Nincs, de tervezzük. Egy svájcit szeretnénk, ha van rá lehetőség. Komolyan mondom, benne is volt a programban, hogy egy svájcit, ahonnan majd várunk egy kis anyagi támogatást, templomfelújítást, vagy ilyesmit.”

A vizsgált ormánsági települések közül egyedül a központi szerepkörrel bíró Vajszló (Moslavina) és Sellye (Grubišno Polje), illetve a horvát gyökerekkel rendelkező Drávasztára (Sopje), esetében találunk horvátországi testvértelepülést, a kisebb falvak jellemzően nem rendelkeznek ilyen kapcsolattal. A horvát nyelvtudás és a közös tradicionális kultúra értéként kezelése segíti a kapcsolatteremtést. Drávaszerdahely testvértelepülése a magyarok lakta Újbezdán.

2.1.7. Az önkormányzatok stratégiái és polgármester-modellek az Ormánságban

Az alábbi szerepfelfogások és feladat-megoldási típusok nem határolhatóak el élesen egymástól, a kistelepülési polgármesterekkel készített interjúkban megnyilvánuló (többnyire a személyes kvalitásból adódó) preferenciák alapján azonban elkülöníthetővé válnak a döntéseket befolyásoló fontosabb szempontok és motivációk.

1. A forráshiányos kistelepülési önkormányzatok vezetése számára logikusan és kényszerűen kínáló stratégia a megszorítás, a kiadások visszafogása. A „racionálizáló” polgármester-típus módszeresen keresi az olcsóbb, gazdaságosabb megoldásokat: „... minden apróságra odafigyelünk, amivel meg lehet egy kis pénzt takarítani.”; „... figyelem, hogy tényleg akkor legyen fűtve, amikor ott vannak...”; „...itt három-négy ember dolgozott, de most mindezt az egészet egy ember csinálja.” A hátrányos helyzetű falvak esetében a megszorítások jellemző formája az intézmény-bezárás. A vizsgált településeken ez a stratégia – jellemzően – már korábban alkalmazásra került, s a különböző szolgáltatásokat együttműködve, központosított formában valósítják meg az önkormányzatok.

2. A társadalom passzivitása és a szociális problémák termelik ki a „paternalista-gondoskodó” vezető típusát. Ez a szerep a legelterjedtebb az interjúalanyok körében, így amikor a munkájukkal kapcsolatos eredményekről kérdeztük a helyi határoló képviselőit, a leggyakrabban az éves szinten kiosztott támogatások összegét és a foglalkoztatott közmunkások számát említették. A szociális gondoskodásnak számos formája alakult ki a helyi gyakorlatban a szükségletekre adott válaszként: „...igyek-

szünk segíteni a lakosságot pályázatokkal, szociális földprogrammal ...”; „... baromfit, csirkét szoktunk adni”; „... a falubusz mindenkit szállít, orvoshoz, bevásárolni ...” A segélyezés, a szociális juttatások feletti rendelkezés a polgármester számára kiemelt hatalmat és tekintélyt biztosít a leszakadó népesség körében (Tamás P. 2005). Ezért – valamint a válságba került csoportok problémáinak mélysége miatt – az önkormányzatok gyakran erejükön felül is fordítanak költségvetésükből segélyezésre. „Most csak a fele pénzt kaptuk meg, de azért kipótoljuk.”; „... Karácsonyra minden egyes személy 5000 Ft-ot kapott. Ezt mind úgy rakosgatta össze az önkormányzat.”

3. A vezetők másik, „fejlesztés-orientált” típusa a kézzelfogható infrastrukturális beruházások, település-felújítási és falurendezési feladatok ellátásával látja igazolni polgármesteri ciklusának sikerességét: „Elégge el volt hanyagolva a falu, amikor átvettem, most meg lehet nézni!”; „Rengeteg mindent csinált az önkormányzat: újjáépítettük az utat, bekerítettük a temetőt, építettünk egy buszmegállót ...”

4. A fejlesztésekhez szükséges összegeket többnyire pályázatokból fedezik a kistéleplési önkormányzatok. A pályázati források lehetőséget teremtenek arra, hogy a vezetők olyan projekteket is megvalósítsanak, amelyek fedezésére a költségvetésből nem nyílna lehetőség. „... nagyrészt azokból tudunk csak létezni, a pályázati forrásokból.” Ez a tény, és az elhanyagolt, fejlesztésre szoruló területek, és megoldásra váró problémák sokfélesége hívta életre a „pályázat-orientált” polgármester szerepét. „...lessük a honlapot, mikor jelenik meg a pályázat.” A pályázatok megvalósításához szükséges önrész előteremtése óriási terhet jelent az eladósodott települések számára: „A folyószámlahitelünk maximálisan ki van használva, napról napra élünk.”

5. A benyújtott pályázatok sikertelensége, és a saját munka hatékonyságának alacsony foka döbentett rá több polgármestert a hálózatépítés és a hatékony külső kapcsolatok kialakításának szükségességére. A „lobbizó” vezető részt vesz a kistérségi, megyei munkában, s arra törekszik, hogy a település érdekében aktivizálható, pozitív viszonyt ápoljon a magasabb szinten, felelős pozícióban tevékenykedő, befolyásos kulcsemberekkel. „Személyesen nehezen találunk meg a településen. Ha itthon ül az ember, akkor nem jutunk előre. Nagyon sokat kell menni a dolgok után.”; „A múltkor itt volt a TV, meg ... úr (a kormány tagja).”

6. A társadalmi és gazdasági problémák ösztönzik a kreativitást, a helyi szintű újításokat. Az „innovatív” vezető – a kényszer súlya alatt – próbál megoldást találni az önkormányzat és a lakosság (elsősorban anyagi jellegű) problémáira. Néhány falu esetében a szociális földprogram keretében a közmunkások által megtermelt terményeket osztják ki a rászorulóknak között. Egy kistéleplésen a zenész polgármester saját könnyűzenei cd-je terjesztésével próbál segíteni az önkormányzat anyagi helyzetén. A tervek szintjén a borkultúra (Villány közelsége) és a turizmus irányába indulna el több polgármester; a megfelelő infrastruktúra hiánya és a turisztikai attrakciók szét-szórtsága miatt azonban ennek kevés a realitása.

7. A társadalmi konfliktusokkal terhelt ormánsági falvakban a polgármester tekintélyéből adódó kényszerű kötelesség a „békebíró” szerepe. A szociális feszültségek konkrét (tettlegességig is fajuló) ellentét formájában is megjelennek pl. a segélyezés-sel, közhasznú foglalkoztatással kapcsolatos elégedetlenség esetében. *„Persze folyamatosan van konfliktus. Össze lettek hívva, és megmondtam, hogy engem legyenek szívesek keresni, majd én elmagyarázom, ne egymást bántsák.”*

8. A polgármesteri feladatok hiteles és konstruktív ellátása a leszakadó térség falvaiban komoly elhivatottságot feltételez. A 2-300 fős kistelepülések vezetői – helyi értelmiség és bevonható aktív emberek hiányában – gyakran egyedül, a „magányos, önfeláldozó hős” szerepében tevékenykednek. A település szűkös anyagi forrásai miatt legtöbbször mellékállásban végzik munkájukat. *„Nem főállású polgármester vagyok, ezáltal 7-8 millió Ft-ot spórol a település.”* Közülük sem mindenki veszi fel rendszeresen a járandóságát: *„...tavaly a búcsút is én álltam, az én tiszteletdíjam ment rá, idén a nőnap programot is teljes egészében én álltam.”*

9. A „burnout szindrómás” polgármester típusa is megjelenik a vizsgált falvakban. A passzív lakosság támogatásának hiányában, megbízható segítők nélkül a település érdekében folytatott küzdelem gyakran felőrli a helyi vezetők energiáit. *„Mindenkinek, aki egy kicsit akar valamit, az elmegy, mert itt nem lehet semmit sem csinálni.”; „Nincs olyan ember, aki kigondolna valamit. Én hiába gondolok ki bármit, azt nem szívesen veszik át.”* A kudarcok mindennaposak: az önkormányzat eladósodását, az intézménybezárásokat, a munkahelyek további leépülését, a tömegközlekedés és más szolgáltatások visszaszorulását, a deviáns viselkedés trendjeinek erősödését többen személyes kudarcként élik meg; a kiégés valódi veszély az ormánsági falvak első embereinek életében.

Az interjúk alapján – bár tiszta típusok nem körvonalazódnak az alábbi összesítést készíthetjük a vizsgált települések polgármestereiről:

2. sz. táblázat – Polgármester-típusok (saját szerkesztés)

Típus	Település
Racionalizáló	Ipacsfa, Drávacsepely, Páprád,
Paternalista-gondoskodó	Ózdfalu, Bogdása, Cún, Lúzsok, Magyartelek
Fejlesztés-orientált	Felsőszentmárton, Sósvertike, Okorág, Szaporca, Nagycsány, Adorjás, Téseny, Magyarmecske
Pályázat-orientált	Bogádmindszent, Hegyszentmárton, Kémes, Besence
Lobbizó	Zaláta
Innovatív vezető	Drávaszerdahely, Markóc
Békebíró	Drávasztára
Magányos hős	Drávafoke, Gyöngyfa
Burnout-szindrómás, pesszimista	Kákics, Kórós, Marócsa, Sumony, Tengeri, Vejtí

Az interjúkban elsősorban azokat a részeket tekintettük át, amelyekben az adott polgármester a településéről, a tevékenységéről és a jövő várható alakulásáról beszélt. Így a táblázatban rögzített kép sok szempontból a polgármesterek önképét is tükrözi.

Sajátos jellemző, hogy a pesszimista és paternalista-gondoskodó polgármesterek a kisebb, rossz társadalmi-gazdasági helyzetű, a cigányság magas létszámával jellemezhető falvakat vezetik. Ebből a szempontból fontos megemlíteni, hogy a polgármesterek saját településük helyzetének megítélésekor sokkal inkább a szomszédos falvakhoz, kevésbé az ország átlagos állapotához hasonlítják az általuk irányított falut. A mikroközpontok vezetői inkább a pályázat-és fejlesztés-orientált csoportokhoz tartoznak.

2.1.8. Önsorsrontó stratégiák?

A fenti beállítódások és szerepek – a vezetők személyes kvalitásán túl – a helyben indukálódó szükségletek és a realizálható lehetőségek eredményei. Az akut problémák gyors (a hosszú távú tervezést gyakran ellehetetlenítő), kezelést igényelnek, s a negatív folyamatok egymást erősítik. Ilyen körülmények között a fent bemutatott modellek és stratégiák magukban hordozhatják a települések társadalmi-gazdasági helyzetének további romlását. A továbbiakban ilyen nehézségekre hívom fel a figyelmet néhány, a helyi hatalom tevékenységéhez kapcsolódó, következményeiben ellentmondásos gyakorlat bemutatásával.

A racionalizálás és a megszorítások (bár rövidtávon megtakarítást eredményeznek) gyakran járnak az intézmények és munkahelyek leépülésével. Tovább nő a munkanélküliség és a szociális ellátásból élők száma, esik az ellátás és a helyi szolgáltatások színvonala, fokozódik az elvándorlás, és előrehalad a helyi társadalom eróziója.

A „paternalista-gondoskodó” szerep felvállalásával (bár a beavatkozást a szociális problémák indokoltta teszik) tovább gyengül a leszakadó népesség aktivitása és öngondoskodási képessége; a szocializáció során öröklődik a passzivitás és a személyes autonómia hiánya.

A segélyek és a közhasznú munka egyenlőség-elvű leosztása (mindenki részesüljön, minden családból dolgozzon valaki) alacsony szinten tartja a helyi feszültségeket és stabilizálja a polgármester tekintélyét és hatalmát, azonban a célzott, aktivizáló támogatások hiánya megnehezíti a munkaerő-piaci reintegrációt.

A falubusz komoly segítséget jelent a központosított szolgáltatások elérésében az alacsony mobilitási szintű csoportok számára. A járművet több településen használják bevásárló-járatként (a falugondnok havi egy-két alkalommal a nagyobb települések áruházaiiba szállítja a jelentkezőket). A bevásárló-utak és a helyi adót nem fizető mobil árusok komoly jövedelem kiesést jelentenek a versenyhelyzetbe kényszerített helyi kiskereskedők számára. A meglévő szűkös források is kiáramlanak a települé-

sekről. A kisvállalkozások ellehetetlenülése – többek között – a szolgáltatások további leépülésével, az önkormányzati bevételek csökkenésével jár.

A közhasznú foglalkoztatás sok család számára jelent segítséget a megélhetéshez szükséges források előteremtésében. A társadalmi feszültségekkel terhelt, magas bűnözési mutatókkal jellemezhető, gettósodó és hasadt társadalmú településeken a közmunka egyik fontos és kényszerű funkciója – az értékteremtés helyett – az anyagi javak megvédése (vagyonörként, ill. éjjeliörként), és a tulajdon elleni bűncselekmények visszaszorítása.

A legtöbb kistelepülési polgármester felismeri a fiatalok megtartásának kiemelt szerepét a település fennmaradása, fejlődése szempontjából. Amikor az interjú során arról kérdeztük őket, hogy milyen intézkedéseket tesznek ennek érdekében, leggyakrabban a gyerekek, fiatalok oktatásához nyújtott anyagi támogatásokat említették: „*Szeretnénk a beiskolázást minél jobban támogatni.*”; „*Merem remélni, hogy lesz egyre több főiskolásunk ...*” A helyi munkahelyek hiánya és az életlehetőségek beszűkülése miatt azonban tovább folytatódik a kistelepülésekről a fiatal és képzett népesség elvándorlása. A közép- és felsőfokú oktatásban érintett fiatalok támogatásával az önkormányzat gyakorlatilag a település elhagyását könnyíti meg a magasabb képzettséget szerzők számára.

A megfelelő pályázati forrásokból támogatott fejlesztések és felújítások kiemelten fontosak a helyi infrastruktúra fenntartása érdekében. Néhány beruházás esetében azonban a távlati tervezés hiányával találkozhatunk: pl. komoly önrész bevonásával korszerűen felújított, majd néhány éven belül bezárásra ítélt iskolával (pl. Sumony, Zaláta).

A fenti példák nem csak (és nem elsősorban) a szakértelem és a stratégiai tervezés hiányára, de a leszakadó térségekben indukálódó társadalmi-szociális problémák mélységére és a kistelepülési önkormányzatok kiszolgáltatottságára, a helyi vezetés mozgásterének szűkösségére is rámutatnak. A hátrányos helyzetű perifériák falvai önerőből képtelenek arra, hogy kilábaljanak a sorsukat hátrányosan befolyásoló folyamatok összekapcsolódó rendszere által gerjesztett súlyos válságból.

2.1.9. Kisebbségi önkormányzatok

Az Ormánságban a nemzetiségi, etnikai jellegzetességek miatt több településen (pl. Drávafok, Drávasztára, Felsőszentmárton, Sellye, Vajszló) működik horvát kisebbségi önkormányzat, és a falvak nagy részében – néhány kivételtől, elsősorban a horvát falvaktól eltekintve – cigány kisebbségi önkormányzat. A kisebbségi önkormányzatok elsősorban kulturális szervező szerepet töltenek be a vizsgált településeken.

A horvát gyökerekkel rendelkező települések esetében jelentős az átfedés a települési önkormányzat a kisebbségi önkormányzat összetétele között.⁴⁹ Ugyanez mond-

⁴⁹ Vö. www.valasztas.hu

ható el a beások által alapított cigány kisebbségi önkormányzatokról azon falvakban, ahol magas a cigányság aránya. A vegyesen lakott falvakban jellemző trendként érvényesül, hogy a települési önkormányzat tagjainak jelentős része a régi gazdálkodó családok, helyi tekintélyes emberek soraiból kerül ki.

A kisebbségi önkormányzat tevékenységének megítélése vegyes a polgármesterek között. Jellemzően együttműködnek a falunapok és más programok megrendezésében. „A szervezésben részt vesz a kisebbségi önkormányzat is, ők is szoktak cigány előadókat hívni.” Ugyanakkor a települési vezetők negatív véleményeket is megfogalmaznak: „... az a gyakorlat, hogy amit kapnak állami támogatást, azt fölélük egymás közt. Tehát semmi értelme sincs.”

2.1.10. Lokális problémaérzékelés és helyi célok

Fontos kutatói kérdés, hogy az első részben (2.5.) elemzett fejlesztési dokumentumok problémalátása hogyan konvergál a helyi szereplők fejlesztési elképzeléseivel. A kérdés megválaszolásához a polgármesterekkel készített interjúk felhasználásával mutatom be az alanyok által kiemelt legfontosabb problémákat, konfliktusokat és helyi célokat településenként, majd a fenti fejlesztési programok tükrében. A települések szerint kigyűjtött problémákat és fejlesztési célokat az 5. sz. melléklet tartalmazza.

Az önkormányzatok vezetőinek problémalátása sok szempontból megegyezik a fejlesztési programokban megjelenő nehézségekkel: a polgármesterek településértékeléseiben megjelenik a munkanélküliség, a helyi munkahelyek hiánya, a tömegközlekedés gyengesége, valamint a fiatalok és képzettek elvándorlása. Az interjúk ugyanakkor közelebbi képet adnak a falusi önkormányzatok mindennapjairól, a lakosság és a helyi vezetők problémáiról, s leginkább a lokális közösségek állapotáról.

Az önkormányzatok működési költségeinek beszűkülését, a kötelező feladatok ellátásához rendelkezhető források elégtelenségét szinte minden megkérdezett említette. A pénzhiány akadálya a fejlesztéseknek, hiszen a komolyabb pályázatok egyrészt megfelelő önrészhez kötöttek, másrészt pedig gyakori a projektek utófinanszírozása. E miatt a fejlesztésre leginkább rászoruló, rosszabb anyagi helyzetben lévő falvak eleshetnek a nagyobb, valódi változást megalapozó pályázatoktól. Ezt a helyzetet erősíti, hogy azok az önkormányzatok, amelyek területén jelentős a szociális transzferrekből élők száma, nagyobb lakossági igényszinttel találkoznak a segélyezés területén. A szociális támogatások tovább csökkentik a fejlesztésre, illetve pályázati projektekre fordítható összeget.

A helyi szolgáltatások és intézmények hiányát is gyakran említik a polgármesterek. Az interjúk időpontjára (2010-2012) már leépült az ormánsági falvak intézményeinek jelentős része. A még megmaradt iskolák, óvodák, orvosi rendelők stb. megfelelő szintű működtetése is komoly teherként jelentkezik. Az alapellátás biztosítása

kapcsán leggyakrabban az egészséges ivóvíz kérdése kerül elő: sok helyen felújításra szorul a korszerűtlenné vált vízmű.

A helyi társadalom összetételével kapcsolatban vegyes a kép. A migrációs trendek a falvak többségét negatívan érintik. Kivételről csupán a Harkányhoz közel fekvő Ipacsa polgármestere számolt be. A cigány és nem cigány családok közötti ellentét a legtöbb esetben nem ölt konkrét formát, csupán néhány esetben halhatunk erről (pl. Drávacsepely, Markóc). *„Hallottam más településekről, hogy a roma származásúak, és a magyarok között vannak összetűzések. Hát itt azért ilyenek nincsenek.”* (Sósvertike)

A cigányság létszámának növekedéséről hallhatunk az interjúkban (pl. Sumony, Felsőszentmárton). Ez a fejlemény sem általános az Ormánságban. Páprádon pl. tudatos a törekvés a roma letelepedők kiszűrésére, míg Ipacsfán a telekárakkal összefüggésben költöznek be inkább a jobb módú családok. *„Most nem vagyok rá büszke, de nincs egy szál cigány se a faluba.”* (Ipacsa) *„A romákat nem nagyon szívesen engedjük be. Lett volna rá mód, mert kerestek itt néhányan házat, de el szoktam tanácsolni őket, hogy nincs, meg nagyon drága, meg hasonlók, és akkor elmennek.”* (Páprád)

Külföldiek jelenléte néhány település esetében figyelhető meg (pl. Kémes, Marócsa). A beköltözők nem kapcsolódnak szorosan a helyi társadalomhoz.

A polgármesterek – a lakosság megélhetési nehézségeinek említése mellett – kulcsproblémának látják a lakosság motiválatlanságát. A közösségi kezdeményezések és programok látogatottságát ingyenes étkeztetéssel, ajándék- vagy élelmiszercsomaggal erősítik. A programok költségeit inkább közvetlen segélyezésre fordítják (pl. Tengeri, Téseny, Cún).

A passzivitás és érdektelenség a munkavégzésben is megjelenik. Néhányan a saját kert művelésének hiányát (Bogdása, Vejti), mások a közmunka alacsony hatásfokát (Ipacsa, Lúzsok, Tengeri), vagy a megszerzett jövedelem rövid távú felélését (Szaporca, Zaláta) említik problémaként.

A munkanélküli lakosság jelentős része képtelen lenne egy képzettségének megfelelő, főállású munkahely betöltésére. Lopások is rontják a helyiek közérzetét (pl. Drávacsepely, Drávasztára, Magyartelek, Sumony, Zaláta). Többen számolnak be arról, hogy a korábbi generációk elöregedésével eltűnik az összetartás a falvakból (pl. Drávasztára, Zaláta).

A bűnözést elismerik ormánsági problémaként, de a saját falujukat a legtöbben kivételnek tekintik. *„Nálunk ugyan nem jellemző, de a környező községekbe a drogtól a prostitúción keresztül a közbűntényig, gyakorlatilag a garázdaságig minden, ami csak létezik, előfordul. Ennek valahogy gátat kel szabni, és akkor élhető lesz a környezetünk, vagy el kell innen menni, aztán máshol kell élni.”* (Vejti)

A helyi ellentétek néhány településen verekezésben, egymás elleni pereskedésben csúcsosodnak ki (pl. Gyöngyfa, Hegyszentmárton, Kórós, Lúzsok stb.). A polgármesterek negatívan értékelik, hogy a viták tárgya gyakran a segélyezés mértékével van

kapcsolatban: néhányan úgy ítélik meg, hogy más családok náluknál érdemtelenül többet kaptak a szociális juttatásokból. Választások idején felerősödnek a hasonló jellegű „klánok közötti” (Okorág) viták, mivel a támogatást nyújtó polgármesteri szerep kiemelt jelentőséggel bír a falvak életében.

A polgármesterekkel készített interjúkban rögzített fejlesztési célok tehát sok szempontból követik a nagyobb projektek és stratégiák célrendszerét, összességében azonban kisebb léptékűek, s alapvetően a további működés és alapellátás menetének fenntartására irányulnak.

A legtöbb említésben konkrét helyi középületek (önkormányzat, művelődési ház, óvoda iskola stb.), utak, járdák felújítása, közterek, parkok rendezése szerepel. Beruházásként az ivóvízzel kapcsolatos problémák megoldása mellett legtöbbször a csatornázás jelenik meg.⁵⁰ A gáz bevezetése még 3 településen (Felsőszentmárton, Lúzsok, Vejtí) várat magára.

A falubusz tervezett cseréje szintén fontos beruházásként áll az önkormányzatok előtt (két konkrét említés). Ez az eszköz mára nélkülözhetlenné vált a szolgáltatások elérésében a szegénység vagy a fizikai állapot romlása miatt immobil népség számára. Az infrastrukturális beruházások terén érdekes Adorjás szabadtéri színpad építésére vonatkozó terve, illetve a gyűjtőiskolával rendelkező Magyarmecske wifi-falu programja.

A tervezett és az interjúkban említett infrastrukturális beruházások egy része az aktuálisan kiírt pályázatokhoz igazodik. A polgármesterek többször meg is jelölték az a pályázati forrást, amelynek segítségével biztosítani szeretnék az adott fejlesztés anyagi hátterét.

A segélyezés kiemelt feladata a tervekben is nyomatékosan szerepel: a lakosság szükségleteinek függvényében tovább szeretnék folytatni, illetve kiszélesíteni a gyermekes családok, a munkanélküliek és az idősek támogatását. Ez utóbbinak fontos eszköze lehet a közmunka program, melynek keretében segítik az egyedül álló idősek kertjeinek rendezését és háztartásának fenntartását.

A mindennapi élet menetének fenntartásán túl már kevésbé konvergálnak a fejlesztési célok. A legszélesebb körben – 12 településen – turisztikai beruházást terveznek. Ezen belül a horgászat, vadászat fellendítése (Besence, Ipacsfa, Tengeri, Zaláta), szálláshelyek bővítése (Besence, Vejtí), tájház létesítése (Bogdása, Drávasztára) kap szerepet. A turizmus fejlődésében leginkább a siklói statisztikai térség falvai reménykednek – a harkányi és siklói fürdők, valamint a villányi borvidék közelsége miatt.

⁵⁰ A szegényebb falvakban aggodalommal vegyes érzésekkel beszélnek a csatornázási tervekről, félve attól, hogy a nehezen boldoguló családok nem tudják majd fizetni a csatornadíjjal megemelkedő vízdíjat.

Azok a polgármesterek, akik nem (vagy nem csak) a turizmus fejlesztésében látják településük gazdaságának további útját a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelésére (pl. Hegyszentmárton, Kémes, Markóc), vagy halgazdálkodás fejlesztésére (Okorág, Sumony, Tengeri) pályáznának. Ózdfalu és Besence polgármestere a kertgazdálkodást fejlesztené (szociális földprogram), Sósvertike első embere az önkormányzati-közösségi állattartást szorgalmazza. Hegyszentmártonban a biogazdálkodást, Markócon a gyümölcsstermesztést és annak közösségi feldolgozását tűzték ki célul.

Az egyedi ötletek közül említésre méltó a Vejti polgármester határátkelőhely felállítására (lobbi), illetve Zaláta idősek otthonának létesítésére vonatkozó terve.

A települések egymásrautaltsága a tervekben is megjelenik. Néhány polgármester más falu beruházásaitól (pl. sertéstelep, cementgyár) várja a helyi munkanélküliség csökkenését. A sumonyi polgármester által tervezett csomagolóüzem a sumonyi halastóra, a hegyszentmártoni palackozó a villányi bortermelésre alapozva létesülne. A fentebb említett víz-és csatorna program is a közeli települések együttműködésére épít.

A helyi közösség meggyengülését komoly problémaként említették a polgármesterek, terveikben azonban, csupán néhányan foglalkoznak a helyzet javításával: Bogdásán és Markócon beszéltek a polgármesterek tudatos közösségépítésről; Szaporcán és Gyöngyfán tervezik új civil szervezet, Ózdfaluban pedig ifjúsági klub megalakítását.

A közösségi programokkal kapcsolatos bonyodalmak (szervező önkéntesek hiánya, magas költségek, alacsony részvétel, sok elégedetlenkedő) miatt a legtöbb polgármester nem látja értelmét az ilyen típusú szerveződéseknek.

Összességében elmondható, hogy – a fejlesztési programok célrendszerével összevetve – az ormánsági települések polgármestereinek tervei:

- rövid távúak
- konkrétabbak
- elsősorban az adott településre koncentrálnak
- kisebb forrásból is megvalósíthatóak
- többségében infrastrukturális változást eredményeznek

A polgármesterekkel készített interjúk alapján rögzíthetjük: a legtöbb vezető számára a mindennapi problémakezelés (segélyezés, alapszolgáltatások biztosítása) jelent a település életének belátható perspektíváját. A polgármester a település elfogadott, többség által választott, legitim vezetője, akivel szemben komoly kihívásokat támasztanak a helyben élők; A térségre vonatkozó fejlesztési programok elkészítésénél tehát szükséges a falvak első embereinek a korábbiaknál erősebb bevonása, illetve a stratégiák települési szintre való lebontása. A helyi szinten is értelmezhetővé, kezelhetővé, konkrétabbá váló, ezért a polgármester által az érintettek felé jobban képviselhető programok nagyobb hatékonysággal valósulhatnak meg az Ormánsági kistelepüléseken.

2.2. Civil szféra

Az ormánsági civil szféra mindmáig kiépületlen, funkciója a helyi közösségek fejlesztése szempontjából kevésbé releváns.⁵¹ A térség szervezetei főként a központi településeken, Sellyén és Vajszlón működnek, esetleg nagyobb ernyőszervezetek helyi csapjaiként tevékenykednek, illetve az önkormányzatok által a fejlesztési források hatékonyabb megszerzése érdekében létrehozott, a lokális közösségekhez nem kapcsolódó alapítványok vagy egyesületek.

A szervezetek egy része csak „papíron működő” egyesület, vagy alapítvány, amelyek egy-egy korábbi fontos projekt érdekében, vagy egy aktív szervező munkájának eredményeként jöttek létre,⁵² valódi közösségi beágyazottságot, rendszeres tevékenységet azonban jellemzően nem tudnak felmutatni.

„Egy alapítványunk van. Ez egy közalapítvány. Igazából megalakult, volt egy alapítványi bál, de még konkrét feladatot nem csinált.” (polgármester, Drávaszerdahely)

A legtöbb faluban nem működik bejegyzett civil szervezet, és nem is tervezik egyesület vagy alapítvány megalapítását. „Nincs rá pénziunk. Egy civil szervezet bejegyzése sokba kerül, és erre nincs pénze az itt lakóknak.” (polgármester, Bogdása) „Hát, nem tudom, még fel sem ötlött a gondolat, hogy esetleg alapítsunk.” (polgármester, Okorág) Más településeken korábban működtek civil szervezetek (pl. Nagycsány, Sumony), de különböző okok miatt megszűntek.

Másutt a megkérdezés időpontjában szerettek volna alapítani: „Hát, most erőlködünk; már adtunk be civil szervezet működésére a bíróságra, de hiánypótlásra visszaküldték.” (Adorjás, polgármester). „Remélem, létre lehet hozni a későbbiekben. Jó lenne, ha az ifjúsági szervezettel kezdenénk valamit, a képviselőtestület elég fiatal csapat.” (polgármester, Ózdfalu)

A térségben érdekes színfoltot képviselnek a horvát kötődésű falvak hagyományörző szervezetei (Drávasztára – Biseri Drave; Felsőszentmárton – Martince), melyek kiterjedt anyaországi kapcsolatrendszerrel is rendelkeznek.

2.2.1. A vizsgált civil szervezetek

A kutatásba bevont 12 civil szervezet sokfélesége, eltérő mérete és tevékenységi köre miatt nehezen összevethető. A leginkább elérhetőek a helyi célokat kitűző, szociális és szabadidős célokat megvalósító kisebb – gyakran hivatalos bejegyzés nélkül mű-

⁵¹ A bejegyzett civil szervezetek száma ugyanakkor nem marad el a megyei átlagtól. (vö.: Szabó András: Szervezeti rendszerek. 2009.)

⁵² Pl. Egy megszűnt sumonyi szervezetről így számol be a helyi falugondnok: „Volt egy lány, aki csinálta, de elment, most megszűnt... nincs aki összefogja az embereket.”

ködő – csoportok. Ide sorolható az Együtt Csányoszróért Egyesület, a drávasztárai polgárőrség, illetve a tésenyi nyugdíjasklub.

A helyi szintű (esetleg néhány szomszédos településre is hatást kifejtő), de aktív pályázati tevékenységet folytató szervezetek közé sorolhatjuk az Együtt a Kémes Körzet Gyermekeiért Alapítványt, a szintén kémesesi Fenntartható Ormányságért Non-profit Kft-t, a drávafoki Ormányság Alapítványt és az alsószentmártoni Szent Márton Caritas Alapítványt.

A nagyobb, területfejlesztési céllal létrejött egységek közé tartozik a hat önkormányzatot és három civil szervezetet tömörítő drávafoki Drávazug Társulás Egyesület, a Sellyei járás sokáig meghatározó szervezete, a 48 települést egyesítő Ormányságfejlesztő Társulás Egyesület, illetve a siklói térséggel közösen (88 település) létrehozott Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete.

A térség hátrányos helyzetére való tekintettel megjelennek más településeken bejegyzett segítő szervezetek is. Ide tartozik a munkanélkülieket és betegeket segítő, pécsi központú Szociális Háló Egyesület, vagy a hátrányos helyzetű fiatalokat támogató, siklói Tenkes Ifjai Ifjúsági Iroda.

A lokális viszonyok megértése szempontjából munkánk elsősorban a kisebb, települési hatókörrel rendelkező szervezetekre koncentrálnak.

2.2.2. A civil szervezetek nehézségei az interjúalanyok szempontjából

A nonprofit szervezet adminisztrációjára és működésére vonatkozó előírások szigorodása (lásd: 2011-es civil törvény) jelentősen megnehezíti az új szervezetek létrehozását és nagyobb feladatok elé állítja a működő szervezetek vezetését. Nehezebbé vált a személyi jövedelemadó 1%-ának lehívása is.

„Szervezetek nincsenek. Tervezünk egy alapítványt, de annak is anyagi feltétele az, hogy bejegyezzék, legalább 100 000 Ft, ami nincs.” (polgármester)

A legtöbbet hangoztatott probléma a pénzhiány. Az adminisztráció és könyvelés időbe és pénzbe kerül, nem oldható meg csupán lelkes önkéntesek közreműködésével. Visszaszorultak az elérhető források, illetve elsősorban a nagyobb önerővel rendelkező, erősebb szervezetek számára nyitottak. A kisebb civil szereplők, a bejegyzés nélkül működő csoportok nem jogosultak pályázati forrásokra, s csak tagdíjából, és az önkormányzat esetleges támogatásából gazdálkodhatnak.

A nagyobb hálózatok (pl. Dél-Baranyai Határmenti Települések Egyesülete) képzett menedzsmenttel dolgoznak, az ő problémáik a pályázati rendszer sajátságaival függenek össze.

Jelentős probléma a megkérdozett civil vezetők számára a helyi programok szervezése terén megmutatkozó érdektelenség, mind az előkészítő munka, mind pedig a rendezvények látogatottsága terén. A passzivitás egyik oka a pénzhiány, összességé-

ben azonban a népesség nagy részének befelé fordulásával, pesszimizmusával, érdektelenségével magyarázzák.

„... ami pénzbe kerül, amiért már kicsi belépőt kellene fizetni, az nem működik.”
(polgármester)

A fentiek miatt az egyik legnehezebb feladat a programok esetén a megszólítottak motiválása, ahogy erre az egyik civil vezető (Együtt a Kémes Körzet Gyermekeiért Alapítvány) is felhívja a figyelmet. „Fontos, hogy hogyan szólítjuk meg az embereket.” A motiváció nagyobb programok, több várt résztvevő esetén ingyen ebéd, tombola, vagy más juttatás lehet.

A potyautas magatartás is fontos, a közösségi aktivitás felfüggesztése irányába mutató problémát jelent a civilek számára. A többség csak haszonélvezője a programoknak és sikeres pályázatoknak, feladatvállalás terén csak kevés partnerre számíthatnak az elkötelezett civil vezetők.

A legaktívabbak az idősebb korosztályok, ezért fontos kihívás a szervezetek tagságának folyamatos fiatalítása is: „Mindig próbáljuk a fiatalabb korosztályt beszervezni, én is a saját gyerekeimet, hogy gyere folytasd, csináld meg, hátha van olyan ötleted, vagy kezdj el te is valamit.” (elnök, Együtt Csányoszróért Egyesület)

2.2.3. Ormánsági civilek és a helyi hatalom viszonya

A civil szervezetek és a települési önkormányzat viszonyával foglalkozó rész elsősorban a települések első embereivel készített részletesebb interjúkra támaszkodik.

A polgármesterek többsége szerint a civil szervezetek tevékenységének menedzselése olyan többletterhelés a vezetők számára, amit – számos más teendőjük mellett nem tudnak felvállalni. Néhányan egyesén támadásnak, számonkérésnek vették a civilekre vonatkozó kérdésünket. Mivel minden települési feladatot a saját hatáskörükbe tartozónak érzik, természetesnek veszik, hogy a helyi nonprofit szektor működtetésének is az ő vállukra kell nehezednie. Ezt sugallják a működő szervezetekkel kapcsolatos kérdésre adott nemleges, illetve kitérő válaszok: „Nincs hozzá erő, meg helyiség se” (falugondnok, Sumony). „Nincsenek civil szervezetek. Nem tudom, hogy miért, de nincsenek.” (polgármester, Vejtő) A túlterheltség, és pesszimizmus elsősorban a rosszabb gazdasági helyzetben lévő települések vezetőinél hangsúlyos: „Nincs semmi, nem is akar itt senki semmit.” (polgármester, Kórós) „Nincs. Régebben sem volt. Nem érdekli őket semmi, csak olyanban fognának össze, amiből jövedelmet látnának.” (polgármester, Cún) „A fiatalokkal beszélgettünk róla, hogy alakítsanak, de nem történt ez irányba lépés felőlük.” (polgármester, Páprád) „Egyszer volt róla szó, hogy a fiatalabbak összeállnak, tehát ilyen spontán lett volna, de az is elhalt valamilyen oknál fogva.” (alpolgármester, Sumony) A legjellemzőbben a kákicsi polgármester fogalmaz: „Jó lenne, ha lenne legalább egy egyesületünk, amivel esetleg pályázni vagy pénzt hozni lehetne

a településre, de annyira érdektelenek az emberek, meg el vannak foglalva saját maguk bajaival, hogy abszolút nincs semmiféle összetartás.”

A civil szervezetek néhány településen a hatalom konkurens alternatívájaként jelennek meg: A civil vezető a választásokon „... mindenáron le akart győzni, be akart feketíteni az emberek előtt.” (polgármester, Szaporca) Kémesen pl. a 2010-ben a választásokat elveszítő (és 2014-ben is második helyen végző) korábbi polgármester civil vezetőként dolgozik a továbbiakban.

Az aktívan tevékenykedő, helyi közösségbe ágyazott szervezetek jellemzően a szabadidő hasznos eltöltését szolgálják. Velük szemben érvényesülhet a helyi hatalom tekintélye és felvállalt feladataikkal szembeállíthatóak polgármesteri munka eltérő prioritásai. A szabadidő- és programszervezés ugyanakkor egyfajta feladatátvállalást is jelent: az egész település számára nyitott közösségi alkalmak megrendezését. A polgármester viszonzásként (nem minden település esetében) kisebb összeggel támogatja az adott szervezetet. A programok tekintetében a nyugdíjas korosztály a legaktívabb. „A nyugdíjasklub itt működik. Ők szervezik a szüreti felvonulást és a májusfa kitáncolást is.” (polgármester, Szaporca) „A nyugdíjasok minden hónapban tartanak foglalkozásokat, kirándulnak is. Szeptemberben Eszéken voltak, a kirándulást az önkormányzat fizette.” (polgármester, Drávacsepely) „Jó a kapcsolatunk a nyugdíjasklubbal. Ami kérésük van, azt általában teljesítjük. Túl nagy igényekkel nem szoktak előállni. Ha mi szervezünk valamit, akár gyereknap, akár karácsonyi ünnepség, akkor ők süteményeket sütnek és vendégül látják a gyerekeket.” (polgármester, Téseny)

Végül szó esik a pályázást segítő kisebb-nagyobb szervezeti egységekről is településfejlesztési kontextusban. „... ezt is én javasoltam, hogy legyen ez a szervezet, mert nem mindegy, hogy a pályázatoknál kell-e fizetni 20%-ot, vagy nem kell” (polgármester, Gyöngyfa) „Az alapítvány kimondottan pályázati célból jött létre, azért, hogy pályázni tudjunk oda is, ahová az önkormányzat nem tud. Tulajdonképpen az önkormányzat kezdeményezésére jött létre, egy darabig én voltam a kuratórium elnöke, s amikor összeférhetetlen lett, akkor más vette át a vezetését.” (polgármester, Hegyszentmárton)

Az interjúk alapján a helyi civilek közül a polgárőrség szervezetei rendelkeznek a legnagyobb polgármesteri respekcióval és önkormányzati támogatottsággal. Jelentőségüket a rossz közbiztonság érzete is növeli.

A civil szervezetek részéről a problémaként merül fel, hogy a helyi szerveződésekben az önkormányzatok gyakran vetélytársat, nem partnert látnak. Már részről ritkán vonják be őket a település életével kapcsolatos döntésekbe, illetve a döntések előkészítésébe.⁵³ A települések mérete miatt azonban sokkal gyakoribb a szerepek halmozódása. Gyakran az önkormányzati képviselők és a polgármesterek is tagjai

⁵³ Az ormánsági civil szervezetek nehézségeivel kapcsolatban lásd Kispéter Zoltán: Civil szervezetek az Ormánságban – innováció, integráció, indikáció c. tanulmányát.

az adott faluban működő szervezetnek. Ez a tény a szoros együttműködés legfontosabb alapja.

2.2.4. Összegzés – civil szervezetek

Az ormánsági civil szektor gyengeségei ellenére is sokszínű; érdekessége, hogy a helyi szervezetek mellett – a térség hátrányos helyzetéből adódóan – megjelennek a térségen kívülről szerveződő nonprofit szektor szociális szervezeteinek professzionális munkatársai, akik a térség hátrányaiból előnyt kovácsolva, a pályázati rendszerből élnek. A kisebb szervezetek működése szempontjából kiemelt jelentősége van a helyi társadalom kapcsolatrendszerébe való beágyazottságnak. Ennek mértéke alapozza meg a bevonható erőforrásokat és a szervezett programok színvonalát (bevonható segítők és résztvevők számát) is. Néhány szervezet – kinőve a helyi szintet – az aktív pályázati munkával összefüggésben – komoly településen kívüli kapcsolatrendszert épített ki, amelyet a tevékenység során ki is használ (pl. Együtt a Kémes Körzet Gyermekeiért Alapítvány, Ormánság Alapítvány).

A bejegyzett és nem bejegyzett szervezetek, klubok és egyesületek mellett több más tényező (együttműködés, rendezvény, program stb.) is szerepet játszik a helyi társadalom szervezésében. Ezek sokszor esetlegesek és rendszertelenek, szerepük azonban gyakran kiemelt a lokális közösség szempontjából, ezért feltérképezésük és erősítésük a helyi társadalomra épülő településfejlesztés feladatai közé tartozik. Számos kistelepülésen hiányoznak a lakosságot aktivizáló, és segítő civil szerveződések, illetve működésük időben és térben korlátozott, esetleg csak kisebb csoportokat vonva be a szervezet tevékenységébe. Éppen a leghátrányosabb helyzetű településekről hiányoznak az aktív szervezetek, ezekben a falvakban esetlegesen – gyakran projekt-szerűen, a nyertes pályázatok függvényében – vannak jelen külső professzionális segítők. A fentiek fényében a civil szervezetek működésén keresztül nehéz értelmezni az ormánsági falvak helyi közösségeit. Ez a tény tovább erősíti a civil szervezetek mellett megjelenő egyéb társadalomszervező faktorok (intézmények, helyi vállalkozók, véleményvezérek) jelentőségét.

2.3. *Pedagógusok*

A továbbiakban az Ormánsági oktatás szervezésének sajátosságait, nehézségeit és stratégiáit, illetve az óvodáknak és iskoláknak a települések közösségi életében betöltött szerepét vizsgáljuk az intézmények munkatársaival készített interjúk alapján.

2.3.1. Az iskola és a tanulók családi háttere

Az óvodai és iskolai interjúk tanúságai alapján a családi háttér szerepe nagyon korán tetten érhető a gyermekek viselkedésében, fejlődésében. A szegénység kultúrájával kapcsolatos problémák (rendszerelenség, megfelelő tárgyi környezet hiánya, mentális egészség zavarai stb.) már óvodás korban megjelennek. Az egyik intézményvezető (Kémes) szerint a hatékony felzárkóztatás és megfelelő szintű integráció érdekében már jóval korábban – akár a gyermekvállalás előtt – fel kellene venni a kapcsolatot a leendő szülőkkel, s szoros együttműködést kialakítani velük. Véleménye szerint sok szülő megfelelő felkészültség és érettség nélkül vállal gyermeket. Fontos, hogy a gyermeket születésétől fogva olyan gazdag érzelmi és fizikai környezet vegye körül, amely megalapozhatja további egészséges fejlődését.

A szülőkkel való rendszeres és hatékony interakció kulcsfontosságú a gyermekek nevelésében. Csak együttműködő háttér mellett van esély a tanulók hátrányainak leküzdésére. A kapcsolattartás az óvodapedagógusok szerint egyszerűbb „... a kicsi gyerek az egy nagy kincs, bármilyen közösségről beszélünk...”, az iskolai interjúk alapján nehezebb. Ennek jelentőségét felismerve az összevont intézmények alkalmazkodnak a széttaprózódott településstruktúrához, és gyakran tartanak kihelyezett szülői értekezleteket azokban a falvakban, amelyekből jelentősebb számú diák jár az adott iskolába. Az együttműködést segíthetik különböző integrációs programok: a célzott támogatások (pl. tanszer, ruha és készpénz) folyósítására csak abban az esetben kerül sor, ha a szülők rendszeresen tartják a kapcsolatot az intézménnyel, illetve a gyermek részt vesz a tanórákon. Ezzel a módszerrel jelentősen javultak a tanköteles korúak iskolakerülési mutatói. E mellett továbbra is jellemző, hogy a felsős tanulók mezőgazdasági idénymunka, fagyűjtés, illetve a kisebb testvér felügyelete miatt nem vesznek részt az oktatáson.

A legnagyobb problémaként minden megkérdezett pedagógus a családi háttér gyengeségeit nevezte meg. Az otthoni környezet gyakran nem konvergál az iskolában elvárt viselkedéssel. „Amit mi a héten felépítünk, az szombat, vasárnap visszakerül arra a szintre, ami otthon van. Hétfőn bejön a gyerek, kezdjük újból.” (igazgató) „Én hiába próbálom itt meg nyolctól délután négyig, amikor elmegy haza, és nincs internet, pottyantós WC van, nem tud kezet mosni, nincsen csapvíz, lavórban kell fürdeni neki, akkor milyen igényszintről beszélünk?” A világháló ugyanakkor egyre több lakásban van jelen az Ormánságban is, egyes intézményekben – a megkérdezett pedagógusok becslése alapján – a 70%-ot is eléri az otthoni internettel rendelkezők aránya. Kritikaként említik, hogy a fiatal édesanyák sok időt töltenek a számítógép előtt, s keveset foglalkoznak gyermekeikkel.

Az igénybe vehető támogatások ellenére számos gyermek érkezik felszerelés nélkül, illetve nem megfelelő öltözékben az iskolába. „Mert ugye a szülő megkapja a

családi pótlékot, megkapja a nagyon sok támogatást, na most ez nem mindig jut el a gyerekekig. Ez a legnagyobb tragédia.” Az éhezés nem általános jelenség, a rászorulóknak ingyenes iskolai étkeztetése sokat segített ezen a problémán. A szegénység kultúrájában élő családokban előfordul azonban, hogy hétvégén a szülők nem biztosítanak megfelelő táplálékot a gyermekeknek. *„Látná csak hétfőn, amikor meghozza őket az iskolabusz, hogy borogatják fel a kukákat egy kis kenyérmaradékért!”*

A pedagógusok elmondása alapján nem tesznek különbséget cigány és nem cigány tanuló között, nem is látják értelmét, mivel jelentős a egyes házasságok aránya, és a családok közötti különbségek nem a származással vannak összefüggésben, hanem a munkanélküliséggel, a szegénységgel, illetve a családra jellemző motivációs szinttel, hozzáállással. *„Nem látom sok értelmét, hogy ezt százalékosan ki lehessen mutatni (a cigány tanulók aránya), hiszen olyan régóta együtt élünk, és olyan régóta problémamentes ez.”*

A családi háttér a meghatározó a továbbtanulás⁵⁴ szempontjából is. *„Ha nincs belülről motiváció, kívülről nincsen. A szülő azt mondja, nem erőlteti a gyereket.” „... az a gond, hogy itt a tehetségesek sem akarnak – egy-két kivételtől eltekintve – tehát valahogy visszaesnek, visszahúzza őket a közeg, vagy az az alacsony színvonal, amit itt tapasztalnak.”* Másutt: *„Hiába jó képességű a gyerek, be is tudna jutni egy középiskolába, de ha a szülő azt a kis pakkot nem tudja összecsomagolni neki, hogy egy kollégiumba szeptemberben be tudjon költözni, akkor máris derékba van törve a gyerek sorsa.”*

A szülői háttérrel kapcsolatos további problémaként említették a pedagógusok a szorgalom nélküli boldogulás életvezetési gyakorlatának elterjedését. Ezt a mentalitáselemet a segélyezésre épülő szociálpolitikai gyakorlattal hozták összefüggésbe. *„A támogatásokat a szülők nem is azt mondom, hogy igénylik, hanem inkább azt, hogy elvárják. Ez olyan megszokott dolog lett nekik, mint az, hogy nem kell dolgozni, és kapják a munkanélküli segélyt.”* Ez a viselkedés a tanulókra is jellemzővé vált. *„... sokszor mindent készpénznek vesznek, öneik minden megjár. Ingyen tankönyv, ingyen étkezés, ingyen kirándulás, de az, hogy ő bármit is tegyen ezért, az viszont már nem megy.”* A közmunkaprogram átalakításával kapcsolatos kormányzati intézkedéseket, a „munkáért segély” elvet a megkérdezettek részben kételkedve, részben viszont bizakodva fogadták.

2.3.2. Az oktatás intézményi keretei

A központosítás – a gyermekek utaztatásának nehézségei mellett – a tanulók kapcsolataira és a települések közösségi életére is jelentősen kihat. A kb. 500 diákot befogadó

⁵⁴ A szerző újabb, jelen kötetben nem elemzett interjúi alapján kevésbé a középiskolába való bejutás, sokkal inkább a bennmaradás jelent problémát. A háttérben – az anyagi nehézségek mellett – a motiváló közeg hiánya és az ingergazdag, a megszokott viszonyoktól eltérő városi környezetet találjuk. A pedagógusok által említett komoly veszélyforrás az olcsón hozzáférhető designer-drogok világa, illetve a korai gyermekvállalás.

Vajszlói Általános Iskola – a pedagógusok elmondása alapján – komoly magatartási problémákkal küzd. A néhány száz fős településekről érkező tanulók nehezen viselik a tömeget és a zártságot. Jellemző a településenkénti „klikkesedés”. Az egyik oktató, aki a kb. 100 fős csányoszrói tagintézményben is tanít elmondta: nagy a különbség a két intézményben a diákok magatartása között. A kisebb iskola családiasabb légköre miatt kevesebb időt fordítanak a tanulók fegyelmezésére; a gyerekek nyugodtabbak, a nevelési célok hatékonyabban érvényesíthetők. A központosítás tehát gyengítette a pedagógus – gyermek és pedagógus – szülő kapcsolatokat. A családias légkört biztosító kisiskolák felé való mozgás is megfigyelhető a mobillabb családok gyermekei körében

A tanulók szállítását jellemzően a falugondnokok végzik az iskolabuszként funkcionáló falubusz segítségével. Nagyobb tanulócsoportok esetén megfigyelhető, hogy az iskolabusz az óvodásokat és alsó tagozatosokat szállítja el, a felsősök önállóan utaznak a menetrendszerinti járáttal. A ritka járatszám miatt a busz lekésése általában együtt jár az adott oktatási nap elmulasztásával.

Az ormánsági kistelepüléseken működő néhány kisiskola alacsony tanulószáma miatt háttérben nem csak az elöregedés és a fiatalok elvándorlása áll, hanem az a tendencia is, hogy helyi gyermekek egy része Ormánságon kívüli települések általános iskoláinak szolgáltatásait veszi igénybe a szabad intézményválasztás lehetőségeit kihasználva. Elsősorban a tehetősebb illetve ingázó szülőkre jellemző ez a magatartás. A motivációk között jelen van a magasabb színvonalú oktatás elérésére való törekvés, az a meggyőződés, hogy városi intézményből könnyebb a továbbtanulás, illetve a „white flight” effektus is, vagyis a cigány tanulók által nagyobb arányban látogatott intézmények elkerülésének stratégiája. A fenti folyamat következményeként az alacsonyabb társadalmi státuszú és/vagy cigány családok gyermekei kerülnek nagyobb arányba az adott település iskolájában. Az oktatás szempontjából alacsonyabb motivációs szinttel, korábbi kudarcokkal rendelkező szülők gyermekeinek koncentrációja negatív oktatási légkört eredményez (vö. Kézdi – Kertesi 2009: 959-1000). *„Elviszik a siklósi hatosztályosba. Ötödik-hatodikban volt egy tisztességes, jó képességű osztályom. Azért mert volt ott 5-6 gyerek, aki nagyon tehetséges volt. És ezek közül talán egyet hagytak itt, mert a többi elvitték Siklósrá.”* A hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű gyermekek magas száma miatt jóval nehezebb megvalósítani a tehetséges tanulók gondozását. Ez a probléma más, a térségben végzett kutatásban is megjelenik (vö. Paku – Marton – Andl – Papp 2010).

Egy oktatási intézmény hatékonyságának fontos fokmérője a továbbtanulás. Az iskolák sikertörténetekkel is büszkélkedhetnek. Különösen azoknak az élettörténeteknek van erős motiváló hatása, amelyek hőse jelenleg is a településen él, illetve tevékenykedik. A kémesi iskola egy jelenlegi (2012) pedagógusa is az intézmény volt növendékei

közé tartozik. Az Ormánság peremén található Alsószentmárton óvodájában dolgoznak olyan cigány származású, a beás nyelvet jól beszélő óvodapedagógusok, akik a településen születtek és jártak iskolába. Másutt: *„A mi kis iskolánkból is lehetnek doktorok, lehetnek egyetemet végzett emberek, a szomszéd település jegyzője is például a mi iskolánkban végzett.”*

A Klebelsberg Intézményfenntartó Központ megalakulása előtt az iskolák – a reformátusok által fenntartott drávafoki általános iskola és a minisztérium kezelésében lévő sellyei szakiskola kivételével önkormányzati fenntartásban működtek. Az intézmények működése szempontjából kulcsfontosságú volt az iskolaigazgató és a polgármester közötti viszony. A legtöbb esetben ez a kapcsolat harmonikusnak bizonyult, de az érintettek tisztában voltak azzal, hogy a helyi hatalmi viszonyok jelentősen meghatározzák az iskolai szereplők mozgásterét. Alapvetően elmondható, hogy az ormánsági polgármesterek kiemelt fontosságot tulajdonítottak a még meglévő intézmények fenntartásának és fejlesztésének, néhány polgármester esetében azonban adódtak konfliktusok ezen a téren. A pedagógusok ezt a polgármester személyes oktatási kudarcaival magyarázták, illetve azzal a ténnyel, hogy az iskola vezetése a korábbi polgármester alatt került kinevezésre. A személyes ellentétek mellett anyagi természetű konfliktusok is adódtak a finanszírozás kapcsán: *„A fenntartó támogatását élvezzük mindaddig, amíg pénzt nem kell hozzátenni.”*

Az intézmények vezetői tisztában vannak a települések anyagi nehézségeivel, elsősorban saját magukon próbálnak segíteni: *„Sajnos nem lehet máshogy pénzt szerezni, csak pályázatokkal.”* *„Sokszor úgy van, hogy az iskolának át kell gondolnia a tevékenységeit, hogy a pályázati kiírásba beleférjünk.”*

A szülők hátrányos helyzetéhez alkalmazkodva a pályázatok gyakori célja a tanulók ruházatának és eszközeinek kiegészítése, illetve ingyenes kulturális és szabadidős programokon való részvételének elősegítése. Az intézmények más területen is segíthetik a szülőket: *„...nyáron azért kell az óvodánkat teljes létszámmal működtetnünk, hogy a szülők... ilyenkor van idénymunka, ilyenkor tudnak egy kis plusz keresetet a családok maguknak szerezni.”*

Az interjúk során problémaként jelent meg a tantervben előírt anyagok elsajátításának nehézsége. A pedagógusok szinte kivétel nélkül alternatív oktatási-nevelési programokban látják a megoldást. A központi követelmények alapján elkészített tanmenetekben igyekeznek a helyi problémákra reagálni, de véleményük szerint a diákok további boldogulása szempontjából az elméleti tudományokban való jártasságnál fontosabb lenne korszerű gazdálkodási és életszervezési ismeretek átadása, valamint a háztartás vezetésével, a kisléptékű mezőgazdasági termeléssel, a higiénével és gyermekneveléssel kapcsolatos tanulmányi elemek beiktatása.

A fentiek figyelembevételével a megkérdezett pedagógusok fontosnak tartották intézményük és munkájuk szerepét az adott településen és térségben. Tisztában

vannak azzal, hogy az oktatási rendszerben való sikeres előrelépés révén a tanulók kiemelkedhetnek a családjukat érintő szegénységből és a szegregálódó, hátrányos lakóhelyi környezetből. Az interjúk tapasztalatai alapján a tanárképző intézmények kiemelt jelentőséggel bíró feladat, hogy megfelelő ismeretekkel és alapos módszertani tudással ruházzák fel a hátrányos helyzetű térségben munkát vállaló hallgatókat, leendő pedagógusokat és integrációs szakembereket.

2.3.3. A helyi iskola, mint közösségépítő tér

A kistelepülési iskola kiemelt szerepet tölt be az adott falu közösségi életében. Egyrészt lehetőséget biztosít a helyi gyermekek és fiatalok megszervezéséhez. Az osztályközösség mellett a tanórán kívüli foglalkozások, szakkörök, sporttevékenységek, kirándulások széles körű kapcsolatrendszer formálódását alapozzák meg. A tanulók szülei, nagyszülei szintén egyfajta érdekközösség tagjaivá lesznek gyermekeik, unokáik közös iskoláztatása révén. Ezt a kapcsolatot a falvakra jellemző személyes ismeretség is erősíti. A szülők az iskolaszék által az intézmény működésének is részeseivé válhatnak. A gyermekek és szülők rendszeres találkozásai miatt az iskola kiemelt szerepet tölt be a helyi szempontból releváns információ előállításában és továbbításában. A helyi hírek terjesztésével, kommunikációs fórum teremtésével összekapcsolja az interakcióban érintetteket, támogatja lokális kérdésekbe, helyi ügyekbe való bevonódásukat, ezáltal – áttételesen – motiválja a társadalmi részvételt és erősíti az adott település népességmegtartó képességét.

A tantestület is fontos csoportként jelenik meg. Munkahely, amely értelmiségieket, diplomásokat tart meg a faluban. Olyan embereket, akik a helyi közösségképző motorjaiként funkcionálhatnak ismertségük, tekintélyük és ismereteik révén.⁵⁵ Hozzájuk kapcsolódik a település ünnepeinek, illetve egyéb közösségi programjainak megszervezése. Az iskolai énekkar, színjátszó kör, ill. egyéb diákformációk fellépése nem csak az intézmény mindennapjait színesíti, hanem a kistelepülés életének minden fontos eseményével összekapcsolódik. Az ünnepi alkalmak látogatottsága szorosan összefügg a fellépő, szereplést vállaló diákokkal: az ő szüleik, rokonaik alkotják a résztvevők jelentős hányadát.

Az iskolai infrastruktúra maga is válhat közösségképző tényezővé: sportlétesítményeit és termeit más csoportok (klubok, baráti társaságok) is használhatják szabadidős vagy szakmai tevékenységük megszervezésére. Az iskola ugyanakkor az alacsonyabb végzettségű helyi munkaerő számára is fontos lehetőségeket biztosít. Ha a pedagógusok nem is minden esetben élnek az intézménynek otthont adó településen,

⁵⁵ A kistelepülési civil szervezetek kezdeményezői, alapítói és aktív tagjai között gyakran találunk helyi tanárokat, tanítókat, ill. nyugdíjas pedagógusokat (vö. Ragadics – Varga – Füzesi 2007: 117-128).

a technikai munkatársak (takarító, karbantartó, portás, iskolatitkár stb.) zöme a helyi lakók közül kerül ki. Az iskolához vagy óvodához kapcsolódó konyhák a rászoruló (idős, beteg, szegény) népesség számára is ellátást biztosítanak. Az elmúlt évek kormányzati és önkormányzati törekvéseinek hatására egyre nagyobb arányban jelennek meg a helyi termelők a menzai étkeztetés alapanyagainak beszállítóiként. Az Ormánságban jó példa erre a kémesi vagy a bogádmindszenti iskola és óvoda konyhája, ahol jelentős részben használnak fel helyi zöldségeket, elősegítve ezzel az őstermelői hagyományok fennmaradását és a mezőgazdaságból élő családok boldogulását.

A kistelepülési oktatási intézmény bezárásával a fentebb említett kapcsolatok és interakciós lehetőségek elvesznek, illetve beszűkülnek. Erősödnek a lokális társadalom tagjait a településen kívüli szereplőkhöz fűző szálak és a lakókat elvándorlásra motiváló „push” tényezők. A helyben maradó, kevésbé mobil csoportok életminősége romlik: gyengülnek az összetartó erők, fokozódik a zártság. A település egy kulcsfontosságú közösségi és információs térrel lesz szegényebb.

2.4. Vállalkozók

A kistelepülések életében fontos szerepe van a helyi vállalkozóknak. Az önálló vállalkozást menedzselők csoportja egyrészt állandó, vagy alkalmi munkát biztosít a munkaképes falusi népesség egyes csoportjai számára, másrészt – mint helyben élő aktív tekintélyszemélyek – gyakran kapcsolódnak a helyi kormányzathoz és civil szervezetekhez.

Egymással kapcsolatot tartó, kooperáló vállalkozók rétegét inkább a jobb helyzetben lévő településeken és a nagyobb népességszámmal rendelkező mikro-központokban találhatunk. Vállalkozói interjúink is elsősorban a kisebb centrumokban készültek: Sellyén, Vajszlón, Kémesen, Csányoszróban, Drávafokon, Drávasztarán, Bogádmindszinten és Felsőszentmártonban.

A vállalkozókkal (elsősorban kisboltok és kocsmák üzemeltetőivel), gazdálkodókkal készített interjúk során arra voltunk kíváncsiak, miként látják a megkérdezettek saját településük helyzetét, milyen problémákkal szembesülnek, s milyen szerepet vállalnak a falusi közösség életében. Fontosnak tartottuk a helyi hatalomhoz való viszonyukat és kapcsolatukat, valamint a jövőképüket, a továbblépésre, fejlődésre vonatkozó terveiket is. Ezek az interjúk a kutatás kevésbé hasznosítható, nehezen elemezhető részét képezik.

A polgármesterekhez hasonlóan a megkérdezett vállalkozókra is jellemző, hogy a saját településük helyzetét jobbnak ítélik az Ormánságra általánosan jellemző viszonyokhoz képest. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a legrosszabb helyzetben lévő, az etnikai szegregáció szempontjából komolyan érintett településeken egyetlen vállalkozás sem működik (pl. Hirics, Kákics, Kórós, Lúzsok, Marócsa, Sámód).

Az interjúk alapján összességében elmondható, hogy a kistelepülési vállalkozások problémái összekapcsolódnak a helyi népesség sajátjaival, s jelentős részben visszavezethetők a társadalmi erózióra. A tehetősebbek elköltözésével csökken a helyi termékek és szolgáltatások iránti kereslet.

A mezőgazdaságban és a szolgáltató szektorban eltérőek az adott tevékenységet meghatározó feltételek és nehézségek, ezért nehéz összevetni a két csoporthoz tartozó interjúalanyok tapasztalatait és problémáit. A helyi ipar kisebb mértékben van jelen a településeken a fenti két ágazat mellett. A szaktudással rendelkező iparosok és szolgáltatók készségei – megfelelő munka hiányában – leépülnek.

2.4.1. A helyi vállalkozók problémái – mezőgazdasági termelők

A mezőgazdaságból élők a korábban jelentős hasznot hajtó dinnyetermesztés elsorvadásáról számoltak be. A szocialista időszakban indult, a hevesi gazdálkodóktól eltanult „dinnyezés” fontos alapja volt a háztájizásnak. Több későbbi magánvállalkozás ezeken az alapokon indult el az 1990-es években (vö. Kovács T. 2008). „*Itt a legtöbb család dinnyetermesztéssel kezdte a jövőjének megalapozását. Mint kezdő fiatalok abban láttuk a leggyorsabb és legkifizetődőbb kereseti lehetőséget munkahely mellett.*”⁵⁶ A 90-es évek végére jelentősen megritkult az önálló gazdálkodók száma, az Ormánságban is felerősödött a birtokkoncentráció (Kovács T: 2005). „*Hatalmas befektetés kell már, és egy hold dinnyét olyan sokba kerül termelni, és kétséges, hogy visszajön-e. Ezt ma már nem szabad csinálni.*” – mondta egy frissen nyugdíjazott sellyei vállalkozó.

A méhészkedés és mézeladás több településen is megjelenik kiegészítő foglalkozásként. A változó árak és a méhekre leselkedő veszélyek (pl. betegség, növényvédő szerek) miatt azonban kicsi a befektetett munka megtérülése.

A mezőgazdasági termelők egy része nagyobb agrárüzemekben keresztül értékesíti a termékeit. A felvásárlási árak meghatározásában az önállóan fellépő kisebb gazdák nem lehetnek egyenrangú partnerei az óriásvállalatoknak.⁵⁷

2.4.2. A helyi vállalkozók problémái - kiskereskedelem

A helyi kiskereskedelem kapcsán elmondható, hogy a falusi boltokban árusított termékek ára általában magasabb a városi árszintnél. Alacsony a helyi fizetőképes kereslet, s mindazok, akik megtehetik (ingázók, személygépkocsival rendelkezők) a közeli városok szupermarketeiben végzik el a heti, kétheti nagybevásárlást, így jövedelmük-

⁵⁶ Még a vajszlói plébános is nosztalgiával említette az 1980-as éveket, amikor jelentős haszna származott a plébánia kertjében és a temető szélén üresen maradt területen megtermelt dinnyéből.

⁵⁷ A térségben működő egyik fontos felvásárló vállalat az amerikai anyacéggel rendelkező Cargill konzern.

nek csak kisebb, elenyésző hányadát költik el saját településük kereskedelmi egységeiben. Az alacsony bevétellel rendelkező családok jellemzően csak alapvető élelmiszereket vásárolnak, ezért a kisboltok vezetői – a veszteség elkerülése miatt – csökkentik kínálatukat, visszafogják a nyitvatartási időt, s emelik az árakat. Ez a vásárlási kedv további megcsappanását idézi elő, ami újabb áremelkedést indukál. Az ördögi körből való kilépést jellemzően a bolt bezárása jelenti, ezt követően a helyiek az alapvető termékek beszerzése érdekében is a nagyobb települések üzleteit keresik fel, vállalva az utazás járulékos költségeit, illetve a falvakban rendszeresen megjelenő mozgó árusoktól szerzik be az élelmiszert és más termékeket (vö. Hornyák – Ragadics 2013: 131-144).

Egy kisbolt vezetőjének véleménye szerint: *„Már nem annyira vásárolnak és isznak az emberek, mint régen. Régen meg lehetett élni belőle, most nem igazán. Ez csak azért van, hogy legyen majd nyugdíjam.”*

A több települést ellátó mozgó pékségek, zöldségesek, vegyesboltok stb. komoly konkurenciát jelentenek a kisboltok számára. Nem fizetnek helyi adót, s az üzlethelyiség fenntartása helyett csupán a gépkocsi költségei hárulnak rájuk, így nagyobb megtérüléssel tevékenykedhetnek. Az elaprózódott településszerkezet és az alacsony vásárlóerő kedvez a mobil szolgáltatások elterjedésének. Megítélésük a falusi népesség körében vegyes: egyesek szerint tönkreteszik a helyi kereskedőket, mások – jellemzően az alacsonyabb jövedelműek – előnyösnek érzik jelenlétüket, mert kedvezőbb áron kínálják termékeiket a kisboltoknál. A mozgó árusok megadóztatása (a helyi kiskereskedelem védelmében) nem merült fel egyetlen önkormányzat esetében sem: szerepük túl nagy a leszakadó rétegek ellátásában. A kisboltok, kocsmák adója viszont – a kommunális adó mellett – fontos, s gyakran egyetlen helyi bevétele az önkormányzatoknak. Ez a szituáció újabb csapdát eredményez: a bolt fenntartásával, bérlésével terhelt, munkahelyteremtő helyi vállalkozó adózik az alacsonyabb költségekkel dolgozó mobil árusokkal szemben: a vásárlók köre így visszaszorul, további áremelkedést indukálva a kisboltok, kocsmák esetében, amelyek esetenként csődbe is jutnak (néhány településen az italbolt is).

A kiskereskedelmi egységek fennmaradásában kiemelt szerepe van a szegénységnek. A helyi kereskedők előnye a társadalmi beágyazottság: ismerik vásárlóikat, s hó végén – amikor az egyik napról a másikra élő családok forrásai elapadnak – hitelezéssel segítik azok megélhetését. Az alkalmi munkából, napszámból, szociális ellátásból élők később törlesztik adósságukat. A mozgó árusok esetében gyakran hiányzik a bizalom és társadalmi tőke, és mint az adott gépkocsira beosztott alkalmazottak, nem is adhatnak hitelt. A hátrányos helyzetű falvakban működő kisboltok létét tehát – részben – a szegénységből, kirekesztettségből és kiszolgáltatottságból eredő mechanizmusok alapozzák meg.

A pénz kiáramlását az önkormányzatok is támogatják: ahogy korábban jeleztük, a falubuszok néhány településen havi 1-2 alkalommal bevásárló-járatként funkcionálnak; több igénylő jelentkezése esetén a falugondnok – a rászorulóknak nyújtott önkormányzati szociális segítségnyújtás részeként – a közeli város egy-egy hipermarketébe szállítja a jelentkezőket.

2.4.3. Munkanélküliség és munkaerőhiány?

A megkérdezett vállalkozók és gazdálkodók – szinte kivétel nélkül – a megfelelő munkaerő hiányáról számoltak be az interjúk során. Ellentmondásosnak tűnik a humán erőforrás hiányáról beszélni egy olyan térségben, ahol kiemelten magas a munkanélküliségi ráta, s ahol a nehézségek megoldását a térségbe érkező munkahelyteremtő beruházásoktól várják. A képzett szakemberek elvándorlása a megrendelések, lehetőségek hiányából, valamint a negatív migrációs trendekből következik. A helyben maradók a tartós munkanélküliség következtében elveszítik – a fiatalok meg sem szerzik – a feladatok ellátásához szükséges gyakorlatot. Előfordult, hogy egyes önkormányzati épületek felújításának elvégzéséhez csak a 40-50 km-re fekvő Pécssett találtak megfelelő kőművest (Ragadics 2012); máshol: „... az egészségügyi központot is zalaegerszegi vállalkozóval újjátarták fel”

A fenti problémakörhöz kapcsolódó jelenség a vállalkozások kis kapacitása. Az ormánsági építőipart és szolgáltató szektort jellemzően egyéni vállalkozók alkotják, akik kisebb léptékű feladatok (egyszerűbb javítások) elvégzésére rendezkedtek be a tőkehiányos térségben. Az önkormányzati megbízások fedezetét elsősorban pályázati források jelentik, s a pályázati feltételekben megszabott személyi feltételek és minőségi kritériumok teljesítésének, a határidők betartásának, s az utófinanszírozás jelentette kihívásoknak a térség mikro-vállalkozásai gyakran nem tudnak megfelelni. *„Volt itt egy másik kőműves vállalkozó is. Az önkormányzat is mindent megtett, ő neki is szóltak az óvoda felújításáért (először mindig a helyieket értesítik), de azt mondta, ő nem vállalja. Nem is indult rá. Meg kellett volna ugye finanszírozni. Most egy kis vállalkozó nem tudott volna hozzászólni egy 25 milliós beruházáshoz. Meghirdették, jött egy idegen 100 kilométerről...”*

A helyi agrárvállalkozók a szakképzetlen munkaerő hiányát is problémaként emelték ki. A problémák hátterében a mezőgazdaság alacsony jövedelmezőségét és a motivációs deficitet is ott találjuk. A mezőgazdasági térségben jellemző idénymunkák idején gyakran nem találnak kellő számú napszámot, kisegítő bér munkást. Ennek okaként a gazdálkodók a segélyezés helytelen gyakorlatát említették: az általuk fizetett alacsony munkabér és a munka nélkül megszerezhető szociális támogatás között csekély az eltérés.

Az utóbbi időszakban – a szociális juttatások visszavágásával – a munkaszerzés motivációja erősödött az állami-önkormányzati ellátórendszerből élők körében.

A tartós munkanélküliség csapdájának súlyos következményeként azonban az emberek elveszítik kompetenciáikat, s csak fokozatosan, komplex programok keretei között illeszthetők vissza hatékonyan a munka világába. A „szegénység kultúrájának” (Lewis 1988) terjedésével megszűnik a hosszabb távú tervezés képessége, s gyakran előfordul, hogy a munkabér vagy előleg kifizetését követően – amíg a pénzen megvásárolható javak (pl. alkohol, cigaretta) fogyasztásával kompenzálják a hosszabb, szűkös időszakok nyomorát – elhanyagolják a munkába járás kötelezettségét. A kiszámíthatatlan munkaerő tovább rontja a helyi vállalkozók pozícióit.

„Hiába tudnánk hagyományosan művelni a földet, nincs ember.” „Ez az, amikor az ember adna munkát, de nincs, aki betöltse. Afelé kell mennünk, hogy gépesítsünk.”

A fentiekkel összefüggésben – a tervezhetőség érdekében – a korábban munkahelyteremtő vállalkozásokat vezető gazdálkodók egy része a szakszerű gépesítés irányába fordult, felszámolva a munkaerő-igényes területeket. Nagyobb teljesítményű mezőgazdasági gépek segítségével extenzív termelést folytatnak – jellemzően nagytáblás gabona- és takarmánytermesztést végeznek. Az állattartás – néhány teleptől eltekintve – megszűnt a térségben. Ez újabb ördögi kört eredményez: az intenzív munkavégzés visszaszorulásával, a kézi munkaerőt igénylő feladatkörök leépülésével tovább szűkül a foglalkoztatás és folytatódik a humán erőforrás minőségének romlása: a hosszú távú passzivitás miatt leépülnek a munkavégzéshez szükséges készségek, kompetenciák. Hosszabb távon beláthatatlan következményekkel jár a tartós munkanélküliség mintáinak szocializációja a leszakadó családok körében (Hornyak – Ragadics 2013: 131-144).

2.4.4. A vállalkozók szerepe a helyi közösségek életében

A megkérdezett vállalkozók jelentős része – ismert és elismert helyi emberként – tagja (vagy tagja volt) a települési önkormányzatnak. Ez jelzi a falu sorsa iránti elkötelezettségüket, ugyanakkor a helyi társadalomban betöltött szerepüket, elismertségüket is. Ezt támasztják alá mind a 2012-ben Kémesen végzett kérdőíves kutatás adatai (3. sz. melléklet), mind pedig az Aquaprofit Zrt. 2012-es interjúja.⁵⁸ A tekintélyszemélyek és véleményvezérek között magas a helyi vállalkozók aránya.

A lakosság egyes csoportjainak esetleges foglalkoztatása és a vállalkozók mintaadó szerepe mellett a lokális közösség életében kiemelten fontos az a szponzoráció és segítségnyújtás, amely a közösségi rendezvényekhez kapcsolódik. A falunapok, helyi ünnepek támogatása – interjúink alapján – gyakori módja a közösségi életben való részvételnek. A támogatás ritkábban konkrét pénzadomány útján, gyakrabban tárgyi

⁵⁸ http://umvp.kormany.hu/download/5/7f/50000/4_mell%C3%A9klet%20j%C3%B3%20p%C3%A9ld%C3%A9k.pdf

adomány vagy szolgáltatás formájában valósul meg. Pl.: élelmiszer alapanyag a közös főzéshez, tombolatárgyak felajánlása, eszközök szállítása stb. „... vannak rendezvények, iskola, óvoda bármit csinál, és jönnek hozzánk, kérnek valamit, mi mindig adunk. Én is, és mindegyik vállalkozó.”

2.4.5. A vállalkozók közötti viszonyok

A vállalkozók között létrejövő együttműködések esetlegesek, elsősorban a személyes ismeretségen, barátságon alapulnak, s a munkavégzéssel, megélhetéssel kapcsolatosak. „Sok dologban összefogunk, persze. Tehát amikor vannak ilyen gabonamunkák, szalmázás, szénázás, ugye akkor megyünk, és egymásnak segítünk. Vetés, és amikor aratni kell...” (gazdálkodó) Másutt: „... még a szomszéd településen a vállalkozónak is segíték, ha számla kell, vagy valami; ahogy tudok, én úgy segíték.” (boltos). Építőipari vállalkozó: „Szerintem abszolút jó a kapcsolat. Van egy bádogos és egy kőműves barátom, az foglalkoztat embereket. Tehát, ha mondjuk, az ő autója műszakin van, akkor szól, hogy vigyem el az embereket, vagy fordítva, hogy segítsen be.”

Mivel termékeik értékesítésében is fontosak a személyes viszonyok, nagyobb beszerzések alkalmával tudatosan erősítik ezt a kapcsolatrendszert: „...a kemencétől kezdve az építőanyagot hosszú évek óta tudatosan tőlük szerezem be...”

Néhány esetben tudatos, lokálpatrióta nézőpontjuknak is hangot adnak a megkérdezett vállalkozók: „A kisboltban vásárolok. Jó, ha olyan van, én is bemegyek a Metro-ba, de nagyon ritkán. A többit mind itt veszem meg, még akkor is, ha pár forinttal drágább. A tej, a kifli, a liszt onnan van, neki is élni kell valamiből.”

2.4.6. Vállalkozók és helyi önkormányzat

A vállalkozók helyi hatalomhoz való viszonyulása a vállalkozás jellegétől, a helyi társadalomban vállalt pozíciótól, de elsősorban az aktuális polgármester személyétől és a saját érdekek érvényesítésének lehetőségeitől függ.

A önkormányzat tevékenységével kapcsolatos legerősebb kritikát a helyi vállalkozók fogalmazták meg az interjúk során. Adófizetőként, felelős polgárként szót emelnek a kellő megbecsülés hiánya és a fejlesztéssel kapcsolatos párbeszéd elmaradása miatt („Mi csak iparüzési bevételt jelentünk!” „...a helyi vállalkozó nincs megbecsülve, csak egy költségvetési tétel”). Bírálják az önkormányzatot, amiért más településről származó vállalkozókkal újítatják fel a középületeket, illetve hangot adnak a közpénzek nem megfelelő felhasználásával kapcsolatos aggályaiknak is (túl nagy ráfordítás, felesleges, kihasználatlan épületek stb.).

Néhány interjúalany említette, hogy gépekkel és munkaerővel segítették a forráshiányos önkormányzatot a települést ért súlyosabb kár esetén (pl. hó eltakarítása,

árvízmentesítés). „...bármilyen munka vagy probléma van, mi megyünk önzetlenül, és ... gondolkodom itt tavasszal, amikor az árvíz elvitte a falut, mentünk gépekkel és csináltuk, szóba sem került köztünk az, hogy ez mibe került. Mentünk, mert itt lakunk és segítünk, mert ez kutya kötelességünk.”

A legnagyobb problémaként a helyi népesség motivációinak gyengülését, a munka világából való – fentebb jelzett – kiszorulását érzik. „Probléma az, hogy ezen a vidéken az emberek elszoktak a munkától.” Látják ugyanakkor ezen a téren a polgármester nehézségeit is. „Egy polgármester, akit a falu választott meg, hogy kérje számon az embert? Mert az az ember azt fogja neki mondani, ne szövegeljél, legközelebb nem húzom hozzád az X-et.” Megoldásként többen is említették: a közmunkában részt vevő, munkára fogható embereket a helyi vállalkozók felügyeletére kellene bízni, a működő üzemekben, gazdaságokban alkalmazva.

2.5. Egyházak

A történelmi egyházak képviselőivel készített interjúk alapján a következő megállapításokat tehetjük:

1. Az egyházi munkatársak feladata elsődlegesen a hitéleti tevékenység, az istentiszteletek és közösségi alkalmak megszervezése. A rendszerváltást követő időszakban az egyházi alapú szociális szerepvállalást az állami és önkormányzati ellátórendszer gyengeségei és a helyi lakosság igényei is szükségessé teszik. Ilyen szituációban az egyházak helyi képviselői akkor maradhatnak hitelesek, ha tevékenységük nem korlátozódik csupán a lelki gondozás területére: a személyiség egységéből kiindulva munkájuknak igazodniuk kell a körülöttük élő helyi lakosság gondjaihoz, szükségleteihez – ezáltal új kapukat nyitva az emberek irányába. A gyakran katasztrófálisnak mondható szociális viszonyok kikényszerítik a komplex, az egész személyiségre fókuszáló módszereket. Ezt az ormánsági települések mérete is elősegíti; kedvez a személyes kapcsolatok, kötődések kialakulásának.

2. Az egyházi alapú szerepvállalás elsősorban a felekezeti helyben tevékenykedő reprezentánsai (papok, lelkészek, plébánia-igazgatók, hitoktatók stb.) részéről nyilvánul meg, akik – látva híveik szociális problémáit – a mögöttük álló vallási intézmény erőforrásait (és más eszközöket) használják fel szegregálódó falvak népessége érdekében. Bár egyházakról, egyházi jellegű intézményekről szólnunk, fontos hangsúlyozni, hogy minden sikeres segítségnyújtó akció mögött elkötelezett személyeket találunk. Az egyéni kvalitás, karizma, felelősségvállalás és kreativitás szerepe kiemelt jelentőséggel bír. Ez a tény felveti az intézményesülés szükségességét: az egy személyhez kapcsolódó kezdeményezések ugyanis sérülékenyek (áthelyezés, kiegészítés, elhalálozás stb.).

3. A katolikus egyház reprezentánsai egyre nagyobb szervezethez tartoznak a hátrányos helyzetű térségekben.⁵⁹ Egyházmegyénként kiépült a cigány-pasztorációs referensek hálózata, e mellett egyházi kötődésű civil szervezetek is részt vesznek a karitatív munkában, s a karizmatikus közösségekre is fontos szerep hárul. A református cigánymisszió is szervezett keretek között zajlik, jellemzően az adott gyülekezeten kívülről érkező munkatársak irányításával. A szabad lelkesválasztás intézménye miatt ugyanis gyakran előfordul, hogy a cigányság integrációjának ügye mellett elkötelezett helyi lelkészt a saját gyülekezete bírja rá a karitatív tevékenység feladására. A kiségyházak, klasszikus szekták csoportjába tartozik Jehova Tanúinak Gyülekezete, akik hagyományosan vannak jelen a nehéz sorsú, hátrányos helyzetű csoportok körében. Szerepük a magukra maradt idősök körében jelentősebb. Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség néhány kisebb településen hozott létre erős magközségeket (pl. Pettend). A Tan Kapuja Buddhista Egyház intézményfenntartóként jelent meg a térségben egy iskola működtetőjeként.

4. Az egyházakhoz, vallási szervezetekhez kötődő segítségnyújtás hatékonyságát segítheti – az állami szociálpolitikai eszközökkel szemben – a helyi közösségekbe integrált segítőkre jellemző személyesség, és személyközpontúság. Az eredményesség szempontjából fontos, hogy az elsődleges motívum ne a térítés, vagy a vallásos értékrend átadása legyen, hanem a hátrányos helyzetű személy vagy csoport konkrét problémájának megoldása, szükségleteinek kielégítése.

5. A szekularizációs trendek az Ormánságban is érvényesülnek, a működő felekezetek csak az emberek kisebb hányadával kerülnek kapcsolatba a hitélet szervezése kapcsán, illetve szociális tevékenységük megvalósítása kapcsán. Ez a két célcsoport nem minden esetben fedl egymást.

2.5.1. Szociális segítségnyújtás

„Itt egyetlen szakmába lenne szabad befektetni, az egyházba és a szocmunkásokba. Ugye, az ugyanaz, csak világi nyelven.” (református lelkész, Kovácshida) Az ormánsági lelkészek, lelkipasztorok felismerik speciális szerepüket: a hitélet szervezésének minden problémája mellett a legfontosabb feladatok a hívek szegénységéből fakadnak.

A rászorulóknak részére eseti segítséget nyújtanak a térségben tevékenykedő egyházi munkatársak kisebb pénzüsszeg, és elsősorban élelmiszer (tészta, konzerv, liszt, cukor, étolaj) formájában. Az egyházi reprezentánsok ugyanakkor hidat képeznek a területükön élő szegények és intézményrendszerük szociális szervezetei között.

⁵⁹ Az interjú vizsgálat lezárása óta a térségben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat és a Katolikus Kari-tász is 2-2 kistéleplésen alakított ki komplex közösségi teret, állandó jelenlétet biztosítva a rászorulóknak számára.

Rendszeresen juttatnak élelmiszer és ruhacsomagokat a segítségre szorulóknak. A támogatás egy másik formája a szállítás: az elaprózódott településállomány, a tömegközlekedés beszükülése és a pénz hiánya miatt gyakran szállítják a szegénységben élőket fontos ügyek intézése, vagy az orvosi ellátás elérése céljából a központokba. Az egyházak képviselői számára nehéz a döntés abból a szempontból, hogy hol húzzák meg a segítségnyújtás határait: Ki az, aki valóban támogatásra szorul, s ki az, aki – a gondoskodást az „egyházi ember” kötelességének tartva visszaél a segítséggel. A megkérdezettek elsősorban a lelki és mentális támogatást érzik kötelező feladatuknak, s erre valóban nagy szükség mutatkozik a hátrányos helyzetű népesség körében (családi, egészségi és gazdasági problémák feldolgozása).

Feladatukat nem önerőből, elszigetelten végzik: igyekeznek becsatornázni a rendelkezésükre álló forrásokat, lehetőségeket. A vajszlói plébános pl. egy ciklusban választott képviselőként vezette az önkormányzat egészségügyi és szociális bizottságát. A források szűkössége miatt azonban számos konfliktusa is támadt: *„Mikor jöttek a kérelmek, a bizottság döntött, s nekem kellett aláírni. ”Nem adott a pap!” – mondták utána.*

Az egyházakhoz kapcsolódó segítők a helyzet romlásáról is beszámolnak: *„Ilyen még nem volt, amióta itt vagyok, hogy nyáron jönnek ennivalót kérni. És nem pénzt, hanem lisztet.”* (plébániaigazgató, Kémes) A megkérdezettek – korábban tapasztalt változások alapján – kivétel nélkül további gazdasági és mentális elszegényedéstől, a támogatásra szorulóknak körének bővülésétől tartanak.

A konkrét segítségnyújtás mellett megjelenik a személyes példaadás fontossága is. *„Én akkor teszek a legtöbbet ezekért az emberekért, ha jól élek. Ha látják, hogy rendszeren járatom a gyerekeimet és jó családi életet élünk.”* (református lelkész, Kovácshida)

2.5.2. Közösségépítés

Az egyházi alapú közösségfejlesztő és csoportépítő tevékenység hatására létrejött közösségeket két alapvető szempont alapján csoportosíthatjuk. Az egyik dimenzió a közösség célját érinti. Az egyházakhoz kapcsolható csoportok alapvetően a hitélethez kötődő közösségek, de megfigyelhetők ugyanakkor egyéb, elsősorban a szociális segítségnyújtásra, vagy más közösségi feladatra szerveződött csoportosulások is. A másik dimenzió a közösség tartósságára utal. A csoport lehet tartós, éveken vagy akár hosszú évtizedeken keresztül fennálló, s lehet alkalmi, estleges, konkrét, rövid távú cél elérésére alakult formáció (Ragadics 2007c: 188-196).

A fentiek alapján megkülönböztethetünk közvetlenül hitéleti tevékenységekhez kötődő eseti és tartós, valamint elsősorban nem hitéleti tevékenységekhez kötődő eseti és tartós csoportokat, ahogy azt az 3. sz. táblázat mutatja:

3. sz. táblázat (saját szerkesztés)
A történelmi egyházakhoz kapcsolódó közösségek⁶⁰

	hitéleti	nem hitéleti
eseti	<ul style="list-style-type: none"> • biz. szertartások (pl. esküvő, temetés) résztvevői • vallási előadás résztvevői • lelkigyakorlat résztvevői • zárandoklat résztvevői stb. 	<ul style="list-style-type: none"> • társadalmi munka (pl. templom, plébánia felújítása) résztvevői • (egyház által szervezett) kulturális programok résztvevői • közösségi ünnepek résztvevői stb.
tartós	<ul style="list-style-type: none"> • biz. szertartások (pl. istentisztelet, szentmise, litánia) résztvevői • egyházközségi testület, presbitérium • ministráns-csoport • hittanos-csoport, ifjúsági csoport • vallásos kisközösségek stb. 	<ul style="list-style-type: none"> • karitászcsoport • szociális intézmények • egyházi kötődésű egyesületek, alapítványok stb.

A hitélet szervezése sok szempontból kapcsolódik az egyházi infrastruktúrához. Református templom szinte minden településen van, katolikus templom viszont csak a nagyobb ormánsági falvakban, illetve a horvátok által lakott helységekből. Ahol nincs, ott kápolnában, az önkormányzat épületében, illetve magánháznál tartják a szertartásokat. Az utóbbi lehetőséget téli időben gyakran választják még a templommal rendelkező településeken is, mivel az egyházi épületek nem, vagy csak komoly ráfordítással fűthetők, s a hívek alacsony száma sem indokolja a nagyobb terek használatát. A református és a katolikus lelkipásztorok megegyezése alapján számos esetben kerül sor egymás – jobb állapotban lévő – épületeinek használatára. A térségben a megkérdezettek szerint egyetlen lelkész ragaszkodik mereven a határokhoz: „*Nem enged be minket a református kolléga az ő templomába. Ahol a XY van, oda mi nem mehetünk be.*” (Vajszlói plébános) A kémesi falukutató tábor tapasztalatai alapján a valláshoz kötődő helyiek hol egyik, hol másik istentiszteletet látogatják vasárnaponta, mivel – az elaprózódott településállomány és a több szolgálati hely miatt 2-3 hetente kerül sor katolikus, illetve református szertartásra. Vajszlóban a hittanversenyt is közösen szervezi a két felekezet. Közös, ökumenikus rendezvényekre pályázati forrásból üzemeltetett kibusssal szállítják az érdeklődőket (Kémesi plébániaigazgató és a kovácshidai lelkész szoros együttműködése). Több ember vallási keretek között való együttléte erősíti a vallásos identitást, s segíti a programok gazdaságos megszervezését.

A hitéleten kívüli egyházi közösség-szervező munka elsősorban a személyes jelenlétet alapul. A Lankó József alsószentmártoni plébánostól kiinduló kezdeményezés alapján (lásd IV. fejezet 3.5.6.) minden településen rendszeresen jelen kell lennie egy

⁶⁰ A csoportosítás csak a katolikus és református egyházhoz kötődő közösségek áttekintését segíti, nem teljes. A valóságban a célok, tevékenységek és csoportok gyakran fedik egymást.

egyházi munkatársnak, akik körül kialakulhat egy bizalmi légkör. Ez a viszony alapozhatja meg a rászoruló helyzetének javítását, s bátorságot ad a rászorulóknak, hogy lelki és testi problémáikkal, ügyes-bajos dolgaikkal a lelkészhez, hitoktatóhoz fordulhassanak. *„Van olyan falu, ahová nem tudtam bejutni, mert nem volt okom. Nem volt temetés, nincs templom. Nem tudta, mivel menjek be a faluba. Akkor halottam, hogy van ott (Adorjás) egy kis könyvtár, és én elmentem oda a gyerekeket korrepetálni.”* A hátrányos helyzetű gyerekek nyári táboroztatásában az egyházi reprezentánsok is igyekeznek szerepet vállalni. Támogatott rendszerben működtetve, mindössze 1000 Ft-ot kérnek az egyhetes táborozás költségeire a szülőktől. (Az összeg egyfajta foglaló a részvétel biztosítása miatt.) A szegénység azonban gyakran keresztülhúzza a szervezők számításait: *„Egy ezrest beadsz és eljön a gyerek. De ez nem így van. Én kihúzom a fiókot, berakom a cipőt, leveszem a ruhát, kiveszem a fogkefét és berakom és mehetsz, akkor az nekem ezer forint. Nekik nem ezer forint. Mert meg kell vegye a fogkefét, meg kell vegye a fogpasztát, meg kell vegye a cipőt, mert nem akarja azt, hogy az ő gyerekére azt mondják, hogy neki ez nincs. De ugye évek, mire én rájövök, hogy miért nem jön el.”* (plébániaigazgató, Kémes)

„Elkezdünk most focizni kedden délutánonként. Egy jó cigány falu, az emberek kint vannak az utcán, össze se kell gyűjteni őket. Mire legközelebb mentünk, már minden fiú ott várt. A polgármester odafigyel arra, hogy meg legyen kapálva a park, hogy legyenek tuják, de az emberekkel nem foglalkozik senki.”(Szaporca)

2.5.3. Oktatás

A beszűkülő oktatási infrastruktúra a hittan tanítását, a gyerekek és a szülők elérhetőségét is érinti: *„Amikor idejöttem a vajszlói plébániához tartozó 15 községben 10 iskola volt. Akkor megszűnt a hircsi iskola, utána megszűnt a sámodi iskola és a besencei iskola. A besencei után szűnt meg a kisszentmártoni, majd a baranyahídvégi iskola, a piskói iskola, a zalátai iskola, és most Csányoszróból is a fősöket át akarják vinni Sellyére, mert kevés a gyerek. Már iskolában nem is tartok hittanórát.”* (plébános, Vajszló)

A településeken végzett rendszeres hitoktatás a speciális helyi igényekhez alkalmazkodva átalakult, személyesebbé vált, gyakran egészül ki játszóházzal, a vallásos ismeretek mellett más tudásanyag átadásával, délutáni foglalkozásokkal. A délutáni felkészülést és az iskolai integrációt segítő tanoda-rendszer is több helyen valósult meg egyházi közreműködéssel.

Az idősebb munkatársak számára komoly kihívást jelent a fiatalokkal, gyerekekkel való munka. A vajszlói plébános a nevelői, hitoktatói munka nehézségeiről számol be: *„Ha van elsőáldozás, bérmlás, akkor van gyerek, azzal meg lehet őket fogni. Amúgy, olyan szabad hittanórák vannak...”*

Alsószentmártonban, Gilvánfán és Pettenden a főként cigányok által lakott dél-baranyai településeken 2005-ben indult útjára 60 diákkal a Tan Kapuja Buddhista Egyház által működtetett Kis Tigris Gimnázium, amely a jó képességű, de nehezen mobilizálható hátrányos helyzetű tanulók segítését tűzte ki célul.⁶¹ „A Tan Kapuja itt semmifajta hittérítő tevékenységet nem folytat. Mint minden egyháznak, nekünk is vannak karitatív feladataink: hátrányos helyzetű fiatalokat szeretnénk a társadalmi mobilitásba bekapcsolni.” (buddhista oktató) Az iskola közösségi szerepe ebben a közegeben is erőteljesen jelenik meg: „Van egy fajta közösségi fórum jellege az intézménynek, nagyon sokan megfordulnak nálunk. Itt nálunk tanulás van, internet van, bulizás van, persze felügyelet mellett.” (buddhista oktató)

2.5.4. A társadalmi szerepvállalás további területei

Az egyházi segítő tevékenység – a lelkipásztorok, hitoktatók egyéni munkája mellett – intézményeken keresztül valósul meg. A következő példák a térségben működő egyházi intézmények jelentőségét világítják meg az ormánsági kistelepüléseket jellemző problémákkal kapcsolatban.

A református egyház által működtetett siklósi alkoholmentő misszió (Bethania Rehabilitációs Otthon) ápoltsjai nagy számban kerülnek ki a hátrányos helyzetű ormánsági térség szenvedélybetegei (alkohol, drog, szerencsejáték) közül. A lelkigondozásra, munka-, csoport- és zeneterápiára épülő kezelés magas határfokkal képes a betegek társadalmi reintegrációjára.

A szervezett cigánymisszió mindkét egyház berkein belül működik az Ormánság keleti, illetve nyugati peremvidékén (Alsószentmárton – katolikus cigánypasztorációs referens; Dencsháza – Református Misszió Központ), és az evangelizáció mellett alapvetően szociális segítségnyújtásban manifesztálódik.⁶² Gyakori a tartós ételmisszer- és ruhacsomagok osztása, a Szent Márton Caritas Alapítvány naponta meleg étellel lát el a térségben élő mintegy 100 rászoruló.⁶³

⁶¹ A jelenleg Alsószentmártonban és Kákicson működő, kb. 100 fős intézmény szakmai hátterét a pécsi Gandhi Gimnázium és a budapesti Belvárosi Tanoda biztosítja. A buddhista hitoktatás része a tananyagának.

⁶² Fontos kísérletnek számít a göröcsönyi plébános, Hegyháti Tibor által indított mozgalom: a plébániájához tartozó települések cigányságának bevonása a katolikus karizmatikus mozgalomba. A karizmatikus csoportokban számos lehetőség nyílik a közösség megélésére cigányok és nem cigányok között is. A plébános 2004 és 2009 között működött a településen, áthelyezését követően is tartotta a kapcsolatot a megszervezett közösségekkel, később ezek a kezdeményezések fokozatosan alábbhagytak.

⁶³ Az interjú készítése óta szolgáltatás tovább bővült. 2018 óta az étkeztetés külön szolgáltató neve alatt intézményesült, jelenleg a térség számos településén látja el a rászorulókat több mint 1000 adag étellel.

Az egyházi intézmények keretei között megvalósuló támogató tevékenység mellett jelentős szerepe van a rászoruló lakosság életében az egyházak helyi képviselői által nyújtott – alkalmi vagy rendszeres – személyes segítségnyújtásnak. Az anyagi eszközök, és lelki támogatás mellett a tanácsadás terén elvitathatatlan jelentősége van a kistelepüléseken gyakran egyedüli diplomásként tevékenykedő munkatársaknak. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező falusi népesség számára gyakran jelent problémát a hivatalos ügyek intézése, az egyes támogatásokkal kapcsolatos nyomtatványok kitöltése stb. Ilyen esetekben értékes segítséget jelent számukra az egyházak helyi reprezentánsaitól érkező tanácsadás, felvilágosítás.

A fiatalok elvándorlásával magukra maradt idősek és betegek, ill. a szociális otthonok lakóinak rendszeres látogatása, lelki gondozása a hitéleti tevékenységen túlmutató, kiemelten fontos feladat, melyet az egyházak képviselői – lehetőségeikhez és adottságaikhoz mérten – felvállalnak.

Néhány településen megfigyelhető, hogy az egyház képviselői bekapcsolódnak helyi hagyományőrző csoportok kialakításába ill. támogatásába. Siklónagyfalu hitoktatója egy fiatal beásokból álló zenekar pályáját segítette a vele készült interjú (2008) időpontjában.

A történelmi egyházak reprezentánsai az ormánsági kistelepüléseken élők kapcsolati hálójának erősítésében is fontos szereppel bírnak. A hátrányos helyzetű csoportok egyik legjelentősebb problémája ugyanis az elszigeteltség. A településre érkező egyházi munkatárs – egy külső szervezet helyi képviselőjeként – kapcsolódási pontot jelenthet a nagyobb társadalmi egységek irányába. Néhány egyházi kötődésű segítő külső kapcsolatinak felhasználásával talált forrásokat a helyi problémák enyhítésére (alapítványok, segélyszervezetek, egyházmegye, más egyházközségek). Az ormánsági kistelepüléseken élő, a hátrányos helyzetű lakosságot támogató egyházi szereplő munkájában egyrészt annál hatékonyabb, minél szervezettebben tartozik a helyi társadalomhoz, másrészt minél több, a szociális tevékenység szempontjából értékes, külső kapcsolattal rendelkezik.

2.5.5. Problémák, lehetőségek

Az egyházak megkérdezett reprezentánsai számára komoly kihívást jelent a munka komplexitása, az elaprózódott településszerkezet és az egyes falvak heterogén társadalmi összetétele:

„Minél régebb óta vagyok itt, annál több a bizonytalanságom, hogy ezt hogy kell, vagy hogy lehet...” „Nem tudom kamatoztatni, amit tanultam. Arra álltam rá, hogy figyelek, mi az, ami felé el lehet menni.” „... be tud darálni ez a hely. Legalábbis én magamon ezt látom.” (plébániaigazgató, Kémes)

A nyitott kísérletezés mellett megjelenik a kudarc élménye is:

„*Én mindennel próbálkoztam, hogy megpróbáljam a cigányokat elérni, de nem jött össze.*” (plébános, Vajszló)

„*Nem tudom, meddig bírom. Egyre nehezebben kezelhetőek a gyerekek.*” (hitoktató, Siklós)

A kudarc elkeserít, ugyanakkor lehetőséget ad a korábbi gyakorlatok felülbírálására is, új utakat nyitva a felekezeti, hitéleti és segítő munkában:

„*Egy ideig csináltam azt, hogy összehordtam az embereket kocsival, kusbusszal. (közösségi programok) Akkor voltunk – elég nagy szám – harmincan. Ahhoz elég sokat kellett autózni. Akkor megszokták ezt, hogyha én nem megyek értük, akkor nem jönnek. Erre lettek nevelve, én neveltem erre őket.*” (plébániaigazgató, Kémes)

A hitoktatók, lelkészek iskolai felkészítésének, képzésének elégtelensége nem csak a leszakadó körében alkalmazható módszerek hiányára vonatkozik. Komoly lelkiismereti problémák is adódhatnak, többek között az etikai elvek és a valóság konfrontációja kapcsán. Pl.: a magántulajdon védelme, a lopás elítélése egyértelműen megnyilvánul a jogrendszerben és a történelmi egyházak tanításában is. A szereteteinkről való gondoskodás, az alapvető létfeltételek biztosítása szemben állhat ezzel a törvénnyel. Mit mondjon a hitoktató az erdőből hideg téli időben illegálisan fát hazacipelő tanítványainak, akiket egyedül nevel az édesanyjuk? Mit tegyen, ha az óráról való hiányzás okaként a csigaszezont jelölik meg a gyerekek? „*Nem jövök most vasárnap istentiszteletre, mert kukoricát megyek szedni.*” (hitoktató, Kórós)

Az egyházi segítők támogató és szervező munkájára ugyanakkor nagyon nagy igény mutatkozik: „*Ezek a falvak a lehetőségek tárházai, annyira nincsen semmi. Nincs konkurencia. Nincs uszoda, mozi, dzsúdó, reiki, tehát semmi nincs. Ha valaki bemegy oda, és valamit csinál, akkor az van, amit ő csinál. Az emberek fizikailag nem tudnak kimenni a faluból. Az egyháznak akkora sansza lenne itt! Nincs ellenfele. Bemenni, ott lenni, jó dolgokat csinálni! Egy emberre lenne szükség, aki ott lakik, vagy rendszeresen kijár. Pénzkérdés is, de még inkább ember. Pedig, ha valaki idejön, azt úgy szeretik, hogy az életbe nem lesz ennyire szeretve. Itt senkivel sem kell versenyezni.*” (plébániaigazgató, Kémes)

2.5.6. Alsószentmárton: példaértékű egyházi szerepvállalás az ormánsági cigányság körében

Az Ormánság nyugati peremén, Siklóstól 12 km-re délre található a kb. 1200 fős Alsószentmárton. A település már méretéből adódóan sem tartozik a tipikus ormánsági aprófalvak közé, külön bemutatását sajátos viszonyai, valamint – sokkal inkább – a helyi katolikus pap kezdeményezésein alapuló mintaszerű segítő tevékenységek teszik indokolttá.

Alsószentmárton Magyarország első olyan települése, ahol a cigány népesség aránya elérte a 100%-ot. A helyi lakosságot korábban alkotó református magyarok és katolikus horvátok száma a környéken elterjedt "egykezés", és a gazdaság szocialista átalakításával összefüggő urbanizációs tendenciák következtében apadt fokozatosan az 1980-as évekre elért abszolút minimumra. Helyükre áramlottak be az archaikus román nyelv muncsán nyelvjárását beszélő beás cigányok.

A falu a prosperáló gazdasági gócktól távol fekvő kisebb települések képét mutatja, infrastrukturális ellátottsága rendkívül alacsony szintű. A vasútvonal elkerüli, Siklósról 4 autóbuszjárat indul naponta Alsószentmárton irányába. Az utak állapotára rossz, a kommunális hulladék gyűjtése, tárolása és elszállítása megoldatlan. "Természetesen" nincs vezetékes gáz, szennyvízelvezetés és kábeltelevízió sem.

A rendszerváltozás után a városi (Pécs, Siklós) munkahelyeken dolgozó cigányok többsége elvesztette állását, jelenleg 90% feletti a munkanélküliség a településen. A települést övező földek nem a helyi lakosok tulajdonában vannak, így az östermelés lehetőségei sem adóttak.⁶⁴ A családok szerény bevételeinek jelentős része származik az állami szociális ellátórendszerből; a GYES-t, GYED-et, nyugdíjat, szociális járulékot, jövedelem pótló támogatást alkalmi és időnyomunkával (mezőgazdasági bérmunka, csigaszedés stb.) egészítik ki (Harmat 2004).

A gazdasági átalakulás kezdetén, 1989-ben költözött a településre a falu mindmáig egyetlen nem cigány származású lakója, a helységben már korábban is plébánosi tiszteletet betöltő katolikus pap, az első "cigányokért felelős lelkész" Magyarországon. Lankó József – felismerve a problémák súlyosságát és a személyes segítségnyújtás szerepének fontosságát – maga kérte kihelyezését Alsószentmártonba. A helyi gyermekeket a 80-as évek végén ingyenesen táboroztató fiatal káplánból mára a 60-as éveiben járó, továbbra is aktív plébánossá, a falu életének központi alakjává vált. „*Nem vagyok már idegen test a gettóban, én is odatartozom. Nem lettem cigánnyá, de megvan a zárt cigány közösségen belül a magam helye és szerepe.*” (Lankó József)

A kilenc másik településért is felelős pap a lelkészi feladatok elvégzésén túl jelentős szociális és közösség-szervező tevékenységet folytat. „*A jelen nyomorúságban a túlélést segíteni. Ez az evangélium hitelesítésének iránya.*” (L. J.) A tűzoltásnak számító karitatív segítségnyújtás – alkalmankénti ruha-, cipő- és élelmiszerosztás (a Pécsi Egyházmegye és német egyházközösségek segítségével) – mellett a problémák átfogóbb megoldására is vállalkozott. „*...el kell kerülni mindenképpen azt, hogy éhezés legyen, főként a gyerekek körében.*” (L.J.)

⁶⁴ A mezőgazdasági termelés útján való önellátásra tett kísérletek az adekvát beás tradíciók hiánya, valamint a konyhakerti növénytermesztés és háztáji állattartás gazdaságtalansága miatt zátonyra futottak. Vö.: Ladányi – Szelényi 2004, 88–103. o.

Az idénymunkában szegény téli időszakot jellemző nehéz anyagi helyzet enyhítésére indult el kb. 15 éve egy tradicionális cigány mesterség, a kosárfonás felélesztése. Ennek érdekében a helyi egyházközség a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány segítségével szert tett egy 30 hektáros fűzfákkal borított bérelt területre. Több alsószentmártoni lakos is részt vett a munkaügyi központ tanfolyamán; a kosárfonás eleinte eredményes vállalkozásnak bizonyult, az értékesítési lehetőségek azonban egyre korlátozottabbak, a piacon nem mutatkozik a kínálatnak megfelelő igény a népi mesterségek termékei iránt.

A plébános kezdeményezésére létrejött Szent Márton Caritas Alapítvány a sérült, beteg és idős emberek étkeztetésének megoldását tűzte ki célul.⁶⁵ A konyha munkalehetőséget is nyújt a helyi asszonyok számára. Az Alapítvány az igényekhez alkalmazkodva szociális gondozókat is foglalkoztat, jogi, szociális és lelki tanácsadó szolgáltatást működtet, széleskörű szolgáltatást biztosítva a rászorulóknak: jogászt, teológust, szociális munkásokat, pedagógusokat is foglalkoztatnak.⁶⁶

Lankó József szerint az Ormánság szociális nehézségeinek megoldása nem lehetséges csupán helyi erőből, helyi kezdeményezésekkel, jelentős külső segítség bevonására van szükség. A saját szerepét a problémák lehetőség szerinti enyhítésében látja. Az ormánsági cigány népesség életének javulását a fiatalok műveltségi szintjének emelkedésétől, a többségi társadalom iskolarendszerébe való integrálásától, felelős cigány értelmiség létrejöttétől várja. Segítő tevékenységét ezért összpontosította az oktatás területére.

Alsószentmártonban magas a gyermekkorú népesség aránya, ennek ellenére óvodai ellátásuk hosszú ideig megoldatlan maradt. A katolikus egyház által visszaigényelt korábbi óvoda épületében új, cigány óvoda kialakítása kezdődött meg 1998-ban. Az intézményt a pécsi egyházmegye tartja fenn, 11 dolgozójából nyolcan cigány származású helyi lakosok. A beás gyermekek két nyelven tanulnak az óvodában, elősegítve ezzel az integrációt a magyar iskolarendszerbe. A gyermekek jelentős része folytatja tanulmányait a siklói katolikus általános iskolában.⁶⁷

Az iskolai szegregáció megelőzése érdekében működik a plébánia hittantermében a napközi-játszóház jellegű, állami támogatással működő tanoda, ahol a gyermekek pedagógusok irányítása mellett készülhetnek fel a tanulmányi munkára. A középis-

⁶⁵ Lásd: 63. jegyzet.

⁶⁶ www.szmca.hu

⁶⁷ A szintén Alsószentmártonban működő Kis Tigris Gimnázium a helyi képzést részesíti előnyben, esélyt adva a kevésbé mobil csoportok számára. Az alsószentmártoni plébános a siklói iskolák felé irányítja a diákokat, bízva abban, hogy a földrajzi mobilitás a társadalmi mobilitást is elősegíti majd, szemben a homogén cigány település légkörével. A térségre jellemző körülmények és a magasabb termékenység miatt a siklói katolikus általános iskola a szegregáció útjára lépett. A buddhisták által fenntartott intézmény ugyanakkor elsősorban azok számára kínál lehetőséget, akiknek elérhetetlen a normál iskolai képzés (gyermekes anyák, tanulási nehézségekkel küzdők stb.).

kolás és levelező oktatásban résztvevő felnőtt tanulók számára is biztosítanak konzultációs lehetőséget.

Lankó Józsefnek szerepe volt a pécsi Gandhi Gimnázium létrehozásában, valamint a mánfai Collegium Martineum megalapításában is.⁶⁸ A "cigánykollégium" 1996-ban nyitotta meg kapuit. Lakói olyan – pécsi és komlói szakközépiskolákban és gimnáziumokban tanuló – tehetséges fiatalok, akik hátrányos helyzetű kistelepülésekről, zárt cigány közösségekből, nehéz körülmények között élő családokból érkeztek. A kollégium olyan háttérrel adott számukra, amely demokratikus rendje és közösségi jellege (lakócsoportokat alkotnak) miatt otthoni légkört képes biztosítani, ugyanakkor a tanulmányi munka hatékony támogatásával, színes kulturális programjaival elősegíti a tanulási nehézségek és beilleszkedési problémák leküzdését. Többen sikeresen zárták a felsőoktatás felé utat jelentő gimnáziumi éveket. Az alsószentmártoni plébános rendszeresen látogatta a kollégium lakóit (Harmat 2004).⁶⁹ A Gandhi Gimnázium működésével – egyetlen cigány középiskolaként – azóta is speciális modellt jelent; hatékony hidat épít a leszakadó családokból érkező tehetségesebb és motiváltabb tanulók és a többségi társadalom között.

A cigánysággal való segítő munka szempontjából fontos a plébános nézőpontja: a cigányságban értékeket keres, s ezekre az értékekre (pl. hit, családközpontú élet) alapozva fejti ki tevékenységét. *„A cigányok a családból hozzák az Isten-hitet. Az Isten számukra az életnek, a szerencsének, az egészségnek, vagyis a boldogulásnak az ura, akivel jó jóban lenni.”*(L. J.)

Lankó József tevékenysége sokszínű segítő munkássága mellett azért példaértékű, mert a szociális segítségnyújtás egyházi csatornáin mellett sikerült elérnie, és bevonnia az egyházi kötődéssel nem rendelkező, az ormánsági cigány népesség támogatásában érdekelt személyeket és csoportokat is. Kezdeményezései már nem csak egyszemélyes projektek, a lelkész körül kialakult segítő csoport, a sokszínű kapcsolati háló záloga a programok fenntarthatóságának. A katolikus pap példája ugyanakkor azt is megmutatja, milyen a kistelepülések helyi problémáinak megoldásában a személyes kvalitás, a kezdeményezőkézség és elkötelezettség szerepe. Élethivatása más, elkötelezett munkatársak számára is vonzó: *„Én a Lankó Józsi miatt választottam ezt a helyet, mehettem volna máshová is, de ez közel van Szentmártonhoz. Tetszett, amit csinál, és ahogy ő él. S gondoltam, ha lesz rá lehetőség, akkor szeretnék hozzá közel kerülni, hogy tanuljak tőle.”* (plébániaigazgató, Kémes)

⁶⁸ A kollégium 12 év működést követően, 2008 szeptemberében zárta be kapuit a hosszú éveken át görgött adósságok miatt, mivel hiányoztak a fenntartáshoz szükséges források, s azt pályázati pénzből sem tudták előteremteni.

⁶⁹ Lásd: <http://www.gandhigimi.hu/>

2.5.7. Összegzés – egyházi aktorok az Ormánságban

Az egyházakhoz kapcsolódó segítségnyújtás – a fentiek fényében – sokrétű. Kiemelt területe az oktatás, illetve a fiatalokkal, gyermekekkel való foglalkozás (szabadidő eltöltése, iskolai előmenetel segítése, hitéleti nevelés). Az idősek szempontjából a vallási mező hagyományos funkciói relevánsak: istentiszteletek, zarándoklatok, közösségi alkalmak. Mind a vallási aktivitás, sem pedig a hitéleti szolgáltatások intenzitása az országos átlag alatt marad. A szegénységben élő családfenntartók számára a szociális funkció az elsődleges. Ők a megélhetést segítő különböző támogatások, és információs segítségnyújtás formájában találkoznak az egyházak képviselőivel.

Az egyházi reprezentánsok tevékenysége a helyi szükségletekre reagál, ugyanakkor továbbra is jellemzi az erős személyhez kötöttség. Emiatt nagy a példaadó egyéniségek szerepe és nagy az egyházi tevékenységformák változatossága, de sérülékenysége is. Az egyházi aktorok specializáltabb képzése, a működés intézményesítése és a rendszeres szupervízió erősíthetné a vallási szervezetek jelenlétét és emelné a feladatellátás hatékonyságát. Fontos feladat továbbá az egyházi segítő munka összehangolása a térségben megjelenő más támogatási formákkal – a konfliktusok és a párhuzamos tevékenységek elkerülése érdekében.

2.6. Helyi társadalom – a tekintélyszemélyek, kulcsemberek nézőpontjából

A fenti intézmények mellett a falvak, kisebb városok társadalmának szervezettségét – a nagyobb településekenél sokkal inkább – meghatározzák a fontos helyi pozíciókat betöltő egyének: személyes kvalitásuk, rátermettségük, döntéseik és szándékaik. Minél kisebb egy település, annál kevesebb a lokális kulcspozíciók száma és annál nagyobb a döntéshozók szerepe és felelőssége. A helyi pozíciók, feladatkörök számának csökkenése ugyanakkor együtt jár a településen élők külső tényezőktől való függésének növekedésével.

A 2012-ben, Kémesen végzett kérdőíves vizsgálat (3. sz. melléklet) során arról kérdeztük a településen élőket, hogy kik azok, akiknek számít a véleménye, kikre hallgatnak az ottani emberek. A 93 értékelhető kérdőív válasza alapján⁷⁰ magasan a polgármester személye emelkedik ki, s a további (legalább 10 említést kapott) helyeken az önkormányzati képviselők, a vállalkozók, pedagógusok, valamint a református és katolikus egyház helyi képviselői állnak. Több említést kapott továbbá a közmunkások brigádvezetője, a néhány idős helyi személy, valamint a védőnő és a házi orvos.

⁷⁰ A válaszadók maximum 3 személyt említhettek.

Néhány válaszadó egyszerűen azt a választ adja: „a gazdagok” vagy „akinek pénze van”. A jómód fontos tekintélyteremtő alap az állandóan anyagi problémákkal küzdő csoportokhoz tartozók számára.

A tekintélyszemélyek kapcsán az alábbi általános megállapításokat tehetjük:

A kistelepüléseken jellemzően a legnagyobb helyi hatalom, legitimitás és presztízs a polgármesteri tisztséghez kapcsolható. A polgármester személye, alkalmassága, képességei, munkabírása, kapcsolatrendszere meghatározó a falu további sorsa, fejlődése szempontjából. A település első embere – az önkormányzat élén – kezdeményezhet, és fogantatosíthat a helyi társadalom szervezettségét erősítő projekteket, illetve a települési közösséget építő rendezvények, programok sikeressége jelentős mértékben az önkormányzati támogatás és szervezés függvénye. A polgármesteri és önkormányzati képviselői státusz mellett jelentős a helyi szolgáltatások és intézmények vezetőinek, foglalkoztatottainak szerepe.

A helyi értelmiség társadalomszervező szerepe kiemelt jelentőséget kap a kistelepülési színtereken. A működő civil szervezetek egyesületek és klubok élén gyakran találunk helyi pedagógusokat, orvosokat stb. Szerepük tanácsadóként, véleményvezéreként is fontos. A lokális intézményrendszerhez kötött értelmiség az intézmények megszűnésével elveszíti gazdasági bázisát, s többnyire elvándorol a településről.

Több hátrányos helyzetű kistelepülésen az egyházak, vallási szervezetek képviselői (plébános, tiszteletes, hitoktató, plébánia-igazgató stb.) tevékenykednek egyedüli diplomásként. Szerepvállalásuk a közösség életében személyfüggő és gyakran esetleges, a leszakadó aprófalvak közösségeiben azonban számos esetben létfontosságú és pótolhatatlan. (Ragadics T. 2007 b).

A társadalom szervezésében szerepet játszó helyi véleményvezérek nem minden esetben a kulturális és hatalmi mezőben szerzett tőke alapján (Bourdieu P. 1999) selektálódnak. A lokális ismertséget és elismertséget meghatározza a helyi társadalom gazdasági életében betöltött pozíció is. A sikeres vállalkozók, gazdálkodók olyan társadalmi réteget képeznek, amely viszonyítási alapot jelent a település lakosai számára, gazdasági erejük, elismertségük alapján a település fejlesztésének fontos bázisát adhatják.

A helyi kulcsszereplők problémaérzékelése összefügg a munkájukkal, pozíciójukkal kapcsolatos szerepekkel és nézőpontokkal. A térségben készített interjúk alapján az alábbi összegzést fogalmazhatjuk meg:

4. sz. táblázat – Problématérkép (saját szerkesztés)

PROBLÉMATÉRKÉP
<p>Polgármesterek</p> <ul style="list-style-type: none"> • A település fejlesztésének makrostrukturális korlátai (forráshiány, jogszabályok, kiszolgáltatottság (állami és pályázati rendszer) • A településért végzett munka helyi nehézségei (segítők, támogatók hiánya, sok kritika, elégedetlenség) • A helyi társadalom állapotával kapcsolatos nehézségek (passzivitás, helyben bevonható humántőke hiánya, újratermelődő, sőt fokozódó szükséghelyzet) • A települési népeség helyzetéből adódó konfliktusok (pl. a segélyezés és a közmunka megszervezésének problémái, a bűnözés visszaszorítása stb.)
<p>Oktatási intézmények munkatársai</p> <ul style="list-style-type: none"> • A tanulók hátrányos családi háttéréből adódó problémák (nevelési és magatartási problémák, a tanulók motiválásával kapcsolatos nehézségek) • A szülőkkel való együttműködés problémái (kapcsolattartási nehézségek, eltérő elvárások az iskolával szemben, a szülők és az iskola különböző értékrendje, a jobb módú családok a városokban iskoláztatják gyermekeiket) • Az intézmény fenntartásának adminisztratív problémái (alacsony tanulólétszám, összevonások, tagintézményi státusz, együttműködés a fenntartóval stb.) • Az oktatási munka megszervezésére vonatkozó problémák (a pedagógusképzés hiányosságai, munkatársak fluktuációja, utazó pedagógusok koordinálása, a tantervek adaptálásnak nehézségei)
<p>Civil szervezetek munkatársai</p> <ul style="list-style-type: none"> • A működés problémái (forráshiány, kiszámíthatatlanság, kiszolgáltatottság stb) • Az állampolgárok bevonásának problémái (passzivitás, potyautas magatartás stb.) • A települési önkormányzattal való viszony problémái (kiszolgáltatottság, kommunikációs nehézségek stb.)
<p>Vállalkozók, gazdálkodók</p> <ul style="list-style-type: none"> • A tevékenység és ágazat jellegéből adódó problémák (termelési és értékesítési nehézségek, kiszolgáltatottság) • A helyi társadalommal kapcsolatos problémák (alacsony szintű a helyi kereslet, a helyi munkaerőpiac hiánya) • A helyi önkormányzattal kapcsolatos nehézségek (helyi adók, személyes érdeklentétek)
<p>Egyházi munkatársak</p> <ul style="list-style-type: none"> • A munkatársak felkészületlensége (a képzés nem készít fel a hátrányos helyzetű csoportokkal való munkára; a terep nehézségei, alternatív katechetikai modellek szükségessége, fluktuáció) • A társadalmi környezet kihívásai (motiválatlanság, segítők és támogatók hiánya, sok kudarc, sok elvárás)

A fentiek alapján kiemelem, hogy a szerepek, feladatkörök, pozíciók halmozódása egyfajta kényszer (pl. ugyanaz a személy egyben vállalkozó, önkormányzati képviselő és civil szervezeti tag), mivel kevés a falvakban az aktív helyi szereplő. Más részről mindez természetesen következik a falusi társadalom sajátosságaiból is: a kistelepüléseken élő felelős aktorok – a főként másodlagos, formálisabb csoportokra épülő városi társadalom tagjaival szemben – a maga komplexitásában látják az adott falu és az ott élők helyzetét és problémáit, kapcsolatrendszerük rögzíti őket szerepeikben és megerősíti őket a cselekvésben (vö. Giddens 1995: 286). E módon az egyik feladatkör természetesen hozza magával a következő szerepet. A fenti példa alapján: a profitot termelő helyi vállalkozó jó gazdája saját üzemének, gazdaságának, így példaképpé, tekintélyszeméllyé, véleményvezérré válik a lokális társadalomban, ahol magas az önálló egzisztenciával nem rendelkezők aránya. E miatt bízzák az ott élők a vállalkozóra településük vezetését. (A választásokon való induláshoz szükséges magabiztosságot és bátorságot a gazdasági tapasztalatok és sikerek alapozhatják meg.) Képviselőként, polgármesterként látja, hogy a helyi szükségletek kielégítését erősíthetik a civil társadalom módszerei és eszközei, így nonprofit szervezet alapítójává, aktív tagjává válik.

3. Közösségi kezdeményezések, útkeresés az Ormánságban

Az interjúk tapasztalatok alapján az Ormánságban a negatív migrációs trendek hatására erodálódtak a helyi társadalmak, a lokális pozíciók leépülésével, az intézmények bezárásával csökkent a helyi kulcsszereplők száma. Nem épültek ki, illetve nem erősödtek meg a helyi kihívásokra választ adó civil kezdeményezések.

A fenti folyamatok mellett – a helyi közösségek helyzetének alakulása szempontjából – egymással ellentétes folyamatok is aktivizálódnak: a helyi projektosztály megjelenése, az ingázás megmaradása, valamint a városi szolgáltatások igénybevételének erősödése (a jobb módú népesség részéről) a térség kinyílását eredményezi. Ugyanakkor az Ormánságban a hátrányos helyzetű népesség köreiből a mobilitás visszaszorulását, a külső kapcsolatok építésének hiányát, vagyis erős bezáródást figyelhetünk meg. A leszakadó népesség a helyi szinteken is inaktív, passzivitás és motivátlanság jellemzi. Így a közösségi kapcsolatok felélesztése, ápolása és megerősítése leginkább a marginalizálódott csoportok szempontjából lehet kulcsfontosságú: erősítheti társadalmi tőkéjüket, gyarapíthatja erőforrásaikat, emelheti életminőségüket.

A továbbiakban azokat a jó gyakorlatokat és közösségi kezdeményezéseket összegezzük a teljesség igénye nélkül, amelyek a segíthetik a fentebb jelzett integrációs folyamatokat, s támogathatják a helyi közösségek öngyógyító-képességének visszaállítását, s emelhetik a népesség életminőségét.

3. 1. Hagyományos közösségképző erők

Annak ellenére, hogy az ormánsági falvak népességének szerkezete jelentősen átrendeződött, s meggyengültek a hagyományos közösségeket összetartó erők, a tradicionális integrációs elemek egy része továbbra is kifejti hatását a helyi társadalmakban. Az Ormánságban és peremterületének egyes településein – különösen az előregedő népességű, a migrációs trendek által kevésbé érintett falvakban (pl. Kemse, Kiszszentmárton) – él még a hagyományos közösségeket összetartó szokások egy része. Jellemző például, hogy a disznóvágást követően az elkészült ételből kóstolót visznek egymásnak az emberek, még a közösségi és információs térként szolgáló kocsmába is (Borda – Kovács – Temesi 2005: 26-27).

Azok a családok, akik – legalább az önellátás kiegészítése céljából – gazdálkodnak, a nehezebben elvégezhető feladatok kapcsán (pl. nagyobb állatok leölése, feldolgozása, nehéz tárgyak pl. hordó mozgatása) gyakran szorulnak szomszédjaik, ismerőseik támogatására. A továbbiakban tárgyalt alternatív gazdálkodás is számos területen épít a régi hagyományokra.

A nagyobb közösségi és családi ünnepek alkalmával a még helyi kötődéssel rendelkező elszármazottak egy része visszatér falujába, ez lehetőséget biztosít a kapcsolatok ápolására, illetve a társadalmi tőke szélesebb körű működtetésére is. Az istentiszteleti alkalmak, vallási ünnepek és rendezvények korábbi szerepe a szekularizációs trendekkel csökkent, az egyházi reprezentánsok aktivitásának eredményeként azonban egyes csoportok életében továbbra is komoly jelentőséggel bír.

A hagyományos közösségi alkalmak megszervezését és megtartását több önkormányzat érzi fontos feladatnak. Említésre méltó példák a magyartelekiek éves máriagyúdi zarándoklatai, a Dráva-menti horvátok tradicionális programjai (pl. Drávasztára, Drávafok), vagy a kisebb gyermeknek a különböző ünnepekre – oktatási intézmény hiányában – műsort betanító fiatalok csoportja.

Kiemelten fontos a helyi integrációban szerepet játszó örökség, a meglévő viszonyok, kapcsolatok ápolása, fenntartása – nem pusztán a hagyományápolás talaján, hanem a rezidens népesség életminőségének emelése érdekében.

3.2. Újabb közösségi kezdeményezések

A kistelepülések életében a rendszerváltozást követő időszak fontos közösségi programjaként vált általánossá a falunap. Falunapot számos ormánsági településen szerveznek kikapcsolódást és találkozási lehetőséget biztosítva a helyiek, a környékbeliek és az elszármazottak számára.

Más ünnepek, közösségi alkalmak is megjelennek: Bogádmindszenten és Sósvertikén pl. Gyermeknapot, Nőnapot is tartanak; az előbbi településen „Idősek Napja” is megrendezésre kerül. Fontos alkalmak a közös utazások, amelyeken – a kisebb falvak esetén – szinte minden mobilizálható lakó részt vehet. Magyarmecske szinte teljes népessége lehetőséget kap a balatoni nyaralásra, Drávasztára Drávaiványival tart fenn közös balatoni nyaralót.

Közösségi programok szempontjából a vizsgált települések közül Magyarmecske rendelkezik a legszínesebb kínálattal: évente augusztus 20-án tartják az újonnan születettek állampolgárrá fogadását egy egyházi ünnepség keretében, e mellett zenei találkozót és egészségnapot (Semmelweis-nap) is tartanak. A település speciális programú általános iskolája jelenti a fenti programok fontos bázisát.

Közösséget generálhat a szabadidő közös eltöltése is, amelyre az ormánsági településeken is találunk példát. A futball-mérkőzések ma is megmozgatják a népesség egy részét. Nem rendelkezik minden település futballcsapattal, jellemzően több falu játékosai tömörülnek egy-egy futball egyesületbe. Az ormánsági települések csapatai számára nagy eredmény a megyei másodosztályba való bekerülés (pl. Drávafok). A sportpályák üzemeltetése is közös feladat. A Kovácshidán található egységet is a környező települések közreműködésével újították fel, illetve közösen üzemeltetik.

A természeti környezet adottságait kihasználva működő horgászegyesületet találunk a vizsgált térségben Drávasztarán, Felsőszentmártonban, Hiricsen, Kémesen, Piskón, Sellyén, Vajszlóban és Zalátán. Alsószentmártonban „Roma” Horgászegyesület alakult.⁷¹ A vadászat a másik szervezett kereteket igénylő – nem csak helyieket integráló – tényező az Ormánságban. Vadászegyesület működik Sellye és Vajszló mellett Drávafokon, Magyarmecskén, és Zalátán.⁷²

Az újabb típusú közösségi kezdeményezések között fontos megemlítenünk a külső beavatkozással, elsősorban segítségnyújtás céljával működő programokat, amelyek elsősorban a gyermekek és fiatalok társadalmi integrációját és iskolai előmenetelét támogatják. Ide sorolhatók pl. a tanodai keretek között megvalósuló oktatási, kulturális és szabadidős programok.

3.3. A közösségi programok szervezői

Közösségi programok a legtöbb esetben az önkormányzat kezdeményezésére szerveződnek az adott településeken. A szerencsés polgármesterek körül kialakult egy

⁷¹ Forrás: Horgászegyesületek Baranya Megyei Szövetsége www.hebmesz.hu letöltés időpontja: 2015.08.28.

⁷² Forrás: Vadászati Információs Portál www.vip.gportal.hu letöltés időpontja: 2015. 08. 28.

önkormányzati képviselőkből és aktív helyiekből álló mag, akik részt vállalnak a feladatokból (pl. Kémes, Kákics, Markóc), illetve – néhány településen – számíthatnak a helyi vállalkozók felajánlásaira is.

A programok szervezésébe csak a nagyobb településeken kapcsolódnak be civil szervezetek, illetve a horvát többségű falvakban hagyományőrző csoportok. A cigány kisebbségi önkormányzat programjai sok esetben funkcionálnak a teljes település rendezvényeiként, együttműködve és megosztva az anyagi terheket az önkormányzatokkal (pl. Bogádmindszent, Marócsa, Téseny).

A kisebb falvak szövetkezésére is van példa az Ormánságban. Kákics, Marócsa és Okorág közös szeptemberi hétvégéket szervez esetenként más-más településen. A kis távolság miatt nem jelent problémát a szomszédos falvak programjainak meglátogatása, s magasabb számú résztvevő vehet részt az eseményeken. A horvát falvak határon átnyúló kapcsolatai a szervezést is támogatják. Drávasztára a horvátországi Sopje településsel közösen bonyolítja le a "Drávai Tavasz" programját.

A fiatalokat segítő tanodai és egyéb programok mögött egyházi és civil szervezők állnak (pl. Adorjás, Gilvánfa, Hegyszentmárton, Kórós, Kémes), jellemzően képzett, külső segítőköt alkalmazva, különböző pályázati forrásokat felhasználva.

3.4. Stratégiák, kezdeményezések a helyi gazdaság és életminőség fejlesztése terén

Az Ormánság több települése kapcsolódott be a földprogramokba, valamint más, a leszakadó népesség felzárkóztatása érdekében végzett helyi léptékű projektekbe. A 2000-es években működő programok sokkal inkább a helyi életminőség fejlesztését célozták, mint a résztvevők visszavezetését az elsődleges munkaerő-piacra. Gyakran ötvözték a szociális gazdálkodást a közmunkaprogrammal, elsősorban természetbeni támogatásokat nyújtva a megtermelt javakból a projekt résztvevői számára.

Az utóbbi időszakban a dél-baranyai, elsősorban romák lakta Cserdi település példája mutatta meg, hogy a szociális gazdaságban és a közmunka keretei között megtermelt ételmisszerrel a kistelepülések sikeresen jelenhetnek meg a piacon is.⁷³

Az ormánsági interjúk alapján a leggyakoribb modell az otthoni önálló gazdálkodás materiális javakkal való támogatása. Vejtői lakói családonként vetőmagcsomagot kapnak, Adorjáson csirketáppal, gyümölcsoltványokkal és burgonyával segítik az igénylőket, Magyarmeckén a vetőmag mellett csirkéket és kismalacokat kapnak a bekapcsolódók. Ugyanígy Markócon, Hegyszentmártonban és Szaporcán is rendszeresen működik ez a modell. A lúzsoki polgármester arról számolt be, hogy nem foly-

⁷³ Rónai Tamás Tibor: Csoda történt-e Cserdiben? Szakdolgozat, PTE BTK, Szociológia Tsz. 2014.

tatják ezt a tevékenységet, mivel a kiskerti termelés és házi állattenyésztés alapjainak lerakása helyett a kapott javak gyors felélése volt általánosan jellemző a településen. A megkérdezettek többsége ugyanakkor jó lehetőségnek tartja a programot a helyiek támogatása szempontjából.

Szintén jellemző forma, hogy az önkormányzat tulajdonában lévő földterületen a polgármester vagy a falugondnok irányítása mellett termelnek a közmunkások, a termést pedig a helyi konyha dolgozza fel, illetve a rászoruló családok ellátására fordítják (pl. Besence, Kémes). Ez a gazdálkodási mód jobban modellezi a munkaerő-piaci körülményeket, rendszeres jelenlétet és aktív munkát követelve a résztvevőktől. A települések működő konyhái a szociális étkeztetés biztosításában töltenek be fontos szerepet.

Egyes településeken az önkormányzat mezőgazdasági szolgáltató szervezetként lép fel: Páprádon pl. az önkormányzati tulajdonban lévő, pályázatokon nyert géppark segítségével művelik meg az idősek és rászoruló kertet, kedvező, alacsony díj ellenében. Lúzsokon szintén a polgármesteri hivatal traktora dolgozik a kiskertekben. Ipacsfán az önkormányzati erdő (kevés település rendelkezik erdőtulajdonnal) az alapja a téli tűzifa-támogatásoknak.

Az önkormányzat szolgáltató szerepe a leginkább falubusz felhasználása terén mutatkozik meg. A falubusz viszi iskolába a gyermekeket, orvoshoz az időseket, s hozza el a szükséges eszközöket és gyógyszert a városi patikából. A falubusz ingyenes utazási eszköz a rászorulóknak számára, városi boltba viszi az igénylőket (pl. Nagycsány, Kisasszonyfa) és pótolja a ritka Volán-járatokat (pl. Sósvertike). Drávacsepelyről menetrendszerűen közlekedik a falubusz heti 4 alkalommal Harkány és Siklós felé, heti egyszer pedig Pécsre. Drávafokról az óvodásokat szállítják rendszeresen Szigetvárra, hogy ott úszásoktatáson vehessenek részt.

Baranyahídvég, Drávaiványi, Gilvánfa, Hegyszentmárton, Magyararmecske, Kákics, Kisasszonyfa, Lúzsok, Okorág, Sósvertike és Sumony vettek részt a „Nyúl-unk a munkáért” programban. A projektekre települési önkormányzatok pályázhatnak, konkrét résztvevőként pedig olyan gyermekek, hátrányos helyzetű családok, ahol elhelyezhetőek nyulak szaporítás céljából. A pályázató szervezetek (Zika Szövetkezet és Nagyhajmási Gazdaszövetkezet) célja, hogy közösséget teremtsen családokon belül és családok között, felelősségre nevelje a fiatalokat, és egészséges és olcsó élelmiszer-alapanyag előállításához biztosítson feltételeket (ketrecek, nyulak, takarmány).⁷⁴

A vagyon-és létbiztonság a helyi életminőség fontos eleme. A termények, használati eszközök eltulajdonításának kivédésére több települési vezető használta fel a közmunkaprogram adta lehetőségeket. Cúnban és Ózdfaluban a közmunkások egy része éjjeliőrként teljesít szolgálatot az elszaporodott betörések megelőzése céljából. Zalátán és Kóróson is a vagyonvédelmi járőrözés a közmunkások egyik fontos fel-

⁷⁴ www.nyulunkamunkaert.hu letöltés időpontja: 2015. 08. 29.

data. Drávasztárán az önkormányzat a lopások miatt látott hozzá a helyi polgárőrség megszervezéséhez.

A megkérdezett polgármesterek közül tevékenységük kapcsán többen kiemelték azokat a lehetőségeket, amelyek segítségével konkrét támogatást biztosíthatnak a településükön élő rászorulóknak számára. Magyarmecskén és Sósvertikén pl. az Élelmszerbankkal és Gyermekétkeztetési Alapítvánnyal együttműködve juttatnak segélycsomagokat a helyi családokhoz.

3.5. Egyéb programok, kezdeményezések

3.5.1. Ős-Dráva Program

Az Ormánság területén megvalósuló különböző szociális és fejlesztési programok közül kiemelkedik a fentebb (I. 2.5.) röviden bemutatott Ős-Dráva Program (Salamon 2014). Hosszas tervezést és egyeztetést követően az elmúlt években (2012-ben kezdődtek meg a munkálatok) lépett a magvalósítás első szakaszába. A Dráva-menti térség komplex, (társadalmi, gazdasági és tájrehabilitációs) projektjének tervezési területe 43 településre – a történeti Ormánság szinte egészére kiterjed.

Az ökológiai vízgazdálkodás helyreállítását célzó program jelenlegi állapota, még inkább a tervezett további intézkedések – komoly lehetőséget kínálnak a helyi társadalmak integrációjának erősítésére. A táj rehabilitációja során jelentős élők munkája bevonása is megvalósul. A szakképzetlen munkaerő közfoglalkoztatás keretei között kapcsolódhat be a feladatokba. A közmunka szervezését ért számos kritikával szemben fontos érvként állnak a rendszeres munkavégzés pozitív szocializációs hatásai és a résztvevők kapcsolatrendszerének erősödése.

A tervek megvalósulása hosszabb távon is megalapozza a kisléptékű helyi gazdaságok és vállalkozások fejlődését, felemelkedést és tartós munkát nyújtva az alacsony kvalifikált munkavállalók számára is. A hagyományos foglalkozások és mesterségek valamint a tradicionális tájhasználat elemeinek felelevenítése utat nyithat a régi típusú közösségi szerveződések irányába. A gazdaságfejlesztést képzési komponens is kiegészíti.

Az Ős-Dráva Programhoz kapcsolódó „Herbál Program” aktivitásai a hagyományos gyógynövény-termesztést és feldolgozást helyezik előtérbe.

A programnak ugyanakkor fontos eleme a helyi társadalom aktív szereplőinek bevonása, érdekeltté tétele a kezdeményezések kidolgozásában, a közösségi részvétel lehetőségének megteremtése (Salamon 2014: 5).

3.5.2. Szociális szövetkezetek

A szociális szövetkezetek a hátrányos helyzetű térségekben élő rászorulóknak számára próbálnak megfelelő munkalehetőséget és megélhetést biztosítani (vö. 2006. évi X. tv. II. 3.)

Az Ormánság egyik első kezdeményezéseként fontos bemutatni a kisszentmártoni központtal tevékenykedő „Olajútó Szociális Szövetkezet”-et, amely különböző, helyben termesztett növényekből nyerhető növényi olajok (napraforgó, tökmag, szőlőmag, mák, lenmag, dió stb.) előállítására és forgalmazására építi tevékenységét, munkalehetőséget biztosítva a helyiek és a szomszédos települések népessége számára. A szövetkezet 2009-ben alakult gazdálkodó családok összefogásával az Országos Foglalkoztatási Alapítvány pályázatának keretei között.⁷⁵

A „DinnyEsély” című TÁMOP- projekt résztvevői hozták létre az őstermelők támogatása céljából a „Baranya Aranya Szociális Szövetkezet”-et. A 2012-ben elindult program 40 alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, halmozottan hátrányos helyzetű személyt vont be eper és dinnye termesztésébe Vajszlóban és környékén. A programba bevontakat a termés értékesítésének elősegítése céljából PR- és marketing-képzésben is részesítették.

A 2010-es alapítású Ormánsági Szociális Szolgáltató Szövetkezet csak a támogatott időszak alatt, 2012-ig működött, s toborzott munkásaival Sellye város köztereinek és parkjainak gondozását végezték. A résztvevők park-és település-karbantartói bizonyítványt szereztek.

A sámodi Napfény Farm az erdőgazdálkodás területén, a Nagycsányi Szociális Szövetkezet a zöldség- és gyümölcs-értékesítésben, a drávaszerdahelyi Helyi Érték a munkaerő-közvetítésben tevékenykedik. Vajszlóban létesült a Baranyai Kreatív Ipari és Turisztikai szövetkezet, Markócon a Maláka, Drávacsehiben egy húsfeldolgozó, Kémesen pedig a Kortárs Ellátó Közösségi Szociális Szövetkezet, amely egy ormánsági száraztészta előállító manufaktúra felállításán fáradozik, s amely a pécsi termelői piac megszervezésében is szerepet vállalt.

A szociális szövetkezeti forma – megfelelő tartalommal megtöltve – hozzájárulhat a térségben élők életminőségének javításához (Alpek – Tésits 2016: 129-147), másrészt pedig eszköz az önkormányzathoz, a helyi gazdasághoz és civil szférához kapcsolódó projektcsoportok számára, hogy pályázati forrásokhoz jussanak.

⁷⁵ olajuto2009.hu

3.5.3. Az ormánsági turizmus fejlesztése

Az ormánsági térséget adottságai alkalmassá teszik arra, hogy célpontjává váljon az alternatív turizmus egyes típusai szempontjából. Az elmúlt időszakban jelentős beruházásokra került sor a kerékpáros turizmus népszerűsítése és térségi infrastruktúrájának megteremtése érdekében. A határon átnyúló együttműködés keretében kerékpárutak épültek, útjelző táblák kerültek a települések határaiba, és kerékpárkölcsönzők is létesültek a központi falvakban. A kerékpár ideális eszköz az Ormánság turisztikai attrakcióinak összekapcsolása szempontjából, azok ugyanis nagy szórással egymástól néhány kilométeres távolságra helyezkednek el. A térbeli mozaikosság nehezíti a fejlesztő beruházások megfelelő tervezését. Fontos feladat az érdekeltek összekapcsolása, a kooperáció elősegítése a szolgáltatók, helyi termelők és kézművesek, civil szervezetek és önkormányzatok között (Szabó – Pálfi 2013: 103-110).

Az interjúk alapján térségben megvalósult helyi beruházások egyrészt a turisztikai szálláshelyek számát növelték (pl. Kémes – régi malom felújítása, Drávafook – Fodor-kúria), másrészt a helyi értékek megóvására (pl. templomok, régi parasztházak felújítása), illetve a megőrzött hagyományelemek és a környezeti értékek bemutatására (pl. Bogdása: hagyományos fafaragás; Kémes: tájház, Cún: „Madárvilág” kiállítóterem) irányultak.

3.5.4. Alternatív utak

A következő alfejezetekben három érdekes, speciális, mégis jellemzően ormánsági vezető elképzelései és stratégiái kerülnek bemutatásra. A különleges utak mögött – tapasztalataink szerint – elsősorban a polgármesterek személyiségét, személyes kvalitását találhatjuk.

Besence

A besencei polgármester az Országos Foglalkoztatási Alap dél-dunántúli programigazgatójaként jelentős pályázati háttérrel és szerteágazó kapcsolatrendszerrel rendelkezik. Jelentős helyi fejlesztéseket eszközölt a szociális gazdaság programjainak keretei között: kertészetet létesítettek fóliasátrakkal, s a kereskedőkkel előre egyeztetve döntenek a megtermelt javokról (paprika, burgonya). A szomszédos falvak polgármestereivel egyeztetve a termelést kiterjesztették, külföldi exportra szállítanak. A megmaradt zöldséget a település lakói vihetik haza. A polgármester nyilatkozataiban hangsúlyozza: fontos, hogy a közmunka keretei között dolgozó helyiekkel szemben az elsődleges munkaerőpiac követelményeit érvényesítsék, ugyanakkor meg is kapják az ennek megfelelő megbecsülést és juttatásokat.

A polgármester tevékenysége akkor kapott nagyobb nyilvánosságot, amikor egy uniós pályázatnak köszönhetően tenispályát létesített a településen. Edzőt szerződtettek, s a falu kétharmada vett részt a rendszeres sporttevékenységben. A programról 2013-ban készült dokumentumfilm „Besence Open” címmel Kovács Kristóf rendezésében.

Markóc

A helyi gazdaság közösségépítő szerepe különösen az alacsony szinten gépesített, hagyományos munkavégzésre épülő kezdeményezések esetén jelentős. Ebbe a vonulatba tartoznak a fenntartható fejlődés alapján álló, helyi erőforrásokra építő programok, amelyek közül a Markóc nevű kistelepülés emelkedik ki az Ormánságban.

Markóc a drávafoki mikro-térséghez tartozó 60-70 fős törpefalu. Drávafokon 1990-ben alakult meg a fenntartható tájgazdálkodással foglalkozó Ormánság Alapítvány Markóc jelenlegi polgármestere, Lantos Tamás vezetésével. Az alapítvány a helyi önkormányzattól 75 évre bérbe kapott Fodor-kúria területén kezdte meg a térségben hagyományos ártéri gyümölcscsészetelemeinek újraértelmezését az organikus ökológiai gazdálkodás talaján.⁷⁶

Lantos Tamás polgármesterként a hagyományos tájhasználattal kapcsolatos ismereteket és a gyümölcscsészete alapjait ismerteti meg a közfoglalkoztatottakkal és a helyi lakókkal. A község tulajdonában lévő területen gyümölcsfa-iskolát létesített, a csemetéket innen a háztáji kertekbe telepítik. Jelenleg (2015) egy közösségi gyümölcsfeldolgozó üzem létesítésének munkálatai töltik ki a településhez kapcsolódó aktív munkatársak mindennapjait egy Norvég Civil Alaphoz köthető pályázat keretei között.

Lantos Tamás alternatív nézőpontja alapján a munkahelyek hiánya nem jelenti a munka hiányát. Az önellátás és az önfenntartó gazdálkodás sokkal inkább járul hozzá a helyi népesség életminőségének emeléséhez, mint a családokat elszakító és költségigényes ingázás, illetve hetelés. A polgármester feladatának tekinti az ember és a táj között elidegenedés mérséklését, valamint a nagyobb ellátórendszereknek való kiszolgáltatottság megszüntetését. A fenntartható fejlődés alapján álló, helyi erőforrásokra építő program létjogosultságát éppen az önállóságra törekvés adja, mivel az alacsony szinten gépesített, hagyományos munkavégzésre épülő kezdeményezések kevesebb külső támogatással is működőképeseek lehetnek a többségében képzetlenek által lakott, leszakadó kistelepüléseken.

A kezdeményezések motorja a település polgármestere, Lantos Tamás, aki képzett és elkötelezett biológus, ökológiai szakember, komoly tapasztalatokkal a civil szervezetek világából.

⁷⁶ Vö.<http://dravafok.hu/civilek/ormansag-alapitvany/> A település (Markóc) a Magyar Élőfalú Hálózat tagja <http://www.elofaluhalozat.hu/ormansagalapitvany.php>

A fenti feltételek csak egy erős, életképes helyi közösség aktív munkájának eredményeként valósíthatók meg. Annak ellenére, hogy a polgármester már hosszú ideje tevékenykedik ezen a területen, a helyi társadalom bevonása nem valósult meg kellő mértékben, s a célok tekintetében is megosztottság tapasztalható a településen.⁷⁷

Drávaszerdahely

Az egyedi utak között említhető Drávaszerdahely polgármesterének tevékenysége, aki „örökbe adta” faluját egy Amerikából hazaköltözött idős úrnak, aki 1 millió Ft-ot ajánlott fel a település számára. A jelképes falukulcsot hivatalos ünnepség keretében adták át az örökbefogadónak. Szintén Drávaszerdahely első emberéhez kapcsolódik – a falu költségvetését erősítő próbálkozásként – zenei demó-kazetta árusítása, amelyen a polgármester báli zenét játszik.

Az egyedi ötletekkel és a hatékony stratégiával rendelkező vezetők nagy előnyt jelenthetnek a kistelepülések számára, ugyanakkor a nehéz anyagi helyzet és a motivált segítők hiánya jelentősen próbára teszi a polgármesterek kreativitását.

3.6. Összegzés – kezdeményezések, útkeresés

A fentiek során nyilvánvalóvá vált: az ormánsági települések eltérő kondíciókkal (pl. a központtól való távolság, a polgármester kvalitása stb.), különböző humán erőforrásokkal (a népesség összetétele) és más-más lehetőségekkel rendelkeznek jövőjük formálása szempontjából.

Egyes falvak számára a puszta megmaradás, az alapvető szolgáltatások biztosítása is nagy nehézséget okoz, s nem jelenik meg reálisan megvalósítható pozitív jövőkép.

Ahol távlati tervek körvonalazódnak, ott többnyire azok a tényezők jelentik a várt fejlődés alapját, amelyek a térségen kívül esnek: a villányi borvidék, Harkány és Siklós fürdőturizmusa, Királyegyháza cementgyára stb. Egyértelmű belső fejlesztési bázisként jelenik meg a Dráva és mellékvízeinek hasznosítása: Sumony halastórendszere (Okorág, Sumony), a drávai vízi-turizmus (pl. Felsőszentmárton), a horgászat és a halászat (Kovácsida, Téseny stb.) Ezek a tevékenységek – az Ős-Dráva program célrendszeréhez is szorosan kapcsolódnak. Az Ormánság adottságainak (és előnnyé fordítható hátrányainak) köszönhetően alkalmas terep lehet a fogyasztói társadalom fellegváraitól távol kialakítandó, környezettudatos életmód számára.

⁷⁷ A markóci képviselőtestület 2016 végén oszlatta fel magát. Decemberben új polgármester került Lantos Tamás helyére, aki pozícióját a 2019-es választásokon is megerősítette. A volt polgármester öko gazdálkodóként tevékenykedik tovább a településen.

Helyi erőforrásokra alapozott fejlődési irány az autoriter vezetésű Besence, illetve esetlegesen Markóc esetében mutatkozik. Ez az út a jelenlegi körülmények között csak a falvak kisebb része számára járható; az önellátásra törekvés és az ökofaluvá válás feltételei ugyanis a legtöbb esetben nem adottak – elsősorban a külső feltételek hiánya és a népesség értékrendje miatt.

A továbbiakban az interjúkból nyert információk és a rendelkezésre álló szakirodalom alapján olyan – szélesebb körben, több településen, esetleg más térségekben is használható – javaslatok megfogalmazására kerül sor, amelyek segítségével javíthatóak az Ormánságban lakók életkörülményei, s megerősíthetjük a kistelepülések helyi közösségeit.

3.6.1. Helyi szolgáltatások

Az elzárt, aprófalvas térségben fontos feladat a szolgáltatások hozzáférhetővé tétele – elsősorban a mindennapi bevásárlás megoldása – a kevésbé mobil népesség számára, illetve a mobilitás elősegítése megfelelő közlekedési lehetőségek biztosításával (Rudl 2009: 261-265).

Fontos feladat továbbá annak vizsgálata, hogyan használható fel az Ormánság alatti termálvízkészlet a lakosság energiaszükségletének fedezésére (fűtés), illetve hogyan váltható ki a gázfűtés megújuló energiaforrásokkal (napenergia, fa, energiafű stb.).

3.6.2. Segélyezés, közmunka

A rászoruló népesség támogatása, az emberhez méltó élethez szükséges alapvető feltételek biztosítása több ormánsági településen áll a kulcspozícióban lévők napi aktivitásának középpontjában. A paternalista viszonyok konzerválása helyett egyre nagyobb hangsúlyt kell kapnia az önsegélyező programoknak. Ezen a téren napjainkban is számos változás történt. Jó példának tekinthetők az önellátást célzó mezőgazdasági programok. Az önkormányzati, vagy a saját tulajdonban lévő föld megművelése, a kisállattartás, s a produktum háztartási vagy közösségi célú felhasználása kifelé vezet a passzivitásból a tartósan munkanélküliek csoportjait. A következő lépés lehet a piacra való termelés. A gazdasági területeiket, erdőiket felélő kistelepülési önkormányzatok újra földhöz juttatása megfelelő alapot teremthetne a rászoruló népesség ellátásának és a közösségi gazdálkodás új alapokra helyezésének.⁷⁸

A munkaképes, de inaktív népesség motiválásában nagy szerepe van a közmunkaprogramoknak. A településen belüli személyes ismeretség segítheti, hogy a felada-

⁷⁸ A földjeit felélő bogárdmindszenti önkormányzat egy hektár földet bérel egy helyi vállalkozótól. Ezen a területen termelnek zöldségeket a helyi konyha számára a közmunka keretei között.

tokat ne sablonszerűen, hanem az egyes munkavállalók adottságainak és képességeinek megfelelően jelöljék ki, a munkaidőt pedig rugalmasan alakítsák. Több faluban a feladatokat az ott élők szükségleteihez igazítják (pl. idősök ellátása, gondozása).

A közmunka szervezésében tehát szükséges cél:

- a helyi igényeknek való megfelelés erősítése,
- a munkában résztvevők készségeinek fejlesztése (az elsődleges munkaerő-piacra való felkészítés)
- hosszabb távú fejlesztési igényeket szolgáló munkafolyamatok elvégzése, amelyek hozzájárulnak a helyi életminőség további fejlesztéséhez (pl. közösségi terek kialakítása, halastó létesítése stb.).

A segélyezés terén nagyobb hangsúlyt kell fektetni a támogatások célzottabb elosztására. Az egyenlő elosztás (pl. az önkormányzat átvállalja minden háztartás szemétszállítási díját, vagy minden egyes helyi tanuló számára pénzbeli támogatást nyújt stb.) megteremt egyfajta helyi konszenzust, s elejét veheti a polgármestert érő támadásoknak, ugyanakkor megakadályozza, hogy a valóban rászorulóknak komolyabb segítséghez jussanak. Éppen a támogatások helyi szinten való elosztásának lehetősége segítheti elő az igazságos és méltányos segélyezést: a kifizetők vezetői tisztában vannak a helyiek valós igényeivel és szükségleteivel, ez lehetőséget nyújt a potyautasok kiszűrésére. A polgármesternek és más helyi döntéshozóknak fel kell vállalnia a konfliktusokat is annak érdekében, hogy azok jussanak támogatáshoz, akiknek erre valóban szükségük van, s olyan formában, amely valódi segítséget jelent számukra.

3.6.3. Népesedés

Mivel az Ormánságot eltérő demográfiai szerkezetű települések alkotják, fontos szempont, hogy a helyi döntéshozók pontosan lássák falujuk eddig megtett útját, a várható népesedési trendeket. Hatékonyabb pályázati munka valósulhat meg, ha pl. egy erősen elöregedő település esetében tudatosan az időseket szolgáló infrastruktúra fejlesztésére helyezik a hangsúlyt. A népességmegtartó erő fokozása gyakran irreális cél: a fiatalok magasabb szintű életminőségét a gyakorlatban többnyire az szolgálja, ha megfelelő oktatásban részesülnek, s a településen, esetleg a térségen kívül boldogulnak. A fiatalok megtartására irányuló helyi politika a megfelelő források hiányában sem merülhet ki pl. egy új pingpongasztal beszerzésében; átfogóbb stratégiát és külső szövetségeseket kíván.

3.6.4. Oktatás

Az oktatás szerepe különleges jelentőséggel bír a leszakadó térségekben. Az interjúk alapján kitűnik: a térségben tevékenykedő oktatási intézmények munkatársai nagy elkötelezettséggel és felelősséggel végzik munkájukat. Speciális – a kistélepülési viszonyokhoz és a szegénység kultúrájában élő népesség sajátosságaihoz alkalmazkodó – képzés és megfelelő bérpótlék segítené a pályán maradást a nehéz körülmények között dolgozó pedagógusok körében.

Szintén pozitív példa a szülőkkel való kapcsolattartás különböző módjainak kihasználása a térségi intézményekben. A jó szülő-tanár kapcsolat elengedhetetlen a nevelő munkában. Fontos, hogy a szakemberek és a hátrányos helyzetű családok között már korán, a gyermek születését követően – esetleg azt megelőzően – létrejöjjön egy bizalmi viszony, amelyre alapozva ledolgozhatóak lehetnek az ingerszegény környezetből és a rossz szocializációs mintákból keletkező hátrányok. A fiatalok körében kiemelt szerepet kell kapnia a felelős családtervezésre való nevelésnek.

Az oktatás során – a tananyag elsajátítása mellett – meg kell jelennie a mindennapi élet józan vezetésére felkészítő háztartástani és gazdálkodási ismereteknek is (megakadályozva az eladósodást és a kiszolgáltatottságot).

Az iskola nélküli falvakban fontos szerepe van a tanodáknak, illetve egyéb szabadidős és foglalkoztató intézményeknek. Elterjesztésük, illetve állandó, zavartalan működésük biztosítása megoldandó feladat. Ezek a szervezetek nem csak a gyermekek és fiatalok tanulási és szocializációs nehézségeit korrigálhatják, de a tartalmas kikapcsolódás és a készségfejlesztés terén is jelentős munkát végeznek. Valódi közösség-szervező és információs térévé válhatnak az intézmények nélküli településeken.

Az oktatás szerepe a munkaerő-piaci integráció szempontjából is fontos. Az Ormánság lakói nagy arányban képzetlenek, illetve képesítésük nem alkalmazkodik a piaci igényekhez. Szorosabb együttműködés szükséges a képző szervezetek és a potenciális munkaadók között. E mellett a térség sajátosságaihoz illeszkedő tudás-lemek piacosítása szempontjából vállalkozói és marketing ismeretek oktatására is szükség lenne.

3.6.5. Helyi gazdaság

A helyi vállalkozások fejlesztése a munkalehetőség biztosítása, a helyi szolgáltatások kiszélesítése, a jobb megélhetés és az önkormányzati bevételek szempontjából is fontos – a felelősségteljes vállalkozók pedig példaként szolgálhatnak a családi motivációt nélkülöző fiatalok számára. A szektor fejlesztésével kapcsolatban az alábbi javaslatokat fogalmazhatjuk meg:

- Erősebb hidat kell építeni a helyi gazdaság és helyi munkaerő között (képzések, információ).
- A helyi önkormányzatnak tudatosítani kell a helyi vállalkozások, munkahelyek kiemelt szerepét, lehetőség szerint védve azokat pl. a mobil árusokkal szemben.
- A helyi vállalkozások tevékenységei közül számba kell venni azokat a termelési módokat, amelyek lehetőséget biztosítanak a közmunkában résztvevők munkaerő-piaci integrációjára.
- A leszakadó térségekben tevékenykedő kis-és középvállalkozások számára elérhető speciális fejlesztési pályázatokat és foglalkoztatási programokat szükséges szervezni; illetve a lokális és területi projektek a protekcionizmus jegyében részesítsék előnyben a térségben működő vállalkozásokat.
- Erősíteni kell a vállalkozók körében a társadalmi felelősségvállalás értékét.

Az önkormányzatok az általuk megszervezett szociális programok révén több településen léptek elő kvázi-piaci szereplővé (géppark működtetése, a közmunkások által megtermelt javak felhasználása és értékesítése). Váradai Monika Mária a szegénység mérséklését célzó projektek kapcsán hívja fel a figyelmet a közfoglalkoztatás piactorzító hatásaira. Az állami támogatással előállított termékek kiszoríthatják a mezőgazdaságból élő termelőket (2015: 69-96).

Fontos, hogy az önkormányzati projektek megtalálják azokat a területeket, amelyek nem korlátozzák a helyi gazdaság szereplőit, ugyanakkor visszavezetik az inaktív népettséget a munka világába.

3.6.6. Turizmus

A térség a vadász-és horgászturizmus területén rendelkezik komoly hagyományokkal. Ezen területek további fejlesztése is fontos feladat. Számos település határában található vízjárta terület, amely alapot jelenthet a halgazdálkodáshoz, az öntözéses kertgazdálkodáshoz, vagy a legeltető állattartáshoz – az Ős-Dráva program céljainak megfelelően. Mindezek a tevékenységek turisztikai értéket is képviselnek. Az Ormánság a vízi- és kerékpáros-turizmus fejlesztésének irányába lépett az elmúlt években. Ezen terület erősítése további erőforrásokat kíván, különösen fontos az itt található értékek és turisztikai attrakciók marketingje országhatárokon belül és azokon kívül is. Talán még lényegesebb a helyi népesség lokálpatriotizmusának erősítése: fontos, hogy az itt élők tudatában legyenek annak a komoly kulturális és környezeti örökségnek, amelynek birtokában vannak. Ennek az érték közvetítésnek eszközei lehetnek a térség iskolái, tanodái, kulturális egyesületei és visszatérő rendezvényei egyaránt.

3.6.7. Lokális közösségek

A hagyományos összetartó erők meggyengülése és a közelmúlt népességmozgásai egyaránt gyengítették az ormánsági közösségeket, ugyanakkor találunk néhány követendő, jó kezdeményezést is (pl. közös nyaralás, zárandoklat, gyermekek állampolgárrá avatása stb.), amelyek révén erősödhet a falvakban élők közötti kooperáció és a településéért, helyi közösségért érzett felelősség. A családonként néhány ezer forintos többlettámogatás (pl. a falunap helyett) nem pótolhatja a közösségi alkalmakat. Szükséges, hogy a település vezetői megtalálják azokat a költséghatékony formákat, amelyek keretei között megvalósulhatnak a közösség ünnepei, s megértessék a helyi népességgel is ezek fontosságát, értékét.

Minél több helyi segítő részvételével egyrészt csökkenthetők a szervezés költségei, s csökkenek a vezetők terhei, másrészt erősödnek a közösségi kompetenciák, s magasabb lehet az érdeklődők száma is. A mindenkit megszólító helyi ünnepek különösen fontosak azokon a településeken, ahol több új beköltöző család is él.

Elérendő cél, hogy minden településen kialakulhasson a mindenkori polgármester mellett egy motivált, elkötelezett szervezői csoport, amely a szükség esetén tovább szélesíthető a kezdeményezések, programok profiljának megfelelően. A bejegyzett, formális civil szervezeteknek a pályázati munkában lehet szerepe. A nonprofit szervezetek formálódása az adott település igényeinek függvénye.

3.6.8. Leszakadó csoportok – Cigányság

Az interjúk alapján egyértelműnek tűnik: a kistelepülési társadalmakon belüli határok nem a cigány és nem cigány csoportok között húzódnak, sokkal inkább az öngondoskodásra képtelenné vált, leszakadó népesség szegregálódása jelent veszélyt.

A szegénység és cigányság összefonódása ugyanakkor jelentős probléma. Kiemelten fontosak azok a programok, amelyek a cigánysághoz kötődő pozitív értékeket (gasztronómia, zene, tánc, szokások stb.) hangsúlyozzák, erősítve az elfogadást az egyik oldalon, az identitás pozitív megélését pedig a másik oldalon. Jó példával szolgálhat az említett becencei polgármester zöldségtermeléssel kapcsolatos kezdeményezése, illetve a vizsgált térség pereméről, a Bogdán László vezette Cserdiből jövő kezdeményezés az ún. cigánybrand, a „Lasipe” (jóság) bevezetésére. A megtermelt kerti javak feldolgozást követően, savanyúsággént, lecsóként, illetve lekvárként kerülneek a fogyasztókhoz a fenti márkanév alatt.

A cigány és nem cigány népesség termékeny együttélését segítik a közös programok, munkaalkalmak, rendezvények és intézmények. Különösen nagy szerep hárul ebben az oktatási intézményekben, valamint a vallási szervezetekben zajló szocializációs folyamatokra.

4. Helyi társadalmak az Ormánságban – SWOT-analízis

Az ormánsági térségben készített interjúk alapján láthattuk, hogy a kistelepülések lakói maguk is problémaként élik meg a lokális szintű konszenzus hiányát, a helyi társadalom széttagozottságát. A konfliktusok feloldása, a helyi közösségek fejlődése jelentős mértékben javíthatja a települési életminőséget. A következőkben vázlatosan – a teljesség igénye nélkül – mutatom be a kistelepülési közösségképződés és a lokális életminőség szempontjából meghatározó tényezőket.

Minél nagyobb hátrányokkal és minél súlyosabb szociális konfliktusokkal küzd az adott falu, annál kevésbé, ill. annál alacsonyabb hatékonysággal aktivizálódhatnak integrációs erői. Ugyanakkor a szűkséghelyzet és kiszolgáltatottság maga is közösségképző tényezőként funkcionál: konfliktuskezelési és probléma-megoldási stratégia-ként megköveteli az adekvát rokonsági, szomszédosági és barátságos hálózatok kölcsönös működtetését.

A leszakadó kistelepülésekkel kapcsolatos, az írás első részében áttekintett szakirodalom és az Ormánságban készített interjúk alapján az alábbi (összegző) megállapításokat tehetjük:

Erősségek

- A falvak alacsony népességszáma miatt az emberek személyesen is ismerik egymást.
- A kistelepüléseken helyenként még élnek a kölcsönös segítségnyújtás falusi hagyományai (főként a mezőgazdasági munkák kapcsán)
- Az alacsony szintű, elégtelen helyi szolgáltatások miatt nagy az egymásrautaltság.
- A szegénységben élők körében szokásszerűen alkalmazott stratégia a családi-rokonsági network kölcsönös működtetése.
- A falvakban – a helyi szükségletekre reagálva – fokozatosan aktivizálódik a civil szféra.
- A polgármesterek, helyi pedagógusok, civilek és egyházi reprezentánsok nagy része elkötelezett tagja a közösségnek.
- Az önkormányzatok ragaszkodnak a megmaradt intézményekhez – a fenntartás érdekében kooperálnak egymással ill. az egyházakkal.
- Az évente ismétlődő rendezvények, ünnepségek, programok (falunap, majális, elszármazottak találkozója stb.) beépültek a helyi tradíciók közé (elfogadottak, látogatottak).
- A közmunka-programok során parkok, (közösségi) terek létesülnek, ill. újulnak meg.
- A helyi hatalom birtokosai közül többen rendelkeznek a falu érdekében aktivizálható településen kívüli kapcsolatokkal.

Gyengeségek

- Alacsony a falusi munkahelyek száma (a munka egyre kevésbé jelenik meg szervező erőként a társadalomban).
- Magas a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya (jelentős az inaktív népesség)
- A kistelepülések népességét nagyon alacsony iskolai végzettség jellemzi.
- A tanuláshoz való negatív hozzáállást, közömbösséget a gyerekek átveszik alacsony képzettségű, az oktatási rendszerben sikertelen szüleiktől.
- A falvak határa nem a helyiek művelésében van.
- Kevés a jól képzett, vállalkozói készségekkel bíró helyi lakos.
- A migrációs trendek miatt felbomlottak a rokonsági, szomszédsági kötelékek.
- Az individualizáció és a fogyasztói-hedonista értékrend a falusi népesség körében gyorsan erősödik.
- A televízió a falvakban (is) domináns szerepet tölt be a szabadidő-felhasználásban.
- A helyi szolgáltatások leépülése csökkenti a település népességmegtartó erejét.
- A közhangulatot bizonytalanság, kiábrándultság, passzivitás jellemzi.
- Kevés az aktív, alulról építkező civil szervezet; a civilek alacsony hatékonysággal működnek.
- Hiányzik a helyi értelmiség, kevés a közösség érdekében konstruktívan fellépő, aktív ember.
- A polgármesterek egy része megfelelő kapcsolati és kulturális tőke hiányában, jövőkép nélkül tevékenykedik, ill. elsősorban hatalmi, forráselosztó pozícióként tekintve viselt hivatalára.
- Személyes ellentétek gyengítik a közösségeket.
- A legelesettebbek beszorulnak a faluba – aktivizálható külső kapcsolatok nélkül maradnak.
- Hiányoznak a közösségi és információs terek (közintézmények, boltok stb.)
- A forráshiányos önkormányzatok nem tudják felvállalni a közösségi rendezvények szervezésének és a civil társadalom erősítésének anyagi terheit.
- A kilátástalanság miatt terjednek az önpusztító, deviáns viselkedés egyes formái (alkoholizmus, öngyilkosság, bűnözés).
- A kudarcok, helyi szinten kezelhetetlen konfliktusok és a lakosság passzivitása miatt komoly probléma a kistelepüléseken tevékenykedő vezetők és segítők kiégése.
- A szociális problémák további elmélyülésével a helyi társadalmon belüli ellentétek (gazdasági, etnikai stb.) fokozódhatnak, nyílt konfliktusok is kialakulhatnak.

Lehetőségek

- A gazdasági alapú problémák megoldásában segíthet az állami szabályozás és támogatás pl. a közmunka-program kiterjesztése, ill. átalakítása, a szociális gazdaság (szövetkezetek) fejlesztése révén.

- Alternatív – a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó – utak (tudatos környezet-gazdálkodás, turizmus stb.) megvalósítására nyílik lehetőség.
- A mezőgazdasági feldolgozóipar terén megvalósuló beruházások keresletet támasztanak a helyi termékek iránt és új munkahelyeket teremtenek a térségben.
- A szomszédos településeken jól működő közösségi programok átvétele, rendezvények szervezése hozzájárulhat a lakók összetartozás- és identitás-tudatának erősítéséhez.
- A történelmi egyházak és más felekezetek gyakorlatán belül erősödik a szociális szerepvállalás és közösségi munka – ez javíthatja a népesség szociális és mentális állapotát.
- Fokozódhat, rendszeressé válhat az önkormányzatok és a helyi-térségi civil szektor, valamint a vallási szervezetek közötti együttműködés.
- Komplex képzési programokkal lehetőség nyílik a humán erőforrás fejlesztésére, az öngondoskodásra irányuló magatartásformák elsajátítására.
- Külső erőforrások, támogatók, karitatív szervezetek, önkéntesek, közösségfejlesztők bevonásával javulhat a lakosok életminősége, önértékelése és közösségi részvétele.
- Intenzívebb térségi kapcsolatokkal, a szomszédos falvak közötti kooperációval javítható a szolgáltatások elérhetősége és színvonala.
- A hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatása céljából kiírt hazai és uniós pályázati források lehívása – összehangolt és a helyi körülményekhez alkalmazkodó fejlesztések megvalósulása esetén – hosszú távon javíthat az Ormánságban élők sorsán.
- Testvér-települési kapcsolatok kiterjesztésével, közös programok megvalósításával csökkenhet a falvak zártsága, erősödhet a közösségi aktivitás
- Az Internet (teleházak, integrált közösségi szolgáltató terek) terjedésével új típusú kapcsolatok kialakítására nyílik mód; a települési honlap a marketing-célok mellett közösségi-információs portálként is funkcionálhat.
- A térségben megépítendő új Dráva-híddal javulnak az Ormánság Horvátország felé irányuló gazdasági és társadalmi kapcsolatai.
- Csökken a többségi társadalom előítéletessége a cigánysággal szemben (ebben a média is szerepet vállal); s ezzel együtt csökken a romák munkaerő-piaci diszkriminációja is.

Veszélyek

- Nem jönnek létre új munkahelyek az elsődleges munkaerő-piacon.
- Nem lesz elegendő kormányzati ösztönzés a közmunka-programokból a szociális gazdaságba való átmenethez.
- A képzetlenebb lakosság egyre rosszabb helyzetbe kerül a térség munkaerő-piacán a munkahelyek hiánya miatt.

- Tovább gyűrűznek a negatív migrációs folyamatok: a fiatal, képzetesebb, aktív népesség elvándorlása, a marginalizálódott csoportok beáramlása – előregedés, ill. falusi roncs társadalmak kialakulása.
- A migrációs trendekkel összefüggésben tovább nőhet a szakadék a szegregálódó kistelepülések és az ország más területei között az életminőség, gazdasági és kulturális helyzet szempontjából.
- Erősödhet a leszakadó kistelepüléseken a cigányság koncentrációja, az etnikai homogenizáció és szegregáció.
- A finanszírozási problémák és a piaci szemlélet miatt várható a megmaradt intézmények és szolgáltatások leépülése.
- Az állami korrekciós mechanizmusok hiányában a hátrányos helyzetű fiatalok kiszorulnak az információs társadalomból, örökölt hátrányaik fokozódnak, életlehetőségeik beszűkülnek.

ÖSSZEGZÉS – HELYI KÖZÖSSÉGEK, HELYI TÁRSADALOM AZ ORMÁNSÁGBAN

Az ormánsági falvak már a 19. század végére elérték eltartó-képességük határait. A gazdasági lehetőségek beszűkülésére a népesség az önpusztító egyke-rendszerrel válaszolt, a társadalomszerkezet roncsolódott, a helyi közösségek megroppantak, csökkent a hagyományok és a vallásosság szerepe. A két világháború közti időszakban folytatódott a lakosság fogyása, ezt a kormányzati betelepítések sem befolyásolták. Az őslakos református populáció mellett azonban már a második világháborút követő időszakra többségbe kerül a betelepülő (katolikus magyar és cigány) népesség. Az 1945 utáni változások szinte kivétel nélkül negatívan érintették az ormánsági falvak helyi társadalmait:

- A tekintélyes, módosabb gazdák kuláklisra kerültek, több családot kitelepítettek.
- A térség déli része határőrizeti sávra vált, korlátozott mozgással, szigorú ellenőrzéssel.
- A munkaképes korú népesség egy része az ipari munkahelyek irányába vándorolt el, fokozódott az ingázás is.
- A környék ártereiben élő cigány csoportok állami támogatással juthattak lakóházhoz – elsősorban azokban a falvakban, ahonnan nagyobb volt az eredeti népesség elvándorlása. A cigányság betelepődése tovább fokozta a paraszti háttérű népesség migrációját.
- A szocializmusra jellemző teljes foglalkoztatás néhány évtizedre a cigányságot is tömegesen vonta be a munka világába.
- A központi települések megerősítésére koncentrálnak szocialista területfejlesztési politika hatására a kisebb falvak intézményeket, funkciókat veszítettek, további sorvadásnak indultak.
- Az 1970-es évektől a Kádár-rendszer átmeneti gazdasági fellendülést hozott az Ormánságba is (termelőszövetkezeti és ipari melléküzemágak, mezőgazdasági támogatások, háztáji dinnyetermesztés, a második gazdaság megerősödése stb.)

Az ormánsági falvak helyi közösségeire a rendszerváltozást követően is folyamatos változás jellemző. Jelenleg a legerősebb hatóerők között említhetjük a képzettebb népesség elvándorlását, az intézményvesztést, a közösségi és találkozási pontok, ill. alkalmak számának csökkenését. A munkahelyek és munkalehetőségek száma drasztikusan visszaszorult.

A hagyományos típusú közösségek meggyengültek, részben alapjukat veszítették, de nem szűntek meg:

- A közös munkavégzés és egymás kölcsönös segítése tovább él egyes háztartások, illetve az egymással kooperáló kisvállalkozók körében.
- A lokális összetartozást gerjesztő szerepe továbbra is jelentős, sőt a rendszerváltozást követő időszakban erősödni látszik, elsősorban a falvakba beszorult, külső kapcsolatrendszerrel nem rendelkező, inaktív csoportok körében. Annak ellenére, hogy a legtöbb település közúton jól megközelíthető, a tömegközlekedés hiányosságai és az utazás költségei miatt minden faluban megjelenik egy – a helyi társadalomban különböző arányban jelenlévő – bezárt réteg.
- A kevésbé mobilis népesség körében a rokoni és szomszédsági viszonyok szerepe felértékelődik. A szegényebb, többgyermekes családok esetében ez a megélhetést segíti, az egyedülálló idősök pedig a következő generációk elvándorlása miatt szorulan támogatásra.
- A képzetlen, helyben maradó fiatalok jellemzően helyi, illetve környékbeli párt választanak maguknak.

A modern típusú érdekközösségek inkább csak a szűk körű helyi elit tagjai között szerveződnek, ugyanakkor esetükben több településen kívüli kapcsolat is aktivizálódik. A valódi civil szövetezés csak kisebb csoportokban – leginkább talán a helyi polgárőr- és nyugdíjasklubokban – ölt testet. A demokratikus önszerveződés hiánya mögött a magyar társadalom politikai szocializációjára általánosan jellemző mintákat találjuk: a felsőbb szinteken önigazoló paternalista stratégiákat, alul „tanult tehetetlenség”-et. Ezeket a viselkedéselemeket erősíti az a tény, hogy a vizsgált falvakban jelentős az önellátásra, öngondoskodásra képtelen, passzív népesség aránya.

A modern hálózatos közösségekben az ormánsági fiatalok is részt vesznek. Az itt mozgósított társadalmi tőke akkumulációjával kapcsolatos vizsgálatok további szempontokat világíthatnak meg helyi társadalom szerveződése szempontjából.

A térségre jellemző, az Ormánság halmozottan hátrányos helyzetéből adódó érdekes jelenség a külső szervezetek társadalomszervező tevékenysége. Ezen a téren a szociálpolitikai intézményrendszer mellett a segítő civil és egyházi beavatkozás bír kiemelt szereppel. A korábbi projektek tapasztalatai alapján ezek a kezdeményezések akkor válhatnak a helyi társadalom szerves részévé, és a lokális életminőséget fejlesztő erővé, ha megoldott a tartós és aktív jelenlét problémája, s nem rövidtávú, folytatás nélküli projektek sorozata kerül megvalósításra.

A vizsgált települések közösségi élete sok szempontból töredékes és esetleges. A helyi társadalom széles rétegeinek figyelmét a mindennapi megélhetés biztosítása köti le. Sok esetben hiányzik (vagy túlterhelt) a civil együttműködések alkalmas alanyának tekintett falusi középréteg.

Az interjúk alapján nagyon erős a projektek személyhez kötöttsége. A szerveződések és programok háttérben sokkal inkább a helyben tevékenykedő kulcsszemélyek kvalitásai és motivációi érhetők tetten, semmint a maga a lokális közösség, illetve a helyi társadalom aktuális állapota, illetve kezdeményezőképes fiatalok hiánya. Sokkal nagyobb súllyal esnek latba a rendelkezésre álló pályázati és egyéb források (ezek is esetlegesek), illetve a település gazdáinak aktuális leterheltsége, lehetőségei, céljai.

A kisebb településeken valóban alacsony a kulcspozíciók, valamint a motivált, a településért tenni képes aktorok száma. A polgármester gyakran érzi egyedül magát a falu sorsának jobbra fordításáért folytatott küzdelemben. Az interjúk elemzése alapján azt láthatjuk, hogy a helyi vezetők rátermettsége és tetterekzsége csak abban az esetben érheti el célját, ha megfelelő külső kapcsolati hálóval párosul (eredményes pályázatok, külső segítők bevonása). Ellenkező esetben a kulcsszereplők felőrlődhetnek a mindennapi problémák tűzoltásszerű kezelésében és a falu életének működtetésével kapcsolatos nehézségekben.

A megkérdezett kulcsszereplők problémaérzékelése sok szempontból megfelel annak a képnek, amely a falvakra jellemző kemény mutatók alapján megfogalmazódik a kutatókban, és amely a területfejlesztési koncepciókban is formát ölt. A polgármesterek, vállalkozók, pedagógusok, civil és egyházi munkatársak nézőpontjából viszont erősebben jelennek meg a helyi társadalom eróziójával kapcsolatos konkrét problémák: az öngondoskodás és kezdeményezőkétség hiánya, a szegénység és tartós munkanélküliség által gerjesztett szocializációs és családi problémák, a rossz közérzet és a pesszimizmus. Problémaként élik meg a helyi viszonyok javítása terén való eszköztelenségüket, a kulcsszereplők körében is sok a reményvesztett hang. Összességében tehát a megkérdettek látószöge kiegészíti a településekről gyűjthető statisztikai adatokat, megmutatva az embereket a számok mögött.

A helyben megfogalmazódó és megvalósuló feladat-ellátási módok és stratégiák a kisebb ügyek intézése tekintetében valóban hatékonyak lehetnek, ugyanakkor – a VI.1.1.9. fejezet alapján – elmondhatjuk, hogy a polgármesterek módszerei gyakran magukban hordozzák az újabb konfliktus és probléma lehetőségét. A helyi eszközök ugyanis csak tűzoltásra alkalmasak, s csak ritkán fogalmazódnak meg hosszú távon is követhető, a települési életminőséget javító tervek. A válságzóna nehézségei önerőből nem kezelhetők, a lokális kísérleteket támogató, azokat kiegészítő külső támogatás szükséges. a vezetői kreativitás akkor eredményes, ha egyben külkapcsolataiban is sikeres, s jó célokra felhasználható forrásokat mozgósít.

A vizsgálat legfontosabb tapasztalatai - javaslatok

A kutatás eredményei a következő – a terület- és településfejlesztésben használható – általánosabb összefüggésekre mutatnak rá:

A falusi népesség hagyományos faluközösségeként való értelmezése illúzió. A kis-településeken jelentősen meggyengültek a tradicionális közösségeket összekapcsoló, azokat éltető erők. A modern érdekközösségek, a demokratikus alapú, civil állampolgári kezdeményezések jelenléte esetleges és töredékes. A leszakadó falvakban nagy a közösségi ügyek szempontjából passzív, a saját sorsának javítására képtelen, motiválatlan népesség aránya. Ezért nagy szerep hárul a helyi kulcsszereplőkre. A sikeres, helyi problémákra megoldást nyújtó néhány lokális kezdeményezés mögött erőskezű polgármestereket találunk, akik – hatalmi pozíciójuknál fogva – képesek motiválni a bevonható lakosságot. Az autoriter-paternalista vezetés mögött nem csak a szocialista múlt öröksége áll, hanem a jelenlegi viszonyok is ezt a modellt erősítik. A sikeres vezetők e mellett hatékonyan kapcsolódnak be a település fejlesztése szempontjából releváns pályázati projektekbe.

Az egységesen hátrányos helyzetű térségként kezelt Ormánság jelenleg sokszínű településkomplexum. A települési különbségek a munkaerő-piaci viszonyok, a térségi központoktól való távolság és az intézményi ellátottság mellett elsősorban a népesség összetételével, jellemzőivel és a helyi kulcsszereplők (elsősorban a polgármesterek) kvalitásával magyarázhatók. A falvak fejlesztése csak a helyi sajátságok (hagyományok, „genius loci”, helyi közösségek stb.) figyelembevételével történhet eredményesen. Az egységes területfejlesztési koncepciónak is a helyi igényekre kell reagálnia a települések és a kulcsszereplők közötti hálózatokra építve.

A rövid távú projektek nem segítik elő a települések valós fejlődését – a források elaprózódása, a segítők időszakos jelenléte miatt. Az eszköztelenség és a stratégiai tervezés hiánya miatt gyakoriak a problémákat tovább mélyítő kényszermegoldások. A több éves, helyi viszonyokhoz alkalmazkodó (pl. Ős-Dráva Program) fejlesztésekben viszont nagy potenciál rejlik, azzal együtt is, hogy társadalmi hatásaik még kétségesek, illetve nem mutatkoznak meg egyértelműen.

A külső erőforrásokból megvalósuló nagyobb fejlesztési és felzárkóztatási programoknak nagy előnye, hogy komoly intézményi háttérrel és nagyobb anyagi ráfordítással rendelkeznek. Hátrányuk, hogy kevésbé építenek a fenntarthatóságot biztosítani tudó helyi társadalomra. Ez az építkezés az erodált társadalomszerkezetű (nagy arányban mélyszegény, közösségi szempontból passzív rétegekből álló) ormánsági falvak népessége esetében még nehezebb feladat. Ezért a lakosság bevonása kapcsán fontos szempont, hogy a sürgősen megvalósítandó projektek a helyi kulcsszereplők tapasztalatainak hasznosításával és részvételével szerveződjenek. A hosszabb távú,

szélesebb együttműködést igénylő programokat pedig a helyi lakosság motiválását, aktivizálását és komplex fejlesztését célul tűző közösségfejlesztésnek kell megelőznie. A legfontosabb tennivaló a leszakadó népesség képzettségi szintjének emelése, s különösen az öngondoskodási készséget fejlesztő képzéselemek erősítése. A felnőttek esetében kiemelt jelentősége van a munkaerő-piaci integrációnak. A hátrányos helyzetű csoportok esetében ez sok esetben nem valósulhat meg közvetlenül, s első lépésként szervezett közmunkaprogramokat jelent. A hosszú távú passzivitásból fakadó negatív magatartásformák csak fokozatosan, gyakran alacsony hatékonysággal módosíthatók. A védett körülményeket biztosító munkaprogramokból második lépésben lehetőség nyílna a szociális gazdaságba való átmenetre, s egyes csoportok esetében az elsődleges munkaerő-piaci integráció is megvalósulhat. Ebben a folyamatban fontos szerepe lenne a többségi társadalom előítéletességét és a cigányság foglalkoztatási diszkriminációját csökkentő programoknak.

A következő generációk képzése, felkészült fejlesztő szakemberek alkalmazása kulcsfontosságú a térség jövője szempontjából. A gyermekek számára hasznosítható legfontosabb tudáselemek és készségek az önállóságra, önfejlesztésre, a tanulás értékének tudatosítására, a felelős családtervezésre és a család mindennapjainak sikeres menedzselésére irányulnak. Ezek az ismeretek jelenleg nem sajátíthatók el az oktatási rendszerben, és nem jelennek meg a marginalizálódott családok szocializációs gyakorlatában sem. Elsajátításuk hiányában nem beszélhetünk a modern típusú közösségek alanyaként feltételezett felelős, jogainak és kötelezettségeinek tudatában lévő, cselekvőképes, szabad állampolgárokról.

A leszakadó térségben élő hátrányos helyzetű népesség életminőségének javítása – a fentiek fényében – hosszú távú, komplex, erős képzési komponenssel rendelkező fejlesztési programok útján képzelhető el, amelyek külső erőforrásokat is mozgósítanak, ugyanakkor építenek a helyi kulcsszereplők tapasztalataira, a működő szerveződésekre és közösségi formációkra, figyelembe véve a lokális sajátosságokat.

IRODALOM

- Alexander, Jeffrey C. (1998): *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization.* Sage Publications, London
- Alpek B. Levente – Tésits Róbert (2016): Az új típusú szociális szövetkezetek működése és fenntarthatósága. *Szociálpedagógia* 4. 129-147. o.
- Andl Helga - Paku Áron – Marton Melinda (2011): „Pedig valami elindult...” In: Györgyi Zoltán (szerk.): *Korlátok között szabadon.* OFI, Budapest, 57-76. o.
- Andorka Rudolf (1975): Az ormánsági születéskorlátozások története. *Valóság*, 18 (6): 45-61.
- Andrásfalvy Bertalan (2007): *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása.* Ekvilibrium Kiadó, Szekszárd
- Appadurai, Arjun (2001): A lokális természete. *Regio: kisebbség, politika, társadalom.* 3. sz. 3-31. o.
- A Sellyei Kistérség Területfejlesztési Konceptiója. Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Rt. 2008.
- Az Ormánság komplex térségfejlesztési koncepciója. Ormánság Alapítvány, Pécs, 1994.
- Balogh András (2008): *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon.* Savaria University Press, Szombathely
- Bartha Antal (1963): A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. *Századok*, XCVIII/3. 503-527. o.
- Beck, Ulrich (2008): *Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában.* Belvedere Meridionale, Szeged
- Bensman, Joseph – Vidich, Arthur J. (1996): A közösség formái radikálisan megváltoztak. In: Gosztonyi Géza (szerk.): *Közösségi szociális munka.* SOTE, Budapest
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (1982): *Magyarország falutípusai.* MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): *Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2008): *Changind Village-Typology of Rural Settlements in Hungary at the Beginning of the Third Millenium.* Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs
- Bertalan László (2001): Max Weber cselekvésemélete és cselekvéstipológiája. *Szociológiai Szemle* 3. sz. 113-136. o.

- Biddle, William W. – Biddle, Loureide J. (1988): A közösségfejlesztési folyamat. Országos Közművelődési Központ Módszertani Intézete, Budapest, 20-55. o.
- Bódi Ferenc – Bóhm Antal (2000): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest
- Bognár László – Csizmady Adrienne (2005): A falvak helyzete – közhangulat falun. In. Bognár László, Csizmady Adrienne, Tamás Pál és Tibori Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Új Mandátum Könyvkiadó – MTA SZKI, Budapest, 36-41. o.
- Borda László – Kovács Gábor – Temesi Csaba (szerk.): *Kulturális Fejlesztési Koncepciók: Ormánság*. PTE FEFK, Pécs
- Boros Julianna (2011): A települési szegregáció feltételezett okai és következményei. In. *Acta Sociologica Pécsi Szociológiai Szemle IV. évf. 1. sz.* 97-111. o.
- Boros Julianna (2018): A cigány 6 roma népesség története, gazdasági, társadalmi jellemzői Baranya megyében. In. Orsós Anna (szerk.): *Fókuszban az Akácliget: Egy elfeledett cigánytelep története*. PTE BTK NTI, Pécs, 23-65. o.
- Boros Julianna – Gyergye Eszter – Lakatos Tímea (2019): Közös érték: kulturális és közösségi tanulás Tésenfán. In. *Kultúra és Közösség 1. sz.* 27-41. o.
- Bourdieu, Pierre (1978): Rekonverziós stratégiák. In. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 350-378. o.
- Bourdieu, Pierre (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In. Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 156-177. o.
- Bucher Eszter (2010): Civil szervezetek a területfejlesztésben. *Acta Sociologica: Pécsi Szociológiai Szemle 1.* 151-164. o.
- Bucher Eszter (2012): Változó civil társadalom. Nonprofit szervezetek az ezredforduló után. *Acta Sociologica: Pécsi Szociológiai Szemle 1.* 143-150. o.
- Buday Dezső (1909): *Az egyke Baranyavármegyében*. Budapest
- Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Cohen, Anthony (1985): *The Symbolic Construction of Community*. Routledge, London-New York
- Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94. 95-120. o.
- Császár Zsuzsa (2009): Az oktatás, képzés, képzettség vizsgálata. In. Reményi Péter – Tóth József (szerk.): *Az Ormánság helye és lehetőségei*. IDResearch Kft., Pécs, 524-554. o.
- Csepeli György (2000): *A Szociálpszichológia vázlata*. Jászöveg Kiadó, Budapest
- Csigó Péter (2006): Kereskedelmi média és késő modern individualizáció. In. Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 311-346. o.

- Csite András – Kovách Imre (2002): Vidéki történet. In: Kovách Imre (szerk.): Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Napvilág Kiadó, Budapest, 219-309. o.
- Csurgó Bernadett (2011): Vidéken lakni és vidéken élni. In: socio.hu 2. sz. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet
- Csurgó Bernadett (2014): A vidék nosztalgiája. In: socio.hu 2. sz. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet
- Dahrendorf, Ralf (1997): After 1989 – Morals, Revolution and Civil Society. Palgrave Macmillan
- Durkheim, Émile (2001): A társadalmi munkamegosztásról. Osiris Kiadó, Budapest
- Domokos Veronika – Tószegi Mónika – Turós Lászlóné (2012): Sellyei kistérségi kör. Helyzetfeltárás. MMSz – Gyerekesély Program
- Egészségfejlesztési terv Sellye kistérségben az egészség-egyenlőtlenségek csökkentésére (2013). Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest
- Elek Péter – Gunda Béla et al. (1936): Elsüllyedt falu a Dunántúlon: Kemse község élete. Sylvester Rt., Budapest
- Enyedi György (2004): A magyar településfejlődés integrációs kihívásai az ezredfordulón. In: Csizmady Adrienne – Husz Ildikó (szerk.): Település- és városszociológia. Gondolat Kiadó, Budapest
- Farkas Péter (2005): Egymásba kapaszkodva. Település és közösségfejlesztés a globalizáció korában. L'Harmattan, Budapest
- Fél Edit – Hofer Tamás (2010): „Mi korrekt parasztok” Hagyományos élet Átányon. Korall, Budapest
- Finta István (2013) szerk.: A helyi önkormányzati közszolgáltatások jogi szabályozási és szakpolitikai környezete. MTA RKK, Pécs <http://arop.rkk.hu:8080/Dokumentumok/>
- Fraser, Angus (2002): A cigányok. Osiris, Budapest
- Fülep Lajos (1984): A magyarság pusztulása. Gondolkodó Magyarok Sorozat. Magvető Kiadó, Budapest
- Füzér Katalin – Gerő Márton – Sik Endre – Zongor Gábor (2005): A társadalmi tőke növelésének eszközei fejlesztéspolitikai eszközökkel. Nemzeti Fejlesztési Hivatal – TÁRKI Társadalomkutató Intézet, Budapest, 2005 <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf>
- Gans, Herbert J. (1973): A városi és a kertvárosi életmód. In: Szelényi Iván (szerk.): Városszociológia, Gondolat Kiadó, Budapest, 64-87. o.
- Gängler, Hans (1999): Szociális munka vidéken. Elrejtett életterek a modernizáció folyamatában. In.: Varsányi Erika (szerk.): Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméletéből. Balassi Kiadó, Budapest, 201-218. o.

- Gensicke, Thomas (2005): Lebesqualität. In. Stephan Beetz – Kai Brauer – Claudia Neu (szerk.): Handwörterbuch zur ländlichen Gesellschaft in Deutschland. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 146-152. o.
- G. Fekete Éva (2007): Aprófalvak átalakulóban. In Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, 24-37.
- Giczi Johanna – Sík Endre (2004): A települések kapcsolati tőkéjének egy típusa – a testvértelepülések. In. Szociológiai Szemle 1. sz. 34-54. o.
- Giddens, Anthony (2005): Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció? Napvilág Kiadó, Budapest
- Gorlach, Krzysztof – Forys, Grzegorz (2002): Kes-issues in rural-urban relations in Poland: between peasant past and European future. IFSA – International Farming System Association, Europe Group, Workshop Papers 2002, 289-298. o. <http://ifsa.boku.ac.at/cms/index.php?id=74&L=0>
- Greverus, Ina-Maria (1989): Landflucht und Revitalisierung der Dörfer. In. Giordano, Christian – Hettlage, Robert (szerk.): Bauerngesellschaften im Industriezeitalter : Zur Rekonstruktion ländischer Lebensformen. Reimer Verlag, Berlin 247-285. o.
- Gyarmati György (2011): A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. ÁBTL – Rubicon, Budapest
- Hankiss Elemér (1983): Közösségek válsága és hiánya. In. Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Magvető Kiadó, Budapest, 205-240. o.
- Hankiss Elemér (2012): A Ninusból a Van felé. Osiris Kiadó, Budapest
- Harmat József (2004): A remény egy szigete. Alsószentmárton. In. Nagy Attila – Péterfi Rita (szerk.): A feladatra készülni kell. A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest 131-136. o.
- Henderson, Paul (2007): A kirekesztettek bevonása. Az európai közösségfejlesztés gyakorlatától a szakmapolitikáig. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest
- Henkel, Gerhard (2005): Dorf und Gemeinde. In. Stephan Beetz – Kai Brauer – Claudia Neu (szerk.): Handwörterbuch zur ländlichen Gesellschaft in Deutschland. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 41-53. o.
- Héra Gábor – Ligeti György (2006): Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása. Osiris Kiadó, Budapest
- Hettlage, Robert (1989): Über Persistenzkerne bäuerlicher Kultur im Industriesystem. In. Giordano, Christian – Hettlage, Robert (szerk.): Bauerngesellschaften im Industriezeitalter : Zur Rekonstruktion ländischer Lebensformen. Reimer Verlag, Berlin 287-333. o.
- Hoffmann Tamás (1998): Európai parasztok. A munka. Osiris Kiadó, Budapest

- Hornyák Miklós – Ragadics Tamás (2013): Kihívások és válaszok a kiskereskedelem-
ben – vállalkozások az Ormánságban. In. Sikos T. Tamás (szerk.): A válság hatása
a kiskereskedelemre. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő 131-144. o.
- Jóna György (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. In. Tér és Társadalom
XXVII. évf. 1. sz. 30-51. o.
- Juhász Pál (2005): Falusi társadalom. In. Bognár László, Csizmady Adrienne, Tamás
Pál és Tibori Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Új Mandátum
Könyvkiadó – MTA SZKI, Budapest, 42-50.
- Juhász Pál (2006a): A visszatorlódásról. In. *Emberek és intézmények. Két zsácutca az
agráriumban*. Budapest: Új Mandátum – Jelenkutató Alapítvány, 195-198.
- Juhász Pál (2006b): Rurális problémák. In. *Emberek és intézmények. Két zsácutca az
agráriumban*. Új Mandátum Könyvkiadó – Jelenkutató Alapítvány, Budapest,
573-594.
- Kákai László (2004): Önkormányzunk értetek, de nélkületek! Pártok és civil szerve-
zetek a helyi társadalmakban. Századvég Kiadó, Budapest
- Kézdi Gábor – Kertesi Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció agyarországon
az ezredforduló után. In. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf. november, 959-1000. o.
- Kispéter Zoltán (2010): Civil szervezetek az Ormánságban – innováció, integráció,
indikáció. In. *Acta Sociologica Pécsi Szociológiai Szemle*. I. sz. 184-193.
- Kiss Géza (1917): Egyke. In uő (1984): A lélek harangja. Református Zsinati Iroda
Sajtóosztálya, Budapest
- Kiss Géza (1928): Az egyke-kérdéshez. In uő (1984): A lélek harangja. Református
Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest
- Kiss Géza (1934): Az egyke. In uő (1984): A lélek harangja. Református Zsinati Iroda
Sajtóosztálya, Budapest
- Kiss Géza (1937): Ormányság. Sylvester Rt., Budapest
- Kiss Z. Géza (1982): Az ormánsági társadalom fejlődése Mária Terézia úrbérredezé-
sétől a szabadságharc végéig (1767-1849): Kandidátusi értekezés tézisei
- Kiss Z. Géza (1988): Az Ormánysági települések változásai a 18-19. században. Bara-
nyai levéltári füzetek 102.
- Kiss Z. Géza (1991): Ormánysági változások. Fejezetek a 18-19. századi társadalom-
történetből. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kistelepülések kisiskolái. (2006) Oktatáspolitikai Elemzések Központja, sulinoVa
KHT, Budapest
- Kodolányi János ifj. (1960): Ormányság. Gondolat, Budapest
- Kolta János: Az Ormányság népesedése. MTA DTI, Pécs, 1958
- Kolyris, P.: Progress Report on the „Preparation of a Project Formulation Framework
for a Rural Development Project in Ormányság and Cserehát-Hernádvölgye” (TCP/
HUN/4451 (F)). Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1994.

- Kovách Imre (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest
- Kovách Imre (2013): A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. In. HITEL február, 145-187. o.
- Kovács Katalin (2003): Vidéki kaleidoszkóp: eltérő esélyek, eltérő remények az uniós csatlakozás előtti vidéki Magyarországon. In. Kovács Teréz (szerk.): *VI. Falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt*. MTA-RKK – MRTT, Pécs 53-66. o.
- Kovács Katalin (2005): Polarizálódás a falutípusok a vidéki Magyarországon. In. Bognár László, Csizmady Adrienne, Tamás Pál és Tibori Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Új Mandátum Könyvkiadó – MTA SZKI, Budapest, 141-152. o.
- Kovács Teréz (1997): A vidékfejlesztés problémái és feladatai. In. uő (szerk.) IV. Falukonferencia. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. MTA RKK, Pécs, 19-26. o.
- Kovács Teréz (2005): A sellyei (siklósi-) KSH-térség rövid leírása. In. Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 29-52.
- Kovács Teréz (2008): Gazdaportrék. Agroinform Kiadóház, 2008.
- Kovács Teréz (2010): A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Kovács Teréz (2012): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- Kovács Zoltán (2011): Az Ormánság népesedés-története 1720-1990. Múzeumi Tudományért Alapítvány, Szeged
- Kvale, Steinar (2005): Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. József Műhely Kiadó, Budapest
- Ladányi János (2012): Leselejtezettek. A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Ladányi János – Szelényi Iván (2002): cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. Szociológiai Szemle 4. sz. 72-94. o.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest
- Ladányi János – Virág Tünde (2010): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. In. Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 722-748. o.

- Lantos Tamás (1993): Rurális térségek fenntartható fejlesztése. In.: Kovács Teréz (szerk.): *Kiút a válságból. II. Falukonferencia.* MTA RKK, Pécs, 44-51. o.
- Lantos Tamás (2005): *Dráva menti gyümölcsészet: Tanulmányok a tájhoz alkalmazkodó gyümölcsészetről.* Ormánság Alapítvány, Drávafok
- László Mária - Bucher Eszter – Pirisi Gábor (2008): Az önkormányzatok gazdálkodása és szerepe a területfejlesztés terén. PTE BTK Földrajzi Intézet, Pécs, 139-186. o.
- Lehota József (2001): *Marketingkutatás az agrárgazdaságban.* Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Letenyei László (2005): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása.* L'Harmattan – Ráció Kiadó, Budapest
- Lewis, Oscar (1988): *A szegénység kultúrája.* Kultúra és Közösség 4. sz.
- Lipp Tamás (1986) szerk.: *Kemse: Részletek az elsüllyedt falu a Dunántúlon c. műből.* Népművelési Minisztérium, Budapest
- Ludescher Gabriella (2010): *A vállalkozások és közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában.* Publikon Kiadó, Pécs
- Lukovich Tamás (2004): *Közösségi részvétel, közösségi tervezés.* In.: Csizmady A. – Husz I. (szerk.) *Település- és városszociológia.* Gondolat Kiadó, Budapest, 182-206. o.
- MacIver, R.M. – Page, Charles H. (1997): *A közösség az, amelyben az egyén teljes életet élhet.* In. Gosztonyi Géza (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata 3. Közösségi szociális munka.* Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 19-20. o.
- Mándi Nikoletta (2012): *A terápiás közösség mint értelmező közösség.* Szociális Szemle 1. 74-87. o.
- Martinez-Brawley, Emilia E. (1999): *Közösségi irányultságú szociális munka vidéki térségekben.* In. Varsányi Erika (szerk.): *Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméletéből.* Balassi Kiadó, Budapest, 187-200. o.
- Marx, Karl (1978): *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata.* Kossuth Kiadó, Budapest
- Megyesi G. Boldizsár (2011): *A társadalmi tőke mint a vidékfejlesztési folyamatok értelmezési kerete.* In. Dupcsik Cs. – Kovách I. – P. Tóth T. – Takács Judit (szerk.): *Nézőpontok. Fiatal kutatók tanulmányai.* MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 69-83. o.
- Mendras, Henri (1973): *Módszer a nyugati parasztság elemzésére.* *Szociológia*, 1. sz. 1-22. o.
- Messing Vera (2006): *Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében.* In: *Szociológiai Szemle* 2. sz. 37-54. o.
- Miszlivetz Ferenc (1999): *A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben.* In. Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom.* MTA RKK DTI – Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület, Pécs 178-193. o.
- Molnár Aranka – Peták Péter – Vercseg Ilona (2014): *Közösségi lehetőségek a mélyszegénység elleni küzdelemben.* Autonómia Alapítvány, Budapest

- Némedi Dénes (1996): Durkheim. Tudás és társadalom. Áron Kiadó, Budapest
- Ormánságtól a Villányi borvidékig – szolidáris gazdaságfejlesztő program” Helyi Vidékfejlesztési Stratégia. Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete, 2009.
- Ős-Dráva Program. Tájgazdálkodási Programterv. (Ormánságfejlesztő Társulás Egyesület – Aquaprofit Zrt, 2007 <http://www.osdrava.hu/pdf/tajgazdalkodasi.pdf>)
- Pálné Kovács Ilona (2008): Helyi kormányzás Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- Parsons, Talcott – Shils, Edward A. (1988): Értékek, motívumok és cselekvésrendszerek. A társadalmi rendszer. In. Némedi Dénes (szerk.): Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Szociológiai Füzetek 45. ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, Budapest 5-37.
- Pikó Bettina (2002): Egészségsszociológia. Osiris Kiadó, Budapest
- Pirisi Gábor (2009): Kikereskedelem. In. Reményi Péter – Tóth József (szerk.): Az Ormánság helye és lehetőségei. IDResearch Kft., Pécs 185-204. o.
- Putnam, Robert D. (1993): Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton University Press, Princeton
- Ragadics Tamás – Varga Ivett – Füzesi Zsuzsanna (2007): Civil együttműködések a kistelepülési színtereken. In. Tér és Társadalom 3. sz. 117-128. o.
- Ragadics Tamás (2007a): A katolikus egyház szociális szerepvállalása a magyarországi kistelepüléseken. In.: Mult-Kor V. évf. 1-2. sz. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=18123>
- Ragadics Tamás (2007b): A történelmi egyházak társadalmi szerepvállalása az ormánsági kistelepüléseken. In.: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. III. Településföldrajzi Konferencia. Savaria University Press, Szombathely, 194-203. o.
- Ragadics Tamás (2007c): Egyházi alapú közösségépítés. In: Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk.): Az 1945 utáni katolikus egyháztörténet új megközelítései. PPHF – PEI, Pécs, 188-196. o.
- Ragadics Tamás (2010): Integrációs és szegregációs folyamatok a hátrányos helyzetű magyarországi kistelepüléseken. In. Rab Virág – Deák Anita (szerk.): Együttműködés – versengés. Gondolat Kiadó, Budapest, 244-255. o.
- Ragadics Tamás (2012): Társadalmi csapdák a hátrányos helyzetű dél-baranyai kistelepüléseken. In. Comitatus, 22. sz. 39-48. o.
- Redfield, Robert (1947): The Folk Society. In. The American Journal of Sociology. LII./4. 293-308. o.
- Reményi Péter – Tóth József (2009) szerk.: Az Ormánság helye és lehetőségei. IDResearch Kft., Pécs
- Reményi Péter (2009): Agrárgazdaság. In. Reményi Péter – Tóth József (szerk.): Az Ormánság helye és lehetőségei. IDResearch Kft., Pécs 143-160. o.

- Rheingold, Howard (2000): *The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier*. MIT Press
- Romsics Ignác (2001): *A XX. század története Magyarországon*. Osiris, Budapest
- Romsics Ignác (2009) szerk.: *Csonka Mihály élete és világképe*. Osiris, Budapest
- Rónai Tamás Tibor: *Csoda történt-e Cserdiben? Szakdolgozat, PTE BTK, Szociológia Tsz.* 2014.
- Rudl József (2009): *Demográfiai folyamatok az Ormánságban*. In. Reményi Péter – Tóth József (szerk.): *Az Ormánság helye és lehetőségei*. IDRResearch Kft., Pécs, 252-279. o.
- Salamon Balázs (2014) szerk.: *Ős-Dráva Program az Ormánság fellendítéséért. Ős-Dráva Programiroda kiadványa*
- Sellyei kistérség Tervdokumentuma. Kapos Innovációs Transzferközpont Kht. 2009.
- Simmel, Georg (1973): *A nagyváros és a szellemi élet*. In: Szelényi Iván (szerk.): *Városzociológia. Szöveggyűjtemény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*, 251-266. o.
- Szabó András (2009): *Szervezeti rendszerek*. In. Reményi Péter – Tóth József (szerk.): *Az Ormánság helye és lehetőségei*. IDRResearch Kft., Pécs, 116-142. o.
- Szabó Elemér József (1937): *Ormánsági települések*. Geographia Pannonica XXVII., Pécs
- Szabó István (1966): *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Szabó Katinka – Pálfi Andrea (2013): *Utolsó Esély a turizmusfejlesztésre? A helyi közösségekre alapozott turizmusfejlesztés esélyei az Ormánságban*. Szociális Szemle 1-2. sz. 103-110. o.
- Szécsi Gábor (2013): *Nyelv, média, közösség. Közösségfogalom és nyelvi kommunikáció az információ korában*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Szelényi Iván (1990): *Új osztály, állam politika*. Európa Kiadó, Budapest
- Szöllősi Gábor (2013): *Constructing communities around symbolic public issues: Instrumental and symbolic aspects*. Szociális Szemle 1-2. 42-53. o.
- Takács Gyula (1986): *Somogyi pásztorvilág. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár*
- Tamás Pál (2005): *Kérdések a falu és a város társadalmának átalakulásáról. Problématerkép*. In. Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Budapest, Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI, 8-34. o.
- Tenigl-Takács László (2007): *Szent Márton könnyei. Liget Alapítvány, Budapest*
- Területfejlesztési Phare program Észak-Kelet Magyarországon és Dél-Dunántúlon 1997-2002, HU9705 (é.n.) Váti Területfejlesztési Igazgatóság – SOP'97 Program-ügynökség – DDRFÜ Kht.

- Tésits Róbert – Alpek B. Levente – Bucher Eszter – Ötvös Mónika (2015): Munkaerőpiaci szenzitivitás a leghátrányosabb helyzetű térségekben: A Munkaerőpiaci és Esélyegyenlőségi Tanulmányok 10 éves jubileumi kötete. Rau-Bal Kft., Pécs
- Tomka Béla (2009): Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest
- Tóth József (2007): A lokalitás és globalitás. In: Pap Norbert (szerk.): A területfejlesztés földrajzi alapjai. Lomart Kiadó, Pécs, 57-66. o.
- Tönnies, Ferdinand (1983): Közösség és társadalom. Gondolat Kiadó, Budapest
- Utasi Ágnes (2009): Előszó – Közösségi kapcsolatok I. In.: Gergő Zsuzsanna (szerk.): Közösségi mozaikok. Belvedere Meridionale, Szeged, 7-8. o.
- Váradi Monika Mária (2008) szerk. Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Váradi Monika Mária (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. Tér és Társadalom 1. sz. 69-96. o.
- Varga A. Tamás – Vercseg Ilona (1998): Közösségfejlesztés. Magyar Művelődési Intézet, Budapest
- Varga Gyula (2005): Sokszínű falu – változóban. In: Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea: *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. ÚMK-MTA SZKI, Budapest, 59-73. o.
- Vati Tamás (2009): Bűnözésföldrajz. In: Reményi Péter – Tóth József (szerk.): Az Ormánság helye és lehetőségei. IDResearch Kft., Pécs, 590-602. o.
- Vercseg Ilona (1992): A szomszédság mint a társadalmi cselekvés színtere. Parola 4. sz. 3-5. o.
- Vercseg Ilona (2004): Legalább ennyit a közösségfejlesztésről. Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest
- Vercseg Ilona (2011): A közösségi munka folyamata és módszerei. In: Nagyné Varga Ilona (szerk.): *Közösségi munka a családsegítésben*. Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debrecen
- Vercseg Ilona (2013): *Közösségfejlesztés, közművelődés és közösségi művelődés*. Parola 1. sz.
- Virág Tünde (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle* 1. 60-76.
- Virág Tünde (2008): „Ez itt a reménytelenség vidéke” – falvak a Dráva mentén. In: Váradi Monika Mária (2008) szerk. *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 70-101. o.
- Vitányi Iván (1995): *A társadalom logikája*. Pesti Szalon – Svariaia university Press, Budapest - Szombathely
- Vuics Tibor (1993): Az „elcigányosodás” Folyamata Baranyában. In: Kovács Teréz (szerk.): *Kiút a válságból*. II. Falukonferencia. MTA RKK, Pécs, 331-336. o.
- Warren, Roland L. (1956): *Toward a Reformulation of Community Theory*. In: *Human Organization* 15/2. 9-11. o.

- Webber, Melvin M. (1964): The Urban Place and the Nonplace Urban Realm. In: Explorations into Urban Structures. University of Pennsylvania Press, 108-111. o.
- Weber, Max (1979): Gazdaságtörténet: válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Weber, Max (1987): Gazdaság és társadalom I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Weber, Max (1999): Gazdaság és társadalom 2/4. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Wirth, Louis (1973): Az urbanizmus mint életmód. In: Szelényi Iván (szerk.): Városszociológia. Szöveggyűjtemény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 41-63. o.
- Závodszy Levente (1904): A Szt. István, László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest
- Zentai János (1967): Adatok az Ormánság néprajzi határának megállapításához. A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1996. Pécs, 77-80. o.
- Zentai János (1979): Baranya megye néprajzi csoportjai. Dunántúli dolgozatok I. Pécs

Elektronikus források

2006. évi X. törvény a szövetkezetekről. In: Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0600010. TVletöltés időpontja: 2015-08-31
- 311/2007-es Kormányrendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról. In: Hatályos jogszabályok gyűjteménye. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700311.KOR
- Aquaprofit Zrt. (2012): Az agrárgazdálkodás értékelése és fejlesztési lehetőségei az Ős-Dráva Program területén. Új Magyarország Vidékfejlesztési Program. <http://umvp.kormany.hu/download/0/7f/50000/tanulm%C3%A1ny.pdf>
- Céginfótár - ceginfotar.hvg.hu letöltés időpontja: 2015-04-07
- European Commission: Regionális politika. Fogalomtár. http://ec.europa.eu/regional_policy/what/index_hu.cfm letöltés ideje: 2014-07-30
- Hetek (2013) 17. évf. 21. sz. http://www.hetek.hu/hatter/201305/cigany_vagyok_kovetnek_a_biztonsagi_orok letöltés ideje: 2014-08-27
- Horgászegysületek Baranya Megyei Szövetsége www.hebmesz.hu letöltés időpontja: 2015. 08. 28.
- Központi Statisztikai Hivatal – Népszámlálási adatok – www.ksh.hu/nepszamlalas letöltés időpontja: 2014-07-15
- Lisszaboni Szerződés (2007). http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_hu.htm letöltés ideje: 2014-07-30

- Magyar Élőfalú Hálózat <http://www.elofaluhalozat.hu/ormansagalapitvany.php> letöltés ideje: 2015-04-18
- Nemzeti Fejlesztési Ügynökség – www.nfu.hu letöltés ideje: 2014-08-10
- Nemzeti Választási Iroda – www.valasztas.hu letöltés ideje: 2014-08-18
- Népszámlálás 2011. Módszertani megjegyzések, fogalmak. KSH, 2012. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf> letöltés ideje: 2014-06-25
- Olajütő Szociális Szövetkezet – www.olajuto.hu letöltés időpontja 2015-08-16
- Ormánság Alapítvány <http://dravafok.hu/civilek/ormansag-alapitvany/> letöltés ideje: 2015-04-18
- Ős-Dráva Program –Összefogással az Ormánság fellendítéséért. www.osdrava.hu letöltés ideje: 2015-04-23
- Pécsi Gandhi Gimnázium – www.gandhigimi.hu – letöltés időpontja: 2015-09-16
- Ragadics Tamás (2016): Helyi társadalom, lokális közösségek az ormánsági kistelepüléseken. Doktori értekezés, PTE Interdiszciplináris Doktoriskola <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/ragadicstamasphd.pdf>
- Szent Márton Caritas Alapítvány – www.szmca.hu letöltés ideje: 2015-09-15
- Vadászati Információs Portál www.vip.gportal.hu letöltés
- Zika Szövetkezet – Nagyhajmási Gazdaszövetkezet – www.nyulunkamunkaert.hu letöltés időpontja 2015-08-25

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

SZEMPONTOK ÉS INTERJÚVÁZLATOK

I. Általános szempontok a helyi kulcsszereplők interjúihoz

1. A falu általános helyzete (gazdaság)

- Hogyan mutatná be röviden a települését?
- Milyen intézmények vannak a faluban?
- Milyen ellátás, mely szolgáltatások vehetők igénybe helyi szinten? Milyen szolgáltatási területeken kapcsolódnak más településekhez?
- Élnek-e a hagyományok, tradíciók?
- Milyen emberek élnek itt? (nemzetiség, hagyományok stb.)
- Miből élnek? Hol dolgoznak?
- Milyen foglalkoztatók, vállalkozók, munkahelyek vannak a településen?
- Milyen jövedelemkiegészítő forrásaik vannak?

2. A települési önkormányzat

- Ki a polgármester? Mióta? (Történt-e változás a választásokon?) Miért? / Miért nem?
- Elégedettek az emberek a választással? A polgármesterrel? Az önkormányzat munkájával?
- Milyen a kapcsolat a polgármester és a falu lakói között?
- Valósult-e meg az utóbbi időben valamilyen önkormányzati beruházás?
- Mit gondol, jó úton halad a település? Mit kellene másként intézni a vezetésben?
- Milyen tervei vannak az önkormányzatnak?
- Milyen az önkormányzat anyagi helyzete?
- Működik-e a segélyezés? Közhasznú foglalkoztatás?
- Tesz-e az önkormányzat a fiatalokért / munkahelyteremtésért / vállalkozókért / idősekért stb.?

3. *Helyi társadalom – közérzet, jövőkép*

- Miért jó itt élni? Miért nem jó?
- Szeretnek-e az emberek itt lakni? Miért?
- Milyen az emberek közérzete, hangulata?
- Mennyire aktívak, motiválhatóak az emberek?
- Van-e a fiatalok számára munkalehetőség a faluban?
- Milyen kikapcsolódási lehetőségek vannak?

4. *Helyi közösség*

- Van-e összefogás, közösség a faluban? Miben nyilvánul meg?
- Kik fognak össze? Milyen feladatban? Mikor?
- Miért nincs? Miben más, mint régen? Mi az oka?
- Mi kellene, hogy összefogjanak?
- Milyen problémák, ellentétek vannak az itt élők között? Mi okozza?
- Voltak-e, vannak-e konkrét konfliktusok a faluban?
- Milyen közösségi alkalmak, ünnepek vannak? Kik vesznek részt?

5. *Civil szervezetek*

- Működnek-e civil szervezetek a településen? (Bejegyzett / nem bejegyzett)
- (Ha igen -) Mennyire aktívak? Milyen programjaik vannak? Hány tagjuk van? Ismertek-e a faluban? Az emberek részt vesznek-e a civilek programjain? Kik a civil vezetők?
- Ha nem működnek: Miért nem?
- Milyen a viszony a civilek és az önkormányzat között?
- Milyen a viszony a helyi civil szervezetek között?

6. *Helyi nyilvánosság, információs csatornák, fórumok*

- Hogyan terjednek a közérdekű információk?
- Vannak-e falugyűlések, fórumok?
- Részt vesznek-e az ilyen alkalmakon az emberek?

7. *A településen élő véleményvezérek, kulcsemberek*

- Kikre hallgatnak az itt élő emberek? Kit tartanak fontos embernek a faluban?
- Kitől kérnek tanácsot? (Ők milyen pozícióban vannak?)
- Vannak-e aktív emberek, akik tesznek a közért?

8. *SWOT-analízis:*

- Melyek a település erősségei? Gyengeségei? Lehetőségei? Milyen problémákra lehet számítani a jövőben?

II. Szempontok a polgármesterekkel készült interjúkhoz (alpolgármester, önkormányzati képviselő)

1. Mióta polgármester? Hány képviselő van? Bevonhatók-e a képviselők a falu életével kapcsolatos munkába?
2. Kikre számíthat a településen munkája során? (Településen kívüli kapcsolatok?)
3. Milyen az önkormányzat anyagi helyzete? (hitel, adósság?) Tudnak-e helyi adókat kivetni?
4. Milyen problémái vannak? Hogyan próbálják megoldani ezeket?
5. Hogyan tud segíteni az önkormányzat a rászorulókon?
6. Működik-e a közhasznú foglalkoztatás?
7. Milyen fejlesztéseket valósítottak meg az utóbbi időben? Milyen sikereik vannak?
8. Milyen terveik vannak a jövőre nézve? (hosszú és rövid távú célok)
9. Van-e stratégiájuk a fiatalok megtartására?
10. Milyen a viszony a szomszédos településekkel?
11. Van-e a falunak testvértelepülése? (Miért nincs?)

III. Szempontok a helyi vállalkozókkal készült interjúkhoz

1. Mivel foglalkozik pontosan? (Mutassa be röviden a vállalkozását?)
2. Mióta vállalkozó? Mivel foglalkozott korábban? (Milyen végzettsége van?) Vannak-e hagyományai a vállalkozásnak a családjában?
3. Meg tud-e élni a vállalkozásából? Végez-e mellette más munkát? Mit?
4. Milyen sikerei, kudarcai voltak eddigi munkája során? Mire büszke?
5. Mi okoz nehézséget a munkájában? (konkurencia? adók? stb.)
6. Járnak-e mozgó árusok a településre?
7. Számíthat-e a családjától segítségre? Vannak-e alkalmazottai?
8. Ha boltot vagy kocsmát vezet: Kik járnak ide? Ad-e hitelt? Miért?
9. Mikor tart nyitva?
10. Mit gondol a vállalkozások jelenlegi helyzetéről? (Magyarország, saját település)
11. Mit gondol a saját szerepéről a település életében?
12. Kap-e valamilyen támogatást munkájához? (önkormányzat stb.)
13. Mit vár a jövőtől? Milyen tervei vannak? (Hány éves?)
14. Kik dolgoznak még a településen vállalkozóként? Milyen a viszonyuk? (Van-e összefogás? Szükségesnek látja-e az összefogást?)

IV. Szempontok a gazdálkodókkal készült interjúkhoz

1. Mivel foglalkozik (milyen növényeket természet, milyen állatokat tart stb.)?
2. Hogyan lett gazdálkodó? Vannak-e hagyományai ennek a családjában? Mióta dolgozik ezen a területen? (Foglalkozott-e mással korábban?) Milyen végzettsége van? Szereti a munkáját?
3. Meg lehet élni ebből? Végez más jövedelemszerző tevékenységet is?
4. Segíti-e valaki a családjából a munkáját?
5. Vannak-e alkalmazottai? (állandó / idegymunkások) Milyen könnyű munkaerő-höz jutni a településen? (Helyieket foglalkoztat?)
6. Milyen nehézségei vannak? Milyen sikerei, eredményei? Mire büszke?
7. Hogyan értékesíti a termékeit? Kik vásárolnak tőle?
8. Tud-e támogatást igénybe venni? (EU-s vagy egyéb forrás)
9. Milyen változások történtek az elmúlt években, amelyek hatottak a vállalkozására?
10. Mit gondol a mezőgazdaság jelenlegi helyzetéről? (Magyarország, saját település)
11. Mit gondol a saját szerepéről a település életében?
12. Mit vár a jövőtől? Milyen tervei vannak? (Hány éves?)
13. Kik dolgoznak még a településen gazdálkodóként? Milyen a viszonyuk? (Van-e összefogás? Szükségesnek látja-e az összefogást?)

V. Szempontok az oktatási intézmények igazgatóival, munkatársaival készült interjúkhoz

- Mutassa be intézményét! (diákok, pedagógusok száma, fenntartó stb.)
- Milyen a viszony a fenntartóval? Milyen anyagi háttérrel végzik munkájukat?
- Milyen társadalmi háttérrel rendelkező tanulók látogatják az intézményt? Milyen arányban vannak jelen (halmozottan) hátrányos helyzetű / és sajátos nevelési igényű tanulók? Okoz-e problémákat a tanulók hátrányos halmozottan hátrányos helyzete az oktatási-nevelési munkában?
- Mi jellemzi a szülők hozzáállását? Milyen fórumokon tartják a kapcsolatot a gyermekek családjaival?
- Tudnak-e alkalmazkodni pedagógiai programjukkal, módszereikkel a térség és tanulók speciális helyzetéhez, problémáihoz, igényeihez?
- Figyelembe veszi-e a program a cigány (beás) tanulókra jellemző tradíciókat, szükségleteket?
- Milyen nehézségeik adódnak hivatásuk gyakorlása során?
- Milyen sikerélményekről számolhatnak be az elmúlt időszakból?
- Részt vesznek-e pályázati projektekből? Milyen eredménnyel?
- Hogyan illeszkedik az intézmény a helyi társadalom életébe?

- Jellemző-e a jobb módú családok gyermekeinek iskolaváltása?
- Milyen továbbtanulási eredményekről számolhatnak be?
- Mi jellemzi a munkatársak, pedagógusok hozzáállását? (fluktuáció, kiégés stb.)
- Milyen további terveik vannak? (az intézmény fejlődése, az eredményesebb pedagógiai munka érdekében)

VI. Szempontok a civil szervezetek munkatársaival készült interjúkhoz

1. A szervezet bemutatása

- a civil szervezet pontos neve, címe
- a szervezet képviselőjének neve, elérhetősége
- alapítás éve, alapító / létrehozó
- az alapítás motivációi
- a szervezet fenntartója (ha nem a tagok tartják fenn)
- fizetett alkalmazottak száma (milyen munkaviszonyban, milyen feladatokat látnak el)
- foglalkoztatott önkéntesek száma (évente kb. hány fő, milyen rendszerességgel, hány órában, milyen feladatokat látnak el)
- a szervezet felépítése, szervezete, tisztségviselők
- a tagok száma, jellemzői (tiszteletbeli tagság, informális kapcsolatok a tagok között)
- a szervezet működésének fontosabb területei
- a szervezet fő céljai
- a szervezet fő célcsoportja(i)

2. A szervezet működése, tevékenysége

- a szervezet által megvalósított nagyobb szabású projektek, programok (részletesen)
- a szervezet rendszeres tevékenysége (heti / havi / éves programok)
- a programokkal elért célcsoport / a programokon résztvevők átlagos száma (szervezők nélkül)
- mi jellemzi a településen / működési területen élők közösségi aktivitását (bevonhatóság, részvételi hajlandóság – segítőkét és résztvevőként, stb.)
- részvétel mások által szervezett programokon
- a szervezet tevékenységi köre (a földrajzi térség, ahol a hatását kifejti – a programokon résztvevők alapján)
- milyen forrásokból származnak a szervezet bevételei (adományok, önkormányzat, 1%, tagdíj, pályázatok stb.)
- költségvetés (éves szinten kb. mekkora összegből gazdálkodnak)
- milyen fontosabb programok, feladatok megvalósítását tűzték ki a közeljövőben
- hogyan zajlik a döntéshozatal a szervezeten belül
- milyen távlati céljaik vannak

- mit gondol a szervezet jövőjéről
- mit gondol, miért tud / miért nem tud a szervezet sikeresen működni (segítő / akadályozó tényezők)
- melyek a szervezet legfontosabb problémái / milyen lehetőségeket látnak ezek megoldására

3. A szervezet kapcsolatrendszere

- milyen más, hasonló területen működő civil szervezeteket ismer / milyen kapcsolatban vannak velük
- milyen más fontosabb civil szervezetek működnek a térségben / településen – milyen a kapcsolatuk egymással
- kapcsolódnak-e valamilyen nagyobb (kistérségi, megyei, regionális, országos) civil kezdeményezéshez / anyaszervezethez / ernyőszervezethez / civil kerekasztalhoz, fórumhoz stb. (Megéri?)
- milyen területeken, milyen rendezvények során kapcsolódnak össze más szervezetekkel – milyen módon (formális / informális), feladatok leosztása, közösen elért eredmények / kudarcok, konfliktusok az együttműködés során
- külföldi kapcsolatok
- milyen a kapcsolat az önkormányzattal / polgármesterrel
- nyújt-e támogatást (milyen formában) az önkormányzat a működéshez
- milyen rendszerességgel találkoznak – hivatalos vagy nem hivatalos formában – az önkormányzati képviselőkkel / polgármesterrel
- milyen más szervezetek, cégek, vállalkozók kapcsolódnak (támogatással, szaktudással, információval stb.) az egyesülethez
- milyen további együttműködésre lenne szükség (bevonandó szervezetek, csoportok, személyek - mely területek mentén)
- milyen a szervezet megítélése, elfogadottsága, ismertsége a működési területen
- a szervezet vezetőjének véleménye a működési területen élő emberek problémáiról, esélyeiről, a megoldási lehetőségekről – a szervezet hozzájárulása a helyi / térségi életminőség javításához stb.

VII. Szempontok a vallási szervezetek képviselőivel készült interjúkhoz

1. A plébánia / egyházközség és a filiák általános helyzetének leírása

- a. anyagi helyzet
- b. istentisztelet / szentmisék száma, rendszeressége
- c. egyéb alkalmak
- d. ünnepek a településen
- e. eredmények

2. Községek, közösségi élet a plébániához tartozó településeken

- a. Az egyházközségi képviselőtestületek / presbitériumok bemutatása
- b. A kapcsolódó közösségek bemutatása, leírása (programok, alkalmak)
- c. A közösségek megalakulásának, fennmaradásának problémái / a jó közösségek működésének titka

3. A plébániák és a plébániákhoz kötődő közösségek kapcsolatrendszere, társadalmi környezete

- a. A közösségek viszonya a plébánossal / lelkésszel / plébániaigazgatóval / egyházközséggel / egymással stb.
- b. A településeken működő egyéb közösségek, társadalomszervező tényezők bemutatása – a velük való viszony

4. Jövőkép, lehetőségek, feladatok

- a. problémák, konfliktusok, nehézségek
- b. szükséges rövid távú lépések
- c. szükséges hosszabb távú stratégiák
- d. a plébános / lelkész / plébánia-igazgató jövőképe, lehetőségek

2. sz. melléklet⁷⁹

1. A kérdező neve:

A kérdőív

sorszáma:

--	--	--	--

KÉRDŐÍV

a 2012. évi falukutató táborhoz, a kémesi háztartásokra vonatkozó adatfelvételhez

Jó napot kívánok,vagyok, a Pécsi Tudományegyetem/Hittudományi Főiskola hallgatója. Azért keressük fel Önt/Önököt, hogy megismerjük a kémesi emberek életkörülményeit, és azt, hogy mit gondolnak a településről, ahol élnek. Ehhez kérjük az Ön közreműködését. A kérdőív név nélküli, az adatokat pedig kutatási célokra használjuk fel. A kérdések után válaszlehetőséget is felolvasok, kérem, válassza ki a véleményéhez legközelebb esőt! A kérdőív kitöltése kb. 25 percet vesz igénybe.

1. Arra kérem, soroljon fel 3 pozitív, jó dolgot, ami hirtelen eszébe jut Kémesről!

1.
2.
3.

2. Most soroljon fel 3 negatív, rossz dolgot, ami hirtelen eszébe jut Kémesről!

1.
2.
3.

3. Menyire elégedett mindent összevetve a településsel, ahol él?

- 1 – teljes mértékben elégedett
- 2 – inkább elégedett
- 3 – elégedett is, meg nem is
- 4 – inkább nem elégedett
- 5 – egyáltalán nem elégedett
- 0 – nem tudja megítélni

⁷⁹ A kérdőívet szerkesztette: Péntek Eszter, Füzér Katalin, Gáspár Gabriella, Ragadics Tamás.

.....
Miért? Kérem, röviden indokolja válaszát!
.....
.....

4. Ön mióta él Kémesen?
.....

0 – születésemtől fogva itt élek → *Ugrás a következő kérdésre!*

Ön miért költözött Kémesre?
.....
.....

5. Ha módjában állna, elköltözne Kémesről? Ha igen, hova?

1 – igen, mindenképp, éspedig:

2 – igen, talán, éspedig:

3 – nem, semmiképp

0 – nem tudja

Miért? Kérem, röviden indokolja válaszát!
.....
.....

6. Élnek-e rokonai itt Kémesen, illetve a környező településeken? Ha igen, kb. hány fő?

1 – igen → Kémesen: fő Tésenfán: fő Drávapiskin:fő

→ Szaporcán: fő Cúnban: fő 0 – nem

7. Most a kéemesiekről szeretném kérdezni. Mit mondana, milyen falu ez?

1 – itt az emberek segítik egymást

2 – csak akkor segítik egymást, ha nagy baj van

3 – inkább mindenki maga boldogul

0 – nem tudja megítélni

**8. Összességében hogyan ítéli meg az embereket, hogyan viszonyul hozzájuk?
A következők közül melyik kijelentéssel ért egyet?**

1 – a legtöbb ember megbízható

2 – az érintett emberektől/helyzettől függ, hogy meg lehet-e bízni az emberekben

3 – nem lehet megbízni az emberekben, jobb óvatosnak lenni

0 – nem tudja megítélni

9. Kik azok, akiknek itt számít a véleményük, akikre itt Ön szerint hallgatnak az emberek?

.....
.....

0 – nem tudja megítélni

10. Hogy érzi, Ön(ök) anyagilag...

1 – jól kijönnek

2 – beosztással jól kijönnek

3 – éppen hogy jól kijönnek a havi jövedelmükből

4 – hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak

5 – nélkülöznek

0 – nem tudja megítélni

11. Mennyire változó az, hogy mennyi pénzből él Ön/élnek Önök egy hónapban?

1 – viszonylag állandó

2 – előfordul, hogy valamennyivel több vagy kevesebb

3 – teljesen kiszámíthatatlan

0 – nem tudja megítélni

12. Az elmúlt években tudott/tudtak-e félretenni, tartalékot képezni?

1 – korábban is tudtunk, és most is tudunk

2 – korábban tudtunk félretenni, de egy ideje nem

3 – korábban nem tudtunk tartalékot képezni, de egy ideje félreteszünk

4 – nem, korábban sem tudtunk és most sem tudunk félretenni

5 – soha nem érdekelt, hogy tartalékot képezzek, félretegyek

0 – nem tudja megítélni

13. Az elmúlt években vett-e/vettek-e fel hitelt? Ha igen, milyen?

1 – igen, éspedig:

0 – nem

14. Most a család jelenbeli és múltbeli földbirtokairól szeretnék kérdezni. Volt-e/van-e a családban valakinek 25 hold feletti birtoka?

0 – nincs/nem volt

1 – igen → Kinek?

Hol?

Mikor?

Pontosan mekkora?

15. Vallásosnak tartja-e magát?

- 1 – vallásos vagyok, az egyház tanítását követem
- 2 – vallásos vagyok a magam módján
- 3 – nem vagyok vallásos → *Ugrás a 18. kérdésre!*
- 4 – nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem → *Ugrás a 18. kérdésre!*

16. Milyen felekezethez tartozónak vallja magát?

17. Milyen gyakran vesz részt istentiszteleten/misén?

- 1 – soha
- 2 – nagyobb ünnepeken
- 3 – havonta
- 4 – hetente vagy gyakrabban

18. Részt vesz-e gyermeke/unokája hitoktatáson?

- 0 – nincs gyermeke/unokája
- 1 – igen, jelenleg is jár
- 2 – korábban járt, de már nem jár
- 3 – nem
- 4 – nem tudja

Ha igen, miért tartja ezt fontosnak?

19. Mit gondol Kémes jövőjéről?

- 1 – a helyzet jelentősen javulni fog
- 2 – a helyzet javulni fog
- 3 – a helyzet változatlan marad
- 4 – a helyzet romlani fog
- 5 – a helyzet jelentősen romlani fog
- 0 – ne tudja megítélni

Miért? Kérem, röviden indokolja válaszát!

3. sz. melléklet⁸⁰

Ormánsági települések - a népességszám változása (1949-2011)								
Stat. kistérség	Település	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Sellyei	Adorjás	304	260	243	219	168	183	181
Sellyei	Baranyahídvég	274	307	277	260	208	234	188
Sellyei	Besence	250	229	168	152	154	143	113
Sellyei	Bogádmindszent	730	730	545	473	405	426	418
Sellyei	Bogdása	687	579	545	411	329	352	276
Siklói	Cún	576	653	487	328	249	258	245
Sellyei	Csányoszró	1157	986	920	847	726	722	679
Siklói	Diósvizló	942	866	833	730	699	706	705
Siklói	Drávapiski	190	165	135	140	115	95	86
Siklói	Drávacsehi	339	327	278	236	203	250	199
Siklói	Drávacsepely	405	351	341	288	239	244	205
Sellyei	Drávafook	813	747	659	615	564	512	485
Sellyei	Drávaiványi	374	334	297	273	222	242	189
Sellyei	Drávakeresztúr	780	677	422	225	162	161	102
Siklói	Dráwapalkonya	460	437	425	377	293	277	270
Siklói	Drávaszabolcs	535	580	685	718	696	744	688
Siklói	Drávaszerdahely	283	270	271	254	221	211	183
Sellyei	Drávasztára	1008	939	890	690	547	477	403
Sellyei	Felsőszenzmárton	2146	2039	1752	1470	1249	1050	951
Sellyei	Gilvánfa	541	577	595	424	298	375	380
Szentlőrinci	Gyöngyfa	307	253	182	166	113	138	136
Sellyei	Hegyszenzmárton	896	696	580	518	454	477	414
Sellyei	Hirics	475	510	365	264	249	235	237
Siklói	Ipacsfa	327	342	301	261	241	210	187
Sellyei	Kákics	510	472	312	278	242	233	218
Siklói	Kémes	577	538	481	525	533	546	485
Sellyei	Kemse	330	208	178	124	101	66	59
Sellyei	Kisasszonyfa	446	365	326	272	206	230	172
Sellyei	Kisszenzmárton	502	516	453	353	308	301	236
Sellyei	Kórós	535	484	279	247	227	247	226
Siklói	Kovácsbida	442	364	314	291	249	295	268
Sellyei	Lúzsok	259	235	251	227	213	220	220
Sellyei	Magyarmecske	556	461	361	323	319	336	313
Sellyei	Magyartelek	353	318	253	266	219	235	217
Siklói	Márfa	263	241	236	202	192	241	194
Sellyei	Markóc	179	181	128	74	85	68	64
Sellyei	Marócsa	309	290	231	184	135	117	91
Sellyei	Nagycsány	247	222	196	157	149	167	147
Sellyei	Okorág	568	508	390	286	164	187	164
Sellyei	Ózdfalu	350	337	301	192	165	173	165
Sellyei	Páprád	336	341	321	248	213	200	157

⁸⁰ Forrás: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02

MELLÉKLETEK

Sellyei	Piskó	502	475	390	323	271	284	247
Siklói	Rádfalva	556	487	336	293	218	225	192
Sellyei	Sámod	291	320	320	226	234	226	185
Sellyei	Sellye	2240	2499	3011	3243	3197	3213	2783
Sellyei	Sósvertike	360	343	280	252	184	219	173
Szentlőrinci	Sumony	741	906	765	606	477	495	422
Siklói	Szaporca	520	496	442	336	269	267	233
Siklói	Tengeri	176	162	146	112	82	61	46
Siklói	Tésenfa	424	402	328	287	209	221	193
Siklói	Tésény	603	678	518	418	316	321	296
Sellyei	Vajszló	1731	1806	1744	1873	1956	1944	1812
Sellyei	Vejti	425	376	357	274	226	209	167
Sellyei	Zaláta	846	778	523	393	339	306	248
Összesen		30976	29663	26 357	23 224	20 502	20 575	18 313
Megye összesen		356533	395342	421 765	432 617	417 400	407 448	386 441
Ország összesen		9204799	9961044	10300996	10709463	10374823	10198315	9937628

4. sz. melléklet⁸¹

A demográfiai változások háttértenyezői az ormánsági településeken (1990-2001)							
Település*	Lakó- népesség 1990	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Vándorlási különbözlet	Lakó- népesség 2001	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Vándorlási különbözlet	Lakó- épesség 2011
		1990-2001			2001-2011		
J07 K03 Tengeri	82	-10	-11	61	-7	-8	46
J07 K06 Markóc	85	-2	-15	68	-9	5	64
J07 K06 Kemse	101	-5	-30	66	-3	-4	59
J09 K08 Gyöngyfa	113	5	20	138	-2	-	136
J08 K07 Drávapiski	115	-8	-12	95	-4	-5	86
J07 K06 Marócsa	135	-7	-11	117	4	-30	91
J07 K06 Nagycsány	149	5	13	167	1	-21	147
J07 K06 Besence	154	1	-12	143	3	-33	113
J07 K06 Drávakeresztúr	162	-39	38	161	-17	-42	102
J07 K06 Okorág	164	-13	36	187	-14	-9	164
J07 K06 Ózdfalu	165	-4	12	173	3	-11	165
J07 K06 Adorjás	168	11	4	183	15	-17	181
J07 K06 Sósvertike	184	21	14	219	-7	-39	173
J08 K07 Márfa	192	-3	52	241	-3	-44	194
J08 K07 Drávacsehi	203	12	35	250	-6	-45	199
J07 K06 Kisasszonyfa	206	4	20	230	17	-75	172
J07 K06 Baranyahídvég	208	-12	38	234	2	-48	188
J08 K07 Tésenfa	209	-2	14	221	-10	-18	193
J07 K06 Lúzsok	213	10	-3	220	41	-41	220
J07 K06 Páprád	213	-6	-7	200	-13	-30	157
J08 K07 Rádfalva	218	-11	18	225	-8	-25	192
J07 K06 Magyartelek	219	4	12	235	6	-24	217

⁸¹ Forrás: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02

KÖZÖSSÉGEK ÉS HELYI TÁRSADALOM AZ ORMÁNSÁGI KISTELEPÜLÉSEKEN

J08 K07 Drávaszerdahely	221	-13	3	211	-6	-22	183
J07 K06 Drávaiványi	222	-15	35	242	-3	-50	189
J07 K06 Vejtői	226	-8	-9	209	-4	-38	167
J07 K06 Kórós	227	-6	26	247	12	-33	226
J07 K06 Sámód	234	-7	-1	226	-16	-25	185
J08 K07 Drávacsepely	239	-11	16	244	-20	-19	205
J08 K07 Ipacsfa	241	-18	-13	210	-9	-14	187
J07 K06 Kákics	242	-5	-4	233	-8	-7	218
J08 K07 Cún	249	1	8	258	14	-27	245
J07 K06 Hírics	249	22	-36	235	13	-11	237
J08 K07 Kovácsshida	249	9	37	295	14	-41	268
J08 K07 Szaporca	269	-5	3	267	-24	-10	233
J07 K06 Piskó	271	19	-6	284	25	-62	247
J08 K07 Drávapalkonya	293	-12	-4	277	-9	2	270
J07 K06 Gilvánfa	298	68	9	375	70	-65	380
J07 K06 Kísszentmárton	308	35	-42	301	7	-72	236
J07 K03 Téseny	316	26	-21	321	24	-49	296
J07 K06 Magyarmecseke	319	14	3	336	26	-49	313
J07 K06 Bogdása	329	-9	32	352	-22	-54	276
J07 K06 Zaláta	339	-20	-13	306	-10	-48	248
J07 K06 Bogádmindszent	405	5	16	426	7	-15	418
J07 K06 Hegyszentmárton	454	-22	45	477	-34	-29	414
J09 K08 Sumony	477	16	2	495	13	-86	422
J08 K07 Kémes	533	-10	23	546	-20	-41	485
J07 K06 Drávasztára	547	-98	28	477	-52	-22	403
J07 K06 Drávafok	564	-56	4	512	-12	-15	485
J08 K07 Drávaszabolcs	696	-4	52	744	-6	-50	688
J08 K07 Diósvizlő	699	-35	42	706	-35	34	705
J07 K06 Csányoszró	726	-15	11	722	-35	-8	679
J07 K06 Felsőszentmárton	1 249	-153	-46	1 050	-149	50	951
J07 K06 Vajszló	1 956	-27	15	1 944	-48	-84	1 812
J07 K06 Sellye	3 197	-77	93	3 213	-221	-209	2 783
*az 1990-es lakosságszám sorrendjében							

5. sz. melléklet

*Helyi problémák és fejlesztési célok a polgármesterekkel készült interjúk tükrében
(saját szerkesztés)*

TELEPÜLÉS	PROBLÉMÁK	FEJLESZTÉSI CÉLOK
Adorjás	<ul style="list-style-type: none"> • helyben nincs munka • az emberek többsége segélyből él • 70%-os a cigányság aránya • megszűnt a gyógynövény felvásárlása • minden program – a közmunka is – utófinanszírozásos, nehéz megelégedezni • a falu nem jön ki az állami normatívából • rossz a közösségi közlekedés 	<ul style="list-style-type: none"> • vezetékes víz-rendszer korszerűsítése (arzenos, ammóniás) • 100 fős közösségi ház létesítése • új játszótér • kosárlabdapálya • szabadtéri színpad • buszváró építése

MELLÉKLETEK

Besence	<ul style="list-style-type: none"> • drága az ivóvíz • sokan hitelt vettek fel, majd munkanélkülivé váltak • többen eladósodtak 	<ul style="list-style-type: none"> • pályázati források lehívása, munkahelyteremtés (kertészet) • horgásztó létesítése (csónakkötő, kemping, panzió, lovarda stb.)
Bogád-mindszent	<ul style="list-style-type: none"> • forráshiány – csak a minisztérium kiegészítő támogatásával húzzák ki • már mindent eladott az önkormányzat • utófinanszírozott pályázatok miatt hitelt kell felvenni • sok a munkanélküli • a férfiak korán halnak • nincs közösség, beszélgetés – mindenki befelé fordul • a betegek és alkoholisták a közmunkába se vonhatók be • nincs jó viszony a CKÖ-vel • nincs jó viszony a körjegyzőség többi településével • az embereknek nincs jövőképe, gyorsan elisszák a segélyt 	<ul style="list-style-type: none"> • csatorna beruházás • óvoda felújítása • pályázati források: IKSZT és játszóház kiépítése • útfelújítás és bekötőút Vajszló felé • közmunka kiterjesztése (remény az embereknek)
Bogdása	<ul style="list-style-type: none"> • munkanélküliség • szegénység • forráshiányos önkormányzat • eltűnt a paraszti gazdálkodó-szemlélet • nincs állattartás a faluban 	<ul style="list-style-type: none"> • közösségi programok szervezése • turisztikai szálláshelyek létesítése • „Ormánsági Hagyományok Háza” létrehozása • ipar / munkahelyteremtés
Cún	<ul style="list-style-type: none"> • lopások, betörések • a szociális földprogram sok elégedetlenséget szül (terménye, csirkék elosztása), lopják a termelt burgonyát • sokan nyomorognak • nincs pénze az önkormányzatnak önrészre, utófinanszírozott projektekre • hitelt törleszt az önkormányzat • rossz a tömegközlekedés • vannak, akik nem akarnak dolgozni • nincs közösségi összefogás • csak abban érdekeltek az emberek, aminek konkrét anyagi haszna van • előfordulnak verekedések • rendőrség hiánya • drága a falubusz üzemeltetése (sokat használják) 	<ul style="list-style-type: none"> • helyi épületek felújítása, közterek rendben tartása • pályázati források bevonása, felhasználása • játszótér és a temető felújítása (sok a gyerek)
Dráva-csepely	<ul style="list-style-type: none"> • előregedés, sok egyedülálló nyugdíjas • tyúkperek (szomszédok közt) • lopások: ellentétet gerjesztenek romák és nem romák között 	<ul style="list-style-type: none"> • bekötőút felújítása • közterületek rendezése

KÖZÖSSÉGEK ÉS HELYI TÁRSADALOM AZ ORMÁNSÁGI KISTELEPÜLÉSEKEN

Drávafok	<ul style="list-style-type: none"> • rossz anyagi helyzet • önrész hiánya • támadások a német kapcsolat miatt 	<ul style="list-style-type: none"> • régi varroda épületének felújítása • művelődési ház és orvosi rendelő korszerűsítése
Drávaszerdahely	<ul style="list-style-type: none"> • rossz tömegközlekedés • hiányzó csatornázás, rossz állapotú járdák, hidak • irigység, rosszindulat 	<ul style="list-style-type: none"> • középületek rendben tartása • bekapcsolódás a harkányi, siklósi turizmusbá
Drávasztára	<ul style="list-style-type: none"> • nehéz a pályázati önrész előteremtése (utófinanszírozás) • sokan segélyre szorulnak • nincs az emberek képzettségének megfelelő munkahely • visszaszorult az összetartás • irigység • elszaporodó lopások • közlekedési zártság 	<ul style="list-style-type: none"> • tornaterem az iskolához • játszótér felújítása • iskola további fenntartása • klubhelyiség a fiataloknak • falumúzeum létrehozása a régi kézműipari szövetkezet tárgyai-ból • műút a Dráva töltésén Felső-szentmárton és Drávakeresztúr felé • orvosi rendelő felújítása
Felső-szentmárton	<ul style="list-style-type: none"> • mínuszban az iskola és óvoda költségvetése • cigányok beköltözése • nehéz jól kihasználni a közmunkát • alacsony képzettség 	<ul style="list-style-type: none"> • sportcsarnok felújítása (fűtés) • közutak felújítása • vízellátás rendezése • vezetékes gáz • faluközpont kialakítása • drávai turizmus fejlesztése
Gyöngyfa	<ul style="list-style-type: none"> • irigység, veszekedések • szegénység • alacsony ingatlanárak – a fiatalok nem tudnak elmenni • nehéz vállalni a gyerekek iskoláztatásának költségeit • magányos polgármester 	<ul style="list-style-type: none"> • pályázatok kihasználása • közlekedés fejlesztése – jobban lehet ingázni • civil szervezet alakítása (pályázati források)
Hegyszentmárton	<ul style="list-style-type: none"> • sok a segélycélú kiadás • kevés bevétel, jelentős folyószámlahitel • sok az elégedetlen ember (polgármester ütköző) • kevesen művelik a kertet • szegények és romák beköltözése • konfliktusok a helyiek között (irigység, elkeseredés) • nincs jó kapcsolat a CKÖ-vel • csak a támogatás motivál • alacsony képzettség • sok munkanélküli 	<ul style="list-style-type: none"> • pályázatok kiaknázása: „Biztos Kezdet” program, Tanoda prog. • közútfejlesztési pályázat • csatornázás • palackozó létesítése – vállalkozókkal közösen • önfenntartó háztáji gazdaságok • a villányi borvidékhez tartozás a fejlődés alapja lehet (új telepítések) • turizmus fejlesztése • biogazdálkodás fejlesztése
Ipacsfa	<ul style="list-style-type: none"> • közmunkások: nem a legjobb munkaerő • elöregedés • többen segélyből élnek (rokkantsítás) 	<ul style="list-style-type: none"> • ivóvíz minőségének javítása • csatornázás • Harkány közelségének kihasználása • utak, hidak felújítása • belvíz elvezetése • vadászturizmus fejlesztése

MELLÉKLETEK

Kákics	<ul style="list-style-type: none"> • a forráshiány miatt kb. működésképtelen az önkormányzat • elöregedés – a motiválatlanok maradnak itt • nincs tudatos családtervezés – a megélhetési gyermekvállalás is jellemző • 10 éve nem költözött be senki sem 	<ul style="list-style-type: none"> • fő cél: a településen élők mindennapjainak támogatása • bizakodás a Királyegyházán működő cementgyárban
Kémes	<ul style="list-style-type: none"> • irigység • munkanélküliség • érdektelenség • gyengült az öngondoskodás • a pályázatok utófinanszírozottak 	<ul style="list-style-type: none"> • közmunka kiterjesztése (Ős-Dráva) • mezőgazdaság fejlesztése • turizmus (nem reális cél)
Körös	<ul style="list-style-type: none"> • szegénység • munkanélküliség • nem lehet elköltözni, eladhatatlanok az ingatlanok • ingerültek az emberek, feszültek 	<ul style="list-style-type: none"> • kultúrház renoválása • ivóvíz-fejlesztés • útjavítás Rádfalva felé
Lúzsok	<ul style="list-style-type: none"> • csak a közmunka jelent foglalkoztatást • a régi családok nagy része elköltözött • a fiatalok közül többen nem tanul tovább középszinten • túl nagy az önkormányzat kötelező önrésze a segélyezésben • túl sok a rászoruló • nehéz beosztani a közmunkásokat (80 fő) • gyakoriak a veszekedések (pletyka, gyerekek miatt) • kevés a különbség a minimális kereset és a segély között – nincs motiváció • nincs lehetőség számonkérésre a közmunkában (nem vonhatja meg, akkor miből él) • nem jellemző állattartás, kertművelés 	<ul style="list-style-type: none"> • parkosítás, térfelújítás • játszótér felújítása • diákok további támogatása • horgászat fejlesztése (gyerekek időtöltése) • gázfejlesztés (bár nincs kereslet rá)
Magyarmecske	<ul style="list-style-type: none"> • a segélyezés nem motivál munkára, tanulásra • irigység (ki kap több juttatást, segélyt) • bezárkózó, passzív emberek • apák rossz példája (kocsmá) • a fiatalok jövőképe irreális (paternalizmus csapdája) • „az emberek csak elvárnak, nem teljesítenek” • minimális a falu bevétele • többen nem fizetik a kommunális adót 	<ul style="list-style-type: none"> • csatorna-beruházás • wifi-falu program • óvoda bővítése • ebédlő, konyha felújítása • könyvtár és net-szoba bővítés • beiskolázás erősebb támogatása • a falukép alakítása, szépítése
Magyartelek	<ul style="list-style-type: none"> • lopások, károkozás (1 beköltözött családhoz kapcsolódik) • nehéz a bejárás Pécsre 	<ul style="list-style-type: none"> • tanulók támogatása • egészségügy fejlesztése

KÖZÖSSÉGEK ÉS HELYI TÁRSADALOM AZ ORMÁNSÁGI KISTELEPÜLÉSEKEN

Markóc	<ul style="list-style-type: none"> árt a családoknak a Pécsre ingázás (Elcoteq) széthúzás a falu lakói között (cigány családok – termelők) a polgármestertől erős kezet, igazságot várnak (nehéz) 	<ul style="list-style-type: none"> közösségi gyümölcsfeldolgozó létesítése önellátásra törekvés, energetikai függetlenség közösségépítés
Marócsa	<ul style="list-style-type: none"> anyagi gondok, forráshiány fiatalok elköltözése, elöregedés a beköltöző külföldiek nem részei a falunak nincs közösségi élet nincsenek hagyományok, nincs esélye a turizmusnak 	<ul style="list-style-type: none"> működés fenntartása segélyezés utak burkolása
Nagycsány	<ul style="list-style-type: none"> munkanélküliség, megélhetési problémák irigység, rosszindulat, megosztottság nehezen motiválható emberek (közgyben) 	<ul style="list-style-type: none"> közterületek rendben tartása szalonnasütő hely fapadokkal vízhalózat felújítása
Okorág	<ul style="list-style-type: none"> elöregedés sok üres ház a falu körüli földek nem a falusiak kezében vannak sok közmunkás – az önkormányzat eladósodik az önrész miatt irigység, klánokra bomló helyi közösség nincsenek szakemberek az idősebbek hiába tanulnak új szakmát, nem veszik fel, v. nem alkalmas 	<ul style="list-style-type: none"> település rendezése, működtetése új tető az önkormányzat épületére munkahelyteremtés: csomagoló v. feldolgozó üzem a közeli nagy tógazdaság (Sumony) mellé szeretne halfeldolgozó üzemet
Ózdfalu	<ul style="list-style-type: none"> szegénység, munkanélküliség ingázókat nem szívesen vesznek fel városi munkára súlyosan eladósodott önkormányzat irigység, viták 	<ul style="list-style-type: none"> épülő sertéstelep embereket foglalkoztathat kertészet létrehozása a szociális földprogram keretei között ifjúsági szervezet létrehozása út javítása (Bogádmindszent felé) gyomirtás helyett közös kapálás bográcsoszással adósság lefaragása
Páprád	<ul style="list-style-type: none"> elöregedés népességfogyás munkanélküliség fiatalok elvándorlása ha lenne is munkahely, nincs megfelelő munkaerő 	<ul style="list-style-type: none"> aktuális pályázat: integrált közösségi tér kialakítása közterületek rendezése

MELLÉKLETEK

Sósvertike	<ul style="list-style-type: none"> • folyószámlahitel – az önkormányzat gyakran késve fizeti a számláit • nehéz az önerő előteremtése • a lakók 80%-a létminimum alatt él • megszűnt 4 Volán-járat (zsákfalú, rossz közlekedés) • rossz közérzet, irigység 	<ul style="list-style-type: none"> • új falubusz vásárlása • „Mindenkinek ebédel” program fenntartása • gátak, járdák, útburkolatok fenntartása • pályázás • falu virágosítása (telepítés) • önkormányzati állattartás (liba, juh)
Sumony	<ul style="list-style-type: none"> • szegénység • munkanélküliség • cigányság növekvő aránya • helyi ellentétek • betörések, falopás • eladósodott önkormányzat 	<ul style="list-style-type: none"> • halgazdálkodás további fejlesztése, horgászat • turizmus (templom) • meglévő épületek tatarozása
Szaporca	<ul style="list-style-type: none"> • munkanélküliség • nehéz a közös intézmények (Kémes) fenntartása • az alacsony ingatlanárak röghöz kötik az embereket • sok lakó eladósodott • hiányzó vezéregyéniség (fiatalok között) • irigység, pletyka, viták szomszédok között • a rászorulóknak közül többen itatra és dohányra költik a segélyt 	<ul style="list-style-type: none"> • közterek, középületek rendben tartása • nonprofit szervezet a mezőgazdaság támogatására • ifjúsági ház • vízvezető árkok rendezése • egyedi víztisztítás csatornázás nélkül (a csatornadíj drága) • játszótér építése • turizmus fejlesztése
Tengeri	<ul style="list-style-type: none"> • sok egyedülálló, idős nő • drága a víz (öntözésre) • a faluban élő fiatalok motiválatlanok (ha munkához jutnak is, otthagyják) • a közmunkások megbízhatatlanok (a szomszéd faluból foglalkoztatnak 1 embert) • pécsi lecsúsztottak beköltözése • irigység • érdektelenség a közösségi programokon (inkább támogatásként adják a pénzt) • nincs önrész a pályázatokhoz • a szakképzettek immobilak 	<ul style="list-style-type: none"> • halastavak fejlesztése
Téseny	<ul style="list-style-type: none"> • munkanélküliség • eladósodottság (önkormányzat) • motiválatlanság (csak ingyenes juttatások esetén jönnek el rendezvényekre) • minden föld 3 vállalkozó tulajdonába került 	<ul style="list-style-type: none"> • idősek további segítése közmunka keretei között • iskolás gyerekek támogatása • középületek felújítása • faluközpont kialakítása (park) • utak felújítása

KÖZÖSSÉGEK ÉS HELYI TÁRSADALOM AZ ORMÁNSÁGI KISTELEPÜLÉSEKEN

Vejti	<ul style="list-style-type: none"> • elöregedés • elnéptelenedés • megélhetési gondok • a céltalan közmunka lejárhatja a munkát • egyre kevesebben művelik a kertet (beköltözők) • motiválatlan lakók 	<ul style="list-style-type: none"> • csatornázás • gáz bevezetése (eddig nem volt) • a település rendben tartása • a bezárt iskolában munkahelyteremtés • a volt szolgálati lakásból turisztikai szálláshely • átkelőhely létesítése Horvátországba (1924-ig volt) • a jó tanulók pénzübeli támogatása
Zaláta	<ul style="list-style-type: none"> • helyi intézmények (iskola, takarékszövetkezet, posta stb.) elsorvadása • a lakosság kicserélődése (szegényebbek jönnek) • lopások a faluban, illegális fakitermelés • többgenerációs munkanélküliség • az emberek többsége eladta és fölélte a kárpótlás során kapott földet • az összefogást természetesnek tartó korosztályok kiöregednek • eladósodott önkormányzat • magas a víz- és vadkár 	<ul style="list-style-type: none"> • középületek rendben tartása • szociális otthon nyitása a volt határőr laktanya helyén • horgászat • a községhez tartozó erdők viszszerzése - gazdálkodás